

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

KUR'AN PERSPEKTİFİNDEN DİN VE FITRAT UYUMU

Yüksek Lisans Tezi

AHMET İZCİ

Ankara 2005

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

KUR'AN PERSPEKTİFİNDEN DİN VE FITRAT UYUMU

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet İZCİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Şevki Saka

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

KUR'AN PERSPEKTİFİNDEN DİN VE FITRAT UYUMU

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet İZCİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şevki Saka

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi.....

İÇİNDEKİLER

Sayfa
No

KISALTMALAR.....	V
ÖNSÖZ.....	1
GİRİŞ.....	3
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	4
B.ARAŞTIRMANIN AMACI.....	6
C. ARAŞTIRMANIN METODU.....	6
D. DİN KAVRAMI.....	7
1. DİN KELİMESİNİN SÖZLÜK ANLAMI.....	7
2. KUR'AN'DA DİN KAVRAMI.....	9
3. BATILI DİNLER TARİHÇİLERİNİN DİN TANIMLARI.....	11
4. İSLAM ÂLİMLERİNİN DİN TANIMLARI.....	13
5. DİNİN FAYDALARI.....	14
6. DİN ZORUNLU BİR İHTİYAÇTIR.....	16
E. FITRAT KAVRAMI.....	19
1. FITRAT KELİMESİNİN SÖZLÜK ANLAMI	19
2. "FA-TA-RA" KELİMESİNİN ANALİZİ.....	21
3. KUR'AN'DA FITRAT KAVRAMI.....	23
a. Fıtrattan Kasıt İslam Dinidir.....	25
b. Fıtrat "Nötr" Bir Durumdur.....	29
c. Fıtrat, İslam'ı Kabul Etme Yeteneğidir.....	30
4. HANİFLİK VE FITRAT İLE MÜNÂSEBETİ.....	34
5. FITRAT- MİSAK İLİŞKİSİ.....	39
6. FITRÎ YÖNELİŞTE HZ. İBRAHİM ÖRNEĞİ.....	45

I. BÖLÜM İNSAN FITRATININ ÖZELLİKLERİ

İNSAN FITRATININ ÖZELLİKLERİ	51
A. OLUMLU ÖZELLİKLER	56
1. İYİLİK, FAZİLET VE DOĞRUYU ARAMA EĞİLİMİ.....	56
2. YARATICILIK EĞİLİMİ.....	60
3. GÜZELLİK EĞİLİMİ.....	62
4. SEVGİ VE AŞK EĞİLİMİ	64
B. OLUMSUZ ÖZELLİKLER	67
1. ACELECİLİĞE EĞİLİM	68
2. NANKÖR OLMASI.....	70
3. KISKANÇLIK (HASED).....	73
4. UNUTKANLIK.....	75
5. MAL BİRİKTİRME TUTKUSU VE CİMRİLİK.....	77
6. ŞEHVET DÜŞKÜNLÜĞÜ.....	81
7. ZALİM VE CAHİL OLMASI.....	84
8. TARTIŞMACI OLMASI.....	86
9. ZAYIF YARATILMASI.....	89

II. BÖLÜM DİN VE FITRAT UYUMU

A. KUR'AN PERSPEKTİFİNDEN DİN VE FITRAT UYUMU	92
B. İNSAN YARATILIŞI VE FITRAT	96
C. FITRAT AÇISINDAN DİNİN KAYNAĞININ İNCELENMESİ	102
D. FITRÎ EĞİLİMİ ENGELLEYEN SEBEPLER	106

1. ŞEY TANIN SAP TIR MAS I.....	107
2. NEFS İN AL DAT MAS I (HEV Â).....	109
3. TO PLU M UN ETK İS İ.....	112
4. D Ü NYA YA KAR ŐI İHT İR AS LI OL MAK	114
E. FITR AT TAN SAP MA MAN ZAR A LA RI.....	117
1. YAN LIZ LIK.....	120
2. FER D İY ET Ç İL İK (B İRE YC İL İK).....	122
3. MAD DE C İL İK	123
4. DO YU MSU ZLU K	125
5. AMA ÇS IZ LIK	126
6. TA HR İP Ç İL İK.....	128
F. YEN İDEN TEM İZ FITR ATA D ÖN Ü Ő: T ÖV BE.....	129
SONU Ç.....	136
KAY NA K ÇA.....	139
ÖZ ET.....	148
SUM MARY.....	149

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
(a.s.)	:	Aleyhi's- Selam
a.y.	:	Aynı Yer
A.Ü.İ.F.	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Üniversitesi
b.	:	Bin, İbn
bkz.	:	Bakınız
Bsk.	:	Baskı
C.	:	Cilt
(c.c.)	:	Celle Celâlüh
çev.	:	Çeviren
Ç.Ü.İ.F.	:	Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
D.İ.B.	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	:	Hicrî
H.z.	:	Hazreti
h.zr.	:	Hazırlayan
İ.A.	:	İslam Ansiklopedisi
Mad.	:	Maddesi
M.E.B.	:	Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	:	Ölümü
s.	:	Sayfa
(s.a.v.)	:	Sallallâhu Aleyhi ve Selem
T.D.K.	:	Türk Dil Kurumu
T.D.V.	:	Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	:	Tercüme Eden
Thk.	:	Tahkik eden
v.b.	:	Ve Benzeri
v.d.	:	Ve Diğerleri
Yay.	:	Yayınları

ÖNSÖZ

Çağımızın bilim adamları, hızlı teknolojik buluşlarıyla birçok konuda büyük başarılar elde etmiş, atomun en küçük parçasından uzay yolculuğuna kadar önemli keşiflerde bulunmuş, hızlı ve konforlu yaşamaya yönelik ilerlemeler elde etmiştir. Bu gelişmeler, insanoğluna kısmî bir rahatlama getirmiştir. Ancak buna paralel olarak, savaşlar, ölümler, hastalıklar, bunalımlar ve huzursuzluklar sonu gelmez bir şekilde devam etmektedir.

İnsan yapısı tanınmadan geliştirilen teknolojinin, insanlığa mutluluk yerine huzursuzluk, barış yerine çatışma, güven yerine güvensizlik getirmesi kaçınılmaz olmuştur.

İnsanla ilgili olarak; başkaları üzerinde daha iyi hâkimiyet kurma, daha çok ve kolay kazanma, başkaları tarafından takdir edilme, kısa süreli mutluluk yolları şeklindeki çalışmaların olduğu doğrudur. Fakat tüm bunlar insan yapısını tanıtmaktan, insanı tatmin etme ve sonsuz mutluluğa kavuşturma niteliğinden mahrumdur.

İslam literatüründe ise Kur'an verilerine dayanılarak insan fıtratı hakkında yapılan çalışmalarla önemli bilgilere ulaşılmıştır. İnsanın üstünlükleri, zaafı, ihtiyaçları hakkında -ilgili ayetler ışığında- özgün yorumlar yapılmıştır. İnsan fıtratını tanımaya münhasır eserler yazılmıştır. İnsanın muhtaç olduğu ve içinde fitrî bir eğilim duyduğu din ile ilgili de birçok eser telif edilmiştir.

Ancak Allah'ın yarattığı insan fıtratı ile buna mutabık olarak gönderdiği dinin uyumu ile ilgili önemli bir konuda herhangi bir çalışmanın olmayışı ve bu konuda bilgilenmemiz gerektiği yönündeki kanaatimiz, bizi "Kuran Perspektifinden Din ve Fıtrat Uyumu" adlı bu çalışmayı hazırlamaya sevk etmiştir.

Bir nefha ilahî soluk ve bir avuç çamurdan olan insan, hem melekî hem de şeytanî özellikler barındıran tek varlıktır. Bu yönüyle meleklerin kendisine özendiği, şeytanın da daima onu saptırmaya çalıştığı varlık da insandır.

İnsanı yoktan var eden Allah (c.c.), onu yaratılış modeli diyebileceğimiz bir fitrat üzerine yaratmıştır. Yarattığını herkesten daha iyi bilen Allah (c.c.), onun ruh ve beden yapısına en uygun hükümleri içeren bir “din” göndermiştir. Elbette ki kaynağı tek olan insan fitratı ile bu din arasında bir uyumsuzluğun olmadığı, bu ikisi arasında mükemmel bir uyumun olduğu daha ilk bakışta görülecektir. Şayet bu mükemmel uyum fark edilemiyorsa hata, bağlantıyı iyi kuramayan şahıslardadır.

İşte insanı en iyi tanıyan Allah(c.c.), onun zaafalarını, üstünlüklerini, onun nelere ihtiyaç duyduğunu, nelerin onun için zarar getireceğini, kişinin kötülüklerden nasıl korunabileceğini, Kur’an’da bir bir açıklamıştır. Buna paralel olarak da insanı dünya ve ahirette mutluluğa kavuşturacak prensipleri ihtiva eden din hükümlerini belirlemiştir.

İnsan fitratını en iyi tanıyan, tanıtan ve bu doğrultuda din gönderen Allah olduğuna göre; bizim de insan fitratını ve dine uyumluluğunu Allah’ın kitabı olan Kur’an’dan ve O’nun elçisi olan Hz. Peygamber(s.a.v.)’in sünnetinden öğrenmemiz gerekir. Kişinin fitrî özelliklerini, bunların uygun işleyiş durumunu ve din ile olan uyumunu öğrenmek isteyen kimselere, tezimizin faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

Bu tezin hazırlanış sürecinde sabırla bana yardımcı olan, manevî desteğini ve güler yüzünü esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Şevki SAKA’ya teşekkürü bir borç bilirim.

Ahmet İzci
Ankara-2005

GİRİŞ

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Kur'an'ın en önemli kavramlarından biri "din" diğeri ise, Kur'an'da bir kez geçmesine rağmen anlam yoğunluğu en fazla olan "fitrat"tır. Önemine binaen bu iki kavramı, bilim adamları çalışmalarının konusu etmişlerdir. İslam literatüründe de bu iki kavrama genişçe yer verilmiştir. Ancak bu iki kavramı, birlikte ele alıp ikisi arasındaki uyumu ortaya koyan müstakil çalışmalara rastlayamadık. Bu nedenle, din-fitrat uyumunu vurgulamak, insan fitratını olumlu- olumsuz yönleriyle tanımak, insan fitratının bozulmasına sebep olan unsurları bilmek ve temiz fitratın bozulmasıyla ortaya çıkabilecek aksaklıkları teşhis etmek ve konuyla ilgili ülkemizde yapılan ilmî çalışmalara âcizane bir katkıda bulunmak amacıyla, yüksek lisans tezi olarak "Kur'an Perspektifinden Din ve Fitrat Uyumu" konusunu seçtik.

İlk insanla birlikte başlayan ve tüm insanlarda zarurî bir duygu olan dinin batılı din tarihçileri tarafından çeşitli tanımları yapılmıştır. Bu tanımların dinin anlaşılmasına katkısı olmuştur, ancak bu tanımlar, gerek yaşanan çevrenin gerekse dine karşı olan tutumun etkisiyle yanlışlık ve eksiklikler içermektedir. İslam âlimleri de Kur'anî bilgilere dayanarak tanımlamalarda bulunmuşlardır. Tüm bu çalışmaların sonunda dinin "Allah'la olan bağı kuvvetlendiren, insanları dünyada ve ahirette mutluluğa kavuşturan ilahî kurallar" şeklindeki tanımı genel kabul görmüştür.

Fıtrata gelince; mutlak iman veya küfür durumu mu? nötr bir durum mu? İslam'ı kabul etme yeteneği mi? şeklinde, İslam âlimleri arasında görüş farklılıkları bulunmuştur. Ancak bu farklılıklar, önemsiz ifade farklılıklarından öteye geçmemiştir. Bunun sonucunda da fıtratın "insanın ilahî hükümleri kabul etmeye hazır bir yetenekte yaratılması veya ilahî buyrukları kolaylıkla benimseyebilecek -tüm insanlık için geçerli- bir yaratılış tarzı" olduğu şeklindeki tanımı yaygınlık kazanmıştır.

Kaynak itibariyle Allah'a ait olan din ile fıtrat arasında mükemmel bir uyum vardır. Bu iki kavram arasındaki uyum; insan, bozulmamış aslı üzere kaldığı müddetçe, devam eder.

Ne var ki, fıtratla din arasına giren sayısız olumsuz faktör, bunların uyumunu bozabilir. Buna rağmen insan, din duygusunun en zayıf olduğu anlarda bile, dinin varlığını iç benliğinde hisseder, çünkü Allah insanı, dine ihtiyaç duyacak şekilde yaratmıştır.

Olumlu ve olumsuz özelliklerle donatılmış olan insan, fıtratının olumsuz özelliklerini iyiye kanalize edip, olumlularını da geliştirirse dünya ve ahirette gerçek mutluluğa kavuşur. Aksi durumda ise; kişi kendine yabancılaşır. Amaçsızlık, yalnızlık, doyumsuzluk, tahripçilik gibi olumsuzluklar kaçınılmaz olur. Bundan dolayı her fert, fıtrat ile dinin uygunluğu minvalinde bir ilerlemenin ve gelişmenin yolunu aramalı ve içine düşmüş olduğu bunalımlara Kur'an perspektifinden çözümler bulmalıdır. Bu bağlamda, fıtrat ve din uyumu yeryüzünde güvenli bir yaşamın, kardeşliğin, huzurun da temelini oluşturur.

Allah, fitrattan sapmış kimseler için çıkar yol olarak tövbe kapısını sürekli açık bırakmaktadır. Kişi içinde bulunduğu yabancılaşma durumundan yeniden temiz fitrata dönmeli ve Allah'a iyi bir kul olma gayretinde bulunmalıdır.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI

Kur'an perspektifinden din ve fitrat uyumu adını taşıyan bu çalışmamızın amacı, insan fitratını ve insanın ruh derinliklerinde bulunan din duygusunun varlığını tespit edip Allah'ın yarattığı insan ile göndermiş olduğu din arasında tam bir mutabakatın bulunduğunu göstermektir. Çünkü Kur'an için en öncelikli muhatap insandır. Bundan dolayı, insan fitratını tanımak ve insan yapısının -ihtiyaç duyduğu- dine uyumluluğunu bilmek önem arz etmektedir.

İnsan, yapısının olumlu- olumsuz özelliklerle donatılmış olduğunu bilip, davranışlarını şuur içinde yapmalıdır. Zaten kişinin, sorumluluğunu tam olarak yerine getirebilmesi ve dünya- ahiret mutluluğunu elde etmesi, kendi fitratını iyi tanımasıyla olur.

Yine insanların aslî fitratlarından sapmaları sonucu ne tür bozukluklarla karşılaşacaklarını ve kendisine yabancılaşan kimselerin temiz fitratlarına dönmeleri gerektiğini ortaya koymak, çalışmamızın amaçlarındandır.

C. ARAŞTIRMANIN METODU

Yüksek lisans tezi olarak sunacağımız bu çalışmada, kaynak tarama yöntemini kullandık. Bu doğrultuda başvuracağımız en temel kaynak, Kur'an-ı

Kerim'dir. Çünkü Kur'an'ın verdiği materyallerin, insan fıtratı üzerinde bir bir cereyan ettiğini hep birlikte görmekteyiz. Konumuzla ilgili başvurduğumuz ayetler hakkında, elimizden geldiğince ilk dönem İslam alimlerinin eserlerine müracaat ettik. Yine konumuza ışık tutacak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerine ve ilk dönem ve çağdaş tefsircilerin görüşlerine başvurduk. Ayrıca konuyu işlememize yardımcı olacak yerli ve yabancı birçok bilim adamının eserlerini dikkatle inceledik.

Tezimizin hazırlanması aşamasında son olarak, psikoloji ve din alanında yazılmış muhtelif eserleri ve konumuzla bağlantısı olan tezleri inceleyip, tüm bunların ışığında konuyu, bütün boyutlarıyla ortaya koymaya çalıştık.

D. DİN KAVRAMI

1. Din Kelimesinin Sözlük Anlamı

Dil âlimleri din kelimesinin Arapça 'deyn' kökünden mastar veya isim olduğunu kabul ederler.¹ Müsteşriklerin iddia ettikleri gibi din kelimesi Farsça veya İbranice'den Arapçaya geçmiş değildir.² Din kelimesi Arap dili sözlüklerinde küçük farklarla; hükümlerlik, galebe gelmek, durum, hal ve tavır, hüküm, hesap, ceza ve mükâfat, itaat etme- ettirme, örf ve adet, borç alma- verme, kötülüklerden sakınma³ anlamlarına gelmektedir.

¹ Muhammed Ali el- Farukî et- Tehânevî, **Keşşafu'l- Istilahati'l- Fünûn**, Mektebetü'n- Nahdati'l- Mısriyye, Kahire, 1972, II/305; Cemaleddin Ebu'l- Fazl ibn Manzur, **Lisanu'l- Arabi'l- Muhit**, Daru'l- Lisani'l- Arab, Beyrut, 1970, I/1044.

² M. Abdullah Draz, **Din Ve Allah İnancı**, Trc. Bekir Karlığa, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1453, s.38.

³ Râgıp Ebu'l- Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed el- İsfehani, **el- Müfredât**, Daru'l- Ma'rifet, Beyrut, Tsz., s.175; et- Tehânevî, **Keşşafu'l- Istilahati'l- Fünûn**, II/305; İbn Zekeriya Ebu'l- Hüseyin Ahmed ibn Faris, **Mu'cemu Mekayisi'l- Luğa**, Thk. Harun Abdusselam Muhammed, Daru'l- İhyai'l- Kütübi'l- Arabiyye, Kahire, 1366(h.), II/319; İbn Manzur, **Lisanu'l- Arabi'l- Muhit**, II/305; Muammer b. el- Müsenne ebu Ubeyde, **Mecâzu'l- Kur'an**, Thk. Fuat Sezgin, Mektebetü'l- Hancî, Mısır, 1962, I/23; Halil Curr, **el- Mu'cemu'l- Arabiyyi'l- Hadîs**, Haz. Muhammed Şayib, Mektebetü Ârûs, Paris, 1973, s.549; Ebu'l- Â'la el-Mevdudî, **Kur'an'a Göre Dört Terim**, çev. Osman Cilacı,

Cevherî, dinin âdet, durum; ceza, mükâfat ve itaat şeklinde üç anlamını ele alıp dinin terim olarak üçüncü anlam olan “itaat” olduğunu belirtir.⁴

Din kelimesinin manalarına topluca baktığımızda karşılıklı etkileşim, diyalog, kişinin yaptığının karşılığını alma anlamlarıyla karşılaşırız. İbn-i Nufeyl’in bir şiirinde de bunu görüyoruz: “İyi bil ki tüm varlığın yok olacaktır, yine iyi bil ki muamele ettiğin gibi karşılık göreceksin. (kemâ tedînu tûdânu).⁵ Yine Din kelimesi “iki taraftan biri için kullanıldığında bağlılık ve inkiyad, diğer taraf için emir ve hâkimiyet manasına gelir, iki taraf arasındaki ortak ilişkiler için kullanılınca da bu ilişkileri düzenleyen prensip ve düstur anlamına gelir.”⁶

Din mefhumunun oluşması için birtakım hususların olması gereklidir. “Din bilginlerinin de kabul ettiği hususlar şunlardır: Tabiatüstü, insanüstü varlıklara inanç (Tanrı, melekler, cinler, ruhanî varlıklar gibi); kutsalla kutsal olmayanı ayırma; ibadet, ayin ve törenler; yazılı veya yazısız gelenek (kutsal kitap, ahlakî kararname); tabiatüstü, insanüstü varlık veya kutsalla ilgili duygular (korku, güven, sır, günahkârlık, tapınma, bağlılık duyguları gibi); insanüstü ile irtibat (vahiy, peygamber, dua, niyaz, ilham gibi vasita ve yollarla); bir âlem ve insan, hayat ve ölü ötesi görüşü; hayat nizamı; içtimaî

Beyan Yay., 13.baskı, İstanbul, 1989, s.99. Din kelimesinin daha geniş semantik tahlili için bkz. Toshihiko Izutsu, **Kur’an’da Allah Ve İnsan**, çev. Süleyman Ateş, A.Ü.İ.F. Yay., 1975, s.207-209

⁴ İsmail b. Hammad el- Cevherî, **Tâcu’l- Luğa ve’s- Sıhahî’l- Arabiyye**, Thk. Ahmed Abdulfafur Atar, Daru’l- Kitabi’l- Arabî, Mısır, Tsz. V/2118.

⁵ Ebu’l- Kasım Mahmud b. Ömer ez- Zemahşerî, **Esasu’l- Belâğa**, Mektebetü’-d- Dâri’l- Kütübi’l- Mısriyye, Kahire, 1923, I/291; Ebu Ubeyde, **Mecâzu’l- Kur’an**, I/23; et- Tehânevî, **Keşşafu’l- Istılahatî’l- Fünûn**, II/305; İsmail Hakkı Bursevî, **Furuk-u Hakkı**, Dâru’t- Tıbbâti’l- Ma’mûra, Dâru’l- Hilâfet, 1250(h.), s.76.

⁶ Draz, **Din Ve Allah İnanıcı**, s.37.

grup(cemaat) ve bu gruba mensubiyet. Bazı dinlerde bunların hepsi, bazılarında ise bir kısmı bulunur.⁷

2. Kur'an'da Din Kavramı

Kur'an'da din kelimesi doksan iki yerde geçmektedir; ayrıca üç ayette⁸ de değişik türevleri yer almıştır. Bu ayetlerde dinin başlıca şu anlamlarda kullanıldığı görülür: Zül, yönetme-yönetilme, itaat, hüküm, tapınma, tevhit, İslam, şeriat, hudut, âdet, ceza, hesap, millet.⁹

Kur'an'da din kelimesinin ifade ettiği mana, on altı yerde geçen "Allah'ın dini din Allah için, hak din, dosdoğru din, halis din"; on üç yerde geçen "din günü"; on yerde geçen "dinde ihlâslı olma" şeklinde vurgulanmaktadır. Mekke döneminde de Medine döneminde de din kelimesi sadece Müslümanları değil diğerlerinin inançlarını da ifade etmek üzere kullanılmıştır. Mesela Mekke döneminde müşriklere hitaben: "sizin dininiz size, benim dinim bana",¹⁰ Medine döneminde bütün topluluklar muhatap alınarak: "bütün dinlere üstün kılmak üzere peygamberini doğruluk rehberi olan Kur'an ve hak din ile gönderen O'dur."¹¹ Denilmiştir.¹²

Kur'an'da birbiriyle bağlantılı geçen din kelimesinin anlamları dört ana başlık altında toplanabilir:¹³

⁷ Günay Tümer, "**Din Mad.**", T.D.V. İ.A., Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1998, IX/316.

⁸ Bkz. et-Tevbe, 9/29; es-Saffat, 37/53; el-Vakıa, 56/86

⁹ Günay Tümer, "**Din Mad.**", T.D.V. İ.A., IX/312.

¹⁰ el-Kafirun, 109/6.

¹¹ Fetih, 48/28.

¹² Günay Tümer, "**Din Mad.**", T.D.V. İ.A., IX/312.

¹³ Mustansır Mîr, **Kur'an-ı Kerim ve Kavramlar Sözlüğü**, çev. Murat Çiftkaya, İnkılab Yay., İstanbul, 1996, s.48; Günay Tümer, "**Din Mad.**", T.D.V. İ.A., IX/314.

1. İtaat, kulluk; teslimiyet, ibadet. Örneğin; “Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur. İtaat ve kulluğun da yalnız O’na yapılması lazımdır.”¹⁴ Bu ayetteki din kavramı bu anlamlardadır.

2.Hâkimiyet, zelil kılma, üstün gelme, bir inanç sistemi. Nahl suresinin 52. ayetindeki “ve lehü’d- dînu vâsiben” (din de daima O’nundur.) ve Âl-i İmran suresinin 83. ayetindeki “Allah’ın dininden başkasını mı arıyorlar.” İfadeleri örnek gösterilebilir. Dikkat edilirse bu ifadelerde bir galebe çalma var.

3. Adet, yol, kanun, şeriat, millet. Örneğin; “Yoksa kralın dinine göre (Yusuf) kardeşini alamazdı.”¹⁵ Ayetteki din kavramı “kanun” anlamında kullanılmıştır.¹⁶

4. Ceza (karşılık), mükâfat, hüküm, hesap. Nur suresinin 25. ayetinde geçtiği şekliyle; “ O gün, Allah hak ettikleri cezayı eksiksiz verecektir...” din, kişinin yaptıklarına verilen bir karşılık (ceza) olarak geçmektedir.¹⁷

İslam âlimlerinden Nakıb Attas ise dinin birincil ve aslî anlamlarını şu dört maddede toplamıştır: 1. Borçlu olma hali, 2. Boyun eğme hali, 3. Muhakeme gücü, 4. Tabîî temayül ya da yöneliş.¹⁸

Mîr Mustansır, dinin bu anlamları arasındaki bağlantıyı şu şekilde açıklamaktadır: “İnançlar ve öğretiler manzumesi, i’tikadî düzeydeki itaati; kanun ise davranış düzeyindeki itaati teşkil etmektedir. Cezaya gelince o da

¹⁴ Nahl,16/52. Ayrıca bkz. Zümer,39/2, Bakara,2/132.

¹⁵ Yusuf,12/76.

¹⁶ Ali Bulaç, **Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Anlamı**, Birim Yay., İstanbul, tsz., s. 149.

¹⁷ Ayrıca bkz. 1/4, 51/6.

¹⁸ S. Nakıb Attas, **İslam, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi**, çev. Mahmut Erol Kılıç, 2. baskı, İnsan Yay., İstanbul, 1995, s.82.

bir kişinin Allah'a itaatinin ya da O'na isyanının neticelerini temsil etmektedir."¹⁹

Kısacası "Kur'an'da olumlu değer içeriğiyle kullanılan din, Allah'tan insana doğru ve insandan Allah'a doğru olmak üzere karşılıklı bir ilişki olup; muhtevası, Allah'tan insana doğru emirler- nehiyeler şeklinde ahlakî buyruklar toplamı; İnsandan Allah'a doğru ise, başta O'na iman olmak üzere, boyun eğme, teslimiyet, minnettarlık, saygı, ibadet ve O'nun emirlerini yerine getirmedir."²⁰

3. Batılı Dinler Tarihçilerinin Din Tanımları

Batılı din tarihçilerinin din konusundaki çalışmaları, din literatürüne zenginlik kazandırmıştır. Ancak bu, yaptıkları çalışmaların eksiksiz olduğunu göstermez. Bu araştırmacıların yaptıkları tanımlar mutlaka içinde yaşamış oldukları toplumların dinî inançlarından izler taşımaktadır Zaten din, konusu itibariyle "iç"e hitap ettiği için araştırmacı istese de tam bir objektifliği yakalayamaz.

Biz bu başlıkta önde gelen batılı din bilimcilerin din tanımlarını aktaracağız. Bunların en başta olanı Taylor'dur O, dini şöyle tarif eder: "Din, ruhanî varlıklara inanmaktır."²¹ Max Müler ise " Din, ruhun öyle bir kuvvetidir ki, insana havas ve akıldan müstakil olarak çeşitli isimler ve düştteki argümanlarla sonsuzu anlama yeteneği verir."²² Der.

¹⁹ Mîr, **Kur'an-ı Kerim ve Kavramlar Sözlüğü**, s.49.

²⁰ İlhami Güler, **Sabit Din Dinamik Şeriat**, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, s.13.

²¹ A. Hamdî Akseki, **İslam Fitrî Tabîî ve Umumî Bir Dindir**, Diyanet işleri Reisliği Yay., İstanbul, 1943, s.5.

²² Akseki, **İslam Fitrî Tabîî ve Umumî Bir Dindir**, s.5.

Şelling'e göre din, "sonsuzun sonlu ile birleşmesidir."²³ Roma'nın ünlü hatibi Çiçeron, "Din, insanı Tanrı'ya bağlayan bağıdır." Der.²⁴

Kant, dini; "Bütün vazifelerimizde ilahî emri bilip tanımamızdır."²⁵ Şeklinde tanımlar.²⁶ Schleirmacher, "Dinin esası, muhtaç olduğumuzu ve mutlak manada sorumluluk içerisinde bulunduğumuzu anlamamızdır."²⁷ der.

Robert Spencer'e göre, "din, ne zaman ne de mekân bakımından tasavvuru mümkün olmayan bir güce inanmaktır."²⁸ Reville, "din, insanın hareketlerini kendi ruhuyla gizli ruh arasındaki bağlantı doğrultusunda yönetmesidir."²⁹ der.

Çoğunluğu batılı olan bu dinler tarihçi araştırmacılarının "bir kısmı dinin hududunu daraltırken bir kısmı da tam tersine bu hududu sonuna kadar genişletmektedir."³⁰

Batılı din tarihçilerinin yaptıkları din tanımları, dikkatle incelendiğinde dinin insanla ilgili yanının aşikâr olduğu, ancak Allah'ı ilgilendiren yanının doyumsuz kaldığı hemen görülür. Allah, insanın fitratında yer eden manevî yönü doyuma ulaştıracak mutlak hakim, kendisine sığınılacak güç olarak değil de, bu yönüyle sönük, aşırı soyutlanmış kavramlarla anlatılmaktadır. Bu eksiklik, araştırmacıların içinde yaşadıkları toplumdaki muhatap dinlerin (ilkel yada bozulmuş dinler) genel yapısından kaynaklanmaktadır. Örneğin, Reynah; "Din, İnsanî yeteneklerin kullanılmasına engel olan kuruntulardır."

²³ Akseki, **İslam Fitrî Tabîî ve Umumî Bir Dindir**, s.6.

²⁴ Draz, **Din ve Allah İnancı**, s.41.

²⁵ Draz, a.g.e., a.y.

²⁶ Draz, a.g.e., a.y.

²⁷ Draz, a.g.e., a.y; Günay Tümer, "**Din Mad.**", T.D.V. İ.A., IX/315.

²⁸ Draz, a.g.e., a.y.

²⁹ Draz, a.g.e., s.42.

³⁰ Draz, a.g.e., s.45.

diyor. (bu tanım, Polenezyalıların yerli dini olan tabu dikkate alınarak yapılmıştır.)³¹

4. İslam Âlimlerinin Din Tanımları

İslam bilginlerinin yapmış oldukları din tariflerinde Kur'an-ı Kerim ve İslam inançları göz önünde bulundurulmuştur. Örneğin, dilbilimcilerinin başında gelen Cürcanî dini; "akıl sahiplerini, peygamberin tebligatını kabule çağıran bir ilahî buyruklar manzumesi"³² şeklinde tarif etmiştir. et- Tehânevî de öz olarak aynı olmakla birlikte biraz daha genişleterek dini şu şekilde tanımlar: " akıl sahibi insanları, övgüye layık olan kendi hür iradeleriyle ahirette ve dünyada kendi menfaatleri olan bizzat iyiye yöneltmek için Allah tarafından konulmuş bir düzendir."³³

Bursevî de dini, "adet" anlamı çerçevesinde tanımlar ve der ki: " Din, insanların âdeti olmak üzere yerine getirmeleri için emredilmiş şeydir. Çünkü din lügatte âdet demektir."³⁴ M. Hamdî Yazır, klasik tarifleri de dikkate alarak dini şöyle tanımlar: "Din, akıl sahiplerini, kendi güzel arzuları ile bizzat iyilikleri yapmaya sevk eden ilahî bir nizamdır."³⁵

Müslüman bilginlerce genellikle dinin şu tanımı şöhret bulmuştur: " Din; ilahî bir kanun olup akıl sahibi kimselere, akıl ve iradeleriyle dünyada iyiliğe, ahirette kurtuluşa götüren yoldur."³⁶

³¹Akseki, İslam Fitrî Tabîî ve Umumî Bir Dindir, s.6.

³² es- Seyyid eş- Şerif Ali b. Muhammed el- Cürcanî, et- **Et- Tarifât**, Esad Efendi Matbaası, Kostantiniyye, h.1300, s.73.

³³ et- Tehânevî, **Keşşafu'l- Istılahati'l- Fünûn**, II/305.

³⁴ Bursevî, **Furuk-u Hakkı**, s.76.

³⁵ Elmalılı M. Hamdî Yazır, **Hak Dini Kuran Dili Kur'an Dili**, Thk. İsmail Karaçam, Feza Gazetecilik, İstanbul, tsz., I/92.

³⁶ Draz, **Din ve Allah İnancı**, s.40.

Bütün bu tanımların haricinde bir de Said Halim Paşa'nın, dinin hayata akseden yönünü dikkate alarak ve İslam perspektifinden yapmış olduğu uzunca bir tanımına değinmeden geçemeyeceğiz. " Din, hiçbir zaman " metafiziğin ıssız çöllerinde mahpus muhayyilemizin, tehlikeli tasavvurlarından ibaret boş teselliler, erişilmesi imkânsız vaadler veya geleceğe ait emeller vasıtasıyla, mevhum bir saadeti elde etmeye veya elem ve ızdırapları teskine yardımcı, hayali bir vasıta değildir. İslam'a göre din, beşeriyetin maddî, manevî ve aklî muvazenesini sağlayan ebedî kanun ve düsturlara karşı gösterilmesi gereken saygı yoluyla, insanlığın saadetini bir hayal olmaktan kurtarıp müspet bir hakikat kılmaktır, tekâmül kanunlarının insanlara en faydalı bir tarzda sevk ve idaresini mümkün kılacak, tabî ve ilmî her çeşit sebep ve vasıtaların devamlı olarak aranması ve tatbik edilmesidir. Tek gayesi ise âdemoğluna hayır ve hakikatin doğru yolunda rehber olmak; onun, sonsuz meçhullerle dolu fizik ötesi alemde şaşkırmaya mahkûm düşüncesine istikamet göstermektir."³⁷

5. Dinin Faydaları

İnsan öyle bir şekilde yaratılmıştır ki, onun psikolojisini, dini hesaba katmadan tanımaya çalışırsak kesinlikle eksik tanımlamış oluruz. Zaten toplumların, en ilkelinden en ilerisine, hepsinde dinin tezahürlerini görüyoruz. Bergson'un ifadesiyle, "Geçmişte olduğu gibi günümüzde de ilimsiz, sanatsız, felsefesiz toplum vardır, fakat dinsiz toplum asla."³⁸

³⁷ Said Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, hzr. M. Ertuğrul Düzdağ, 3. baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 136-137.

³⁸ Bergson, **Ahlak ile Dinin İki Kaynağı**, çev. Mehmet Karasan, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1949, s. 137.

Din, İnsan ruhunun en doğal okulu, yok olup hiçliğe karışmaktan korkan insana bir çıkar yol; ümitlerin bitip tükendiği yerde bir ümit; ilaçların deva bulamadığı hastalıkların devası; yıkılmış gönüllere neşe kazandırıcı meşale; doğruluk, samimiyet, iyilik, güzellik menbaı; insan yüreğinde alevlenen inanma ihtiyacının en harika cevabı ve tezahürüdür.³⁹

Hayat bir mücadele olduğuna göre kişi bu mücadelede bazen istediğini elde edemeyebilir, kişinin karşısına birçok engel çıkar, tüm yollara başvurmasına rağmen, bunlardan kurtulamayabilir. Bu durumda kendisinden kuvvetli bir varlığın olduğuna inanmayan kişi üzüntüye kapılır, intihara dahi girişebilir, fakat sonsuz ve her şeye gücü yeten bir varlığın olduğuna kuvvetlice inanan kimse ilahi gücün kendisini yalnız bırakmayacağını her zaman kendisine yardım edeceğini düşünür ve asla üzüntüye kapılmaz. Böylece din günümüzde de en büyük sığınaktır.⁴⁰

F.W. Förster de her insanın iç disipline ve hürriyete ihtiyacının olduğunu, bunu da kişiye dinin kazandırdığını söyler.⁴¹

Din, kötü karakterleri iyiye, iyi karakterleri de daha iyiye dönüştürebilecek kurumdur. Whiteheat'ın dediği gibi "din, öyle bir umumi, hakikatler sistemidir ki hulusla iltizam ve hakkıyla idrak edildiği takdirde şahsiyeti değiştirip bir hale koymak tesir ve kudretini haizdir."⁴²

İnsanoğlu için tespit edilen durum şu ki; en iptidaî cemiyetlerden en ileri cemiyetlere O, akıl, vicdan ve duygularıyla diğer varlıklardan ayrılır, bununla beraber kâinat muamması karşısındaki aczini bilmiş ve bu da onu

³⁹ Ali Fuad Başgil, **Din ve Laiklik**, Yağmur Yay., İstanbul, 1962, s. 63.

⁴⁰ Akseki, **İslam Fitrî ve Umumî Bir Dindir**, s.41.

⁴¹ Yumnî Sezen, **Sosyoloji Açısından Din**, M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul, 1988, s.13.

⁴² Muhammed İkbâl, **İslam'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü**, çev. Sofî Huri, 3. baskı, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul, 2002, s. 20.

her şeye kadir bir Allah'ın varlığını kabule ve O'na sığınmaya götürmüştür. İşte kişinin Allah'ın varlığına duyduğu ihtiyaç ve ruhun sonsuzluk isteği, dinin insanlıkla başladığının bir göstergesidir.⁴³

Kişinin bu dünyada iken harcadığı çaba, alın teri, kazancı bir daha geri dönmeyecek şekilde yok oluyor, insanı da bir yok olup gitme(ölüm değil) hiçlik duygusu bürüyor, böyle bir duygu insanı ürkütüyor. İşte din duygusu insana bu dünyadan başka bir dünyanın olduğunu, çalıştıklarının iğne ucu kadar dahi olsa boşa gitmeyeceğini⁴⁴ telkin eder. Böylece dindarın gözünde hayat ebedîleşir ve acılar tahammül edilebilir bir hal alır.⁴⁵

6. Din Zorunlu Bir İhtiyaçtır

Din ile medeniyet arasında sürekli bir paralellik bulunmuştur, dinsiz bir medeniyete ne rastlanmış ne de böyle bir şey düşünülmüştür.⁴⁶ Tarihe ve günümüze baktığımızda insan, ma'nen tatmin olabilmesi için ilahî bir varlığa dayanma ihtiyacını her döneminde hissetmiştir.⁴⁷ Mağaralarda ve taş kavuklarında ilkel bir hayat geçirmiş toplumların bile din duygusundan yoksun yaşamadıkları, her toplumda “Allah”, “Sonsuzluk” gibi kavramların yer ettiği, bize intikal eden eserlerde görülmektedir. Arkeolojik araştırmalar, her toplumun yıkıntıları arasında mabet ve mihrapların bulunduğunu bize göstermektedir.⁴⁸ Dinler tarihçesi Benyamin Kontsan: “ Din, insanlık tarihinde en fazla hakim olmuş bir amildir. Dini hayat, tabiatımızın ezeli bir

⁴³ Osman Turan, *Tarihî Akışı İçinde Din ve Medeniyet*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1998, s.7.

⁴⁴ Zilzâl, 99/7-8.

⁴⁵ Başgil, *Din ve Laiklik*, s.76.

⁴⁶ Turan, *Tarihî Akışı İçinde Din ve Medeniyet*, s.7.

⁴⁷ Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, s. 36.

⁴⁸ Akseki, *Din Fitrî ve Umumî Bir Dindir*, s. 156.

niteliği ve ondan ayrılmayan bir özelliğidir. İnsanın mahiyeti düşünülünce zihne derhal bir din fikrinin gelmemesi mümkün değildir.”⁴⁹

Dinin insanlarda zorunlu bir ihtiyaç olduğunu söyleyen Tolstoy da şunları söylemektedir: “ Tıpkı geçmişte olduğu gibi, bugün de, tek bir insan toplumu veya akli başında(rational) kişi dahi dinsiz yaşamamıştır ve yaşayamaz da. (akli başında kişi diyorum, çünkü akli başında olmayan (irrational) bir kişi, tıpkı bir hayvan gibi dinsiz yaşayabilir.) Akli başında bir varlık dinsiz yaşayamaz; Çünkü evvela ve sonra neyi yapması gerektiği konusunda ona hakikaten yol gösteren sadece ve sadece dindir. Din ona yaratılışı icabı verildiğinden, akli başında insan dinsiz yaşayamaz.”⁵⁰

Ahlakî esaslar da din üzerine kuruludur. Din olmadan güzel ahlaktan söz edilemez. Dindar olmayan toplumların hâkimiyet ve ihtişamları geçicidir.⁵¹

Allah’a ve O’nun dinine inancı olmayanın ahlakî üstünlüğünün olamayacağı tabii ve mantıkîdir, dünyada dinsiz olarak bilinen bazı kimselerin ahlaklı olmaları, öteden beri aldıkları aile terbiyesinden ve içinde buldukları dindar toplumların, üzerlerinde bıraktıkları etkinin doğal bir sonucudur.⁵²

Sonuç olarak insan, bir inanca sahip olma ya da olmama şansına sahip değildir. Çünkü bütün insanlar kendiliğinden inançlıdır, ancak insanlar, inandıkları inanç sistemi açısından birbirlerinden ayrılırlar.

⁴⁹ Karagöz, İsmail, **İnsanın Dine Olan İhtiyacı ve İslam**, Kar Yayıncılık, Ankara, 2001, s.69.

⁵⁰ Leo Nikolayeviç Tolstoy, **Din Nedir?**, çev. Murat Çiftkaya, Kaknüs Yay., 4. basım, İstanbul, 1998, s. 11.

⁵¹ Ömer Nasuhî Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelâm**, 3.baskı, Ergin Kitabevi, İstanbul, 1959, s. 46.

⁵² Akseki, **Din Fitrî ve Umumî Bir Dindir**, s. 42.

Dolayısıyla “dindar olmak” tüm insanların hayatlarında yer eden bir özellik olarak karşımıza çıkar.⁵³

Din toplumsuz, toplum da dinsiz olmaz. Dinin olması için toplumun olması gerektiği gibi bir medeniyetin sürekliliğini kazanması için de en etkin rolü din üstlenir.

Din, toplum fertlerinin doğumlarından ölümlerine kadarki tüm faaliyetlerinde kendini göstermiştir. Doğan çocuğa ad koyma, erkek çocuğu sünnet ettirme, evlenme törenleri, işyerini açarken yapılan müşterek dualar, bir inşaata başlarken adak kesme ve dualar, belirli gün ve gecelerde yapılan müşterek dua ve ibadetler, ölümden sonra yapılan faaliyetler, farkında olunsun olunmasın, dinin toplum hayatındaki birer tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴

Toplumların tavır alışlarında da dinin büyük yeri vardır. Mesela din, faizi yasaklıyorsa o toplumda ya buna uygun bir tarz teşekkür eder veya bu konuda bir çatışma yaşanır.⁵⁵ Her iki durumda da dinin etkisi inkâr edilemez.

Dinin Allah- insan ilişkisi yanında sosyal ilişkilerin de temel ölçüsü olduğunu şu ayette görüyoruz. “dininize uyanlardan başkasına uymayın.”⁵⁶ “Eğer onlar tövbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse sizin din kardeşleriniz olurlar.”⁵⁷ Ayetinde de tövbe, namaz ve zekât gibi ibadetler dinin toplumsal tezahürü olarak zikredilmektedir.⁵⁸

⁵³ Sadık Kılıç, **Fıtratın Dirilişi**, Nehir Yay., İstanbul, 1991, s. 18.

⁵⁴ Sezen, **Sosyoloji Açısından Din**, s. 39.

⁵⁵ Sezen, **Sosyoloji Açısından Din**, s. 40.

⁵⁶ Âl-i İmran, 3/73.

⁵⁷ et- Tevbe, 9/11.

⁵⁸ Günay Tümer, “**Din Mad.**”, T.D.V. İ.A., IX/315.

Fromm'a göre de din olgusuna sahip olmamış hiçbir kültür yoktur, gelecekte de olmayacaktır.⁵⁹

E. FITRAT KAVRAMI

1. Fıtrat Kelimesinin Sözlük Anlamı

Fa- Ta- Ra harflerinden oluşan “fatr” kelimesinin aslı Arapça olup Arap dili lügatlerinde; uzunlamasına yarmak, bir şeyi ortaya çıkarmak, ayırmak, meydana çıkarmak, ilk defa yapmak, ilk defa benzersiz ve güzel bir biçimde yaratmak;⁶⁰ devenin azı dişinin damağın etini yarıp meydana çıktığı ilk hali⁶¹ anlamlarına gelmektedir.

Hamuru yoğurdum (fatartü'l- acîn), koyunu sağdım (fatartü'ş- şate), orucu açtım (fatartü's- savme) deyişleri Arap lügati kullanımları arasındadır.⁶²

Arapçada “fetr” kelimesi “başlangıç olmak” ve “geçmiş olmamak” anlamında da kullanılmaktadır. Arapların, devenin ilk dişlerini çıkarmasını

⁵⁹ Eric Fromm, **Psikanaliz ve Din**, çev. Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, 3. Basım, İstanbul, 1993, s.32.

⁶⁰ ez- Zemaşeri, **Esasu'l- Belâğa**, II/205; el- İsfehanî, **el- Müfredât**, s. 382; İbn Faris, **Mu'cemu Mekayisi'l- Luğa**, IV/510; Mevduddin Muhammed ibn Yâkup Fîrûzâbâdî, **el- Kamûsu'l- Muhit**, Matbaatu's- Saadet, Mısır, 1913, II/110; İbn Manzur, **Lisanu'l- Arabi'l- Muhit**, II/1108; Ebu Ubeyde, **Mecâzu'l- Kur'an**, II/122; Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el- Kurtubî, **el- Camiu'l- Ahkâmi'l- Kur'an**, Daru'l- İhyai't- Türesi'l- Arabî, Beyrut, 1967, XIV/29; Ahmed Mustafa Merâgî, **Tefsiru'l- Merâgî**, Matbaatu Mustafa el- Babî, Mısır, 1946, XXI/45; Muhammed et- Tahir İbn Âşûr, **Tefsiru't- Tahrîr ve't- Tenvir**, ysz., tsz., 21/90; Muhammed Mahmud Hicazî, **et- Tefsiru'l- Vadîh**, 4. baskı, Matbaatu'l- İstiklâli'l- Kübra, Kahire, 1969, XXII/21; Yaşar Nurî Öztürk, **Din ve Fıtrat**, 2. baskı, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 1992, s. 43.

⁶¹ ez- Zemaşeri, **Esasu'l- Belâğa**, II/205; İbn Manzur, **Lisanu'l- Arabi'l- Muhit**, II/1108; Fîrûzâbâdî, **el- Kamûsu'l- Muhit**, II/110; Ebu Bekr Muhammed Hasan el- Ezdî İbn Düreyd, **Cemheretü'l- Luğa**, Matbaatu Meclisi Daireti'l- Maarifi'l- Osmaniye, Beyrut, tsz., III/370; el- Kurtubî, **el- Camiu'l- Ahkâmi'l- Kur'an**, XIV/29; Öztürk, **Din ve fıtrat**, s. 43.

⁶² ez- Zemaşeri, **Esasu'l- Belâğa**, II/205; el- İsfehanî, **el- Müfredât**, s. 382; İbn Manzur, **Lisanu'l- Arabi'l- Muhit**, II/1108; Fîrûzâbâdî, **el- Kamûsu'l- Muhit**, II/110; İbn Faris, **Mu'cemu Mekayisi'l- Luğa**, IV/510.

“fatara” kelimesiyle; hayvanın memesinden alınan ilk sütü de ilk olarak alındığından “fotr” kelimesiyle ifade etmeleri buna delil getirilebilir.⁶³

“Fatr” kelimesi herhangi bir şeyin (ot, bitki gibi) toprağı yarıp ilk defa dışarı çıkması⁶⁴ durumu için de kullanılır. Bitkinin toprağı yarıp ilk dışarı çıktığı anı belirtmek için “toprak fatredildi” denir.⁶⁵ Araplar ağacın tomurcuklarının açılmasına, dalların yapraklarla bezenmesine “ağaç yapraklarla yarıldı” derler.⁶⁶

Fatr kelimesi, özellikle ilk dönem Arap dilbilimcilerinin verdiği bu anlamlar dikkate alındığında, bir şeyi yoktan var etmek,⁶⁷ dolayısıyla da buluş, icat, başka bir şeyden taklit edilmemiş iş manalarına eşit anlamlara gelmektedir.⁶⁸

Fa-ta-ra harflerinden oluşan “fatr” kelimesine dişilik “ta”sı eklenerek elde edilen “fıtrat”,⁶⁹ Arap dili gramerinde “fi’let” vezninden olup “çeşit’e delalet eder.⁷⁰ Bu da “tür, cins, şekil” bildiren mastar (mastar-ı bina-i nev’) olup “açmak, bir tür yarmak” anlamlarına gelir.⁷¹

Fıtrat, yaratış, yaratılıştır.⁷² Huydur, cibilliyettir,⁷³ tıynettir, hılkattir,⁷⁴ ilk yaratılış tarzıdır.⁷⁵

⁶³ Murtazâ Mutahharî, **Fıtrat**, hzr. B. Akyol, çev. Cafer Kırım, İslamî Kültür ve İlişkiler Merkezi, İstanbul, 1992, s. 21.

⁶⁴ ez- Zemaşerî, **Esasu’l- Belâğâ**, II/205; İbn Manzur, **Lisanu’l- Arabi’l- Muhit**, II/1108; Fîrûzâbâdî, **el- Kamûsu’l- Muhit**, II/110.

⁶⁵ ez- Zemaşerî, **Esasu’l- Belâğâ**, II/205; İbn Manzur, **Lisanu’l- Arabi’l- Muhit**, II/1108; Fîrûzâbâdî, **el- Kamûsu’l- Muhit**, II/110.

⁶⁶ ez- Zemaşerî, **Esasu’l- Belâğâ**, II/205; İbn Manzur, **Lisanu’l- Arabi’l- Muhit**, II/1108.

⁶⁷ Hicazî, **et- Tefsiru’l- Vadîh**, XXII/21.

⁶⁸ Mutahharî, **Fıtrat**, s.19.

⁶⁹ Öztürk, **Din ve Fıtrat**, s. 43.

⁷⁰ Mutahharî, **Fıtrat**, s.18.

⁷¹ Ali Ünal, **Kur’an’da Temel Kavramlar**, Beyan Yay., İstanbul, 1986, s.199.

⁷² İbn Faris, **Mu’cemu Mekayisi’l- Luğâ**, IV/510; Fîrûzâbâdî, **el- Kamûsu’l- Muhit**, II/110; Ebu Ubeyde, **Mecâzu’l- Kur’an**, II/122; Kurtubî, **el- Camiu’l- Ahkâmî’l- Kur’an**, XIV/29; Ömer Nasuhî Bilmen, **Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri**, Bilmen Yay., İstanbul, 1985, VI/2712; Öztürk, **Din ve Fıtrat**, s. 43.

Fitrat, Allah'ın insanlar içine yerleştirmiş olduğu Allah'ı bilme, tanıma kabiliyeti,⁷⁶ hakkı gerçeği kabul ve idrak etme yeteneği ve yatkınlığı⁷⁷ olarak tanımlanmıştır.

Yapılan filolojik tahlillerden sonra; ilk yaratılış anında varlık türlerinin temel yapısını, dış tesirlerden etkilenmemiş olan ilk halini⁷⁸ ifade eden fitrat, saf ve berrak yaratış, yaratılış, gerçek ve katıksız bir tabiat,⁷⁹ insanın özgün yaratılışı, insanî kıvam, Allah'ın özgün yaratışı,⁸⁰ insanın diğer varlıklara benzemeyen yaratılış kıvamı,⁸¹ olarak tanımlanabilir.

Özetle fitrat; evreni yaratan Allah'ın bütün yarattıkları dışında insan için uyguladığı özel yaratma modeli ve bu modelle birlikte insanın, bir takım eğilim ve karakter özellikleriyle saf bir şekilde, dünyaya gelmesidir.⁸²

2. “Fa-Ta-Ra” Kelimesinin Analizi

Fa-ta-ra kelimesi, Kur'an'da çeşitli versiyonlarıyla yirmi yerde geçmektedir.⁸³ Görüldüğü gibi Kur'an'da çok sayıda geçmemekle birlikte mihenk taşı kavramlarından sayılır.

⁷³ el- İsfehânî, *el- Müfredât*, s. 382; İbn Manzur, *Lisanu'l- Arabi'l- Muhit*, II/1108.

⁷⁴ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, VI/2712.

⁷⁵ Hicazî, *et- Tefsiru'l- Vadh*, XXII/21; Ebu Ubeyde, *Mecâzu'l- Kur'an*, II/122; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, VI/2712; Bulaç, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı*, (sözlük kısmı) s.390.

⁷⁶ Merâğî, *Tefsiru'l- Merâğî*, XXI/45; el- İsfehânî, *el- Müfredât*, s.382.

⁷⁷ El- Kurtubî, *el- Câmiu'l- Ahkâm*, XIV/29; Mustafa Öcal, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metodlar*, T.D.V. Yay. 2. Bsk., Ankara, 1991, s.65.

⁷⁸ Muhibuddin Ebu Feyz Muhammed Zebîdî, *Tacu'l- Ârûs min Cevahiri'l- Kamus*, Thk. Ali Siri, Daru'l- Fikr, Beyrut, 1994, VII/350; İbn. Manzur, *Lisanu'l- Arap*, II/1108; Hayatî Hökelekli, “*Fitrat Mad.*”, T.D.V. İ.A., XIII/47.

⁷⁹ Öztürk, *Din ve fitrat*, s. 45.

⁸⁰ Kılıç, *Fitratın Dirilişi*, s. 13.

⁸¹ Sadık Kılıç, *İslam'da Sembolik Dil*, İnsan Yay., İstanbul, 1995, s.133.

⁸² İsmail Çalışkan, *Kur'an'da Din Kavramı*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, s.125.

⁸³ Bkz. Muhammed Fuad Abdulbakî, *el- Mu'cemu'l- Müfrehes Li Elfazi'l- Kur'an*, Daru'l- Ma'rife, 3. Bsk., Beyrut, 1991, s.663-664.

Fa-ta-ra kelimesinin aslının Arapça olduğu konusunda Arap dilbilimcileri arasında bir tartişma yaşanmazken, Batılı yazar D.B. Macdonald, bu kelimenin Habeş dilinden geçtiğini iddia etmektedir.⁸⁴ İddiasına da İbn-i Abbas'ın bu kelimeyle ilgili olayını dayanak göstermektedir. şöyle ki; Kureyşten, Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve bilgin bir kişi olan İbn-i Abbas: “ ben Kur'an'da geçen “fişrat” kelimesinin anlamını, göçebe bir arapla karşılaştığım zaman anladım. Bu kelimeyi kullandığı vakit ayetin anlamı benim için tamamen aydınlığa kavuştu. Kur'an'da geçen “fatır” kelimesinin manasını iyi anlamamıştım. Bir gün iki bedevinin bir su kuyusu hakkında çekişip durduklarını gördüm. Biri “ene fetertü” dedi. “kuyu benimdir.” demek istiyordu. Onu kendisinin kazımış olduğunu kastediyordu. Bilindiği üzere su kuyusunu kazıldıktan sonra bir müddet sonra su aşağı iner, dolayısıyla tekrar kazarlar, yine birkaç metre aşağı iner. Adam bu kuyunun ilk sahibi benim demek istiyordu; yani “bu kuyuyu ilk olarak ben kazıdım.” Diyordu. İbn. Abbas, işte o zaman “fişrat” kelimesinin Kur'an'da insanda yüzde yüz ilk olan ve insan haricinde geçmişi olmayan bir yaratılış anlamında olduğunu anladım.” Der.⁸⁵

İbn-i Abbas'ın “fatara” kelimesiyle ilgili rivayet etmişi olduğu bu olayı temel İşlam kaynaklarının çoğu nakletmiştir.⁸⁶ Ancak “fatara” gibi arap lügatinin temel kelimesini başka dillere mal etme gayreti Arapça gibi muazzam bir dilin orijinalliğine gölge düşürme çabasından başka bir şey

⁸⁴ D.B. Macdonald, “**Fişrat Mad.**”, çev. Adnan Adivar ve arkadaşları, M.E.B. İ.A., M.E.B. Yay., İstanbul, 1964,IV/627.

⁸⁵ Mutahharî, **Fişrat**, s. 20-21.

⁸⁶ Bkz. el- Cevherî, **es- Sihah**, II/781; el- Kurtubî, **el- Câmîu'l- Ahkâm**, XIV/25; Fahrettin er- Râzî, **Tefsiru'l- Kebir**, Daru'l- Kütübi'l- İlmiyye, 2. Bsk., Tahran, tsz., XII/68; Merâğî, **Tefsiru'l- Merâğî**, XX/47; İbn Manzur, **Lisanu'l- Arap**, II/1108; Çalışkan, **Kur'an'da Din Kavramı**, s.155.

değildir. İbni Abbas iyi bir âlim olabilir, ancak her kelimeyi bilecek diye bir kural yoktur. Ayrıca böyle bir kelimeyi İbn-i Abbas'ın saf Arapçayı konuşan bir bedeviden öğrenmesi, aksine bu kelimenin saf Arapça olduğunun iyi bir ispatıdır.

3. Kur'an'da "Fıtrat" Kavramı

Kur'an'da "fatara" kelimesi toplam yirmi yerde geçmekte olup bunun ondokuz tanesi "fatr" kökünden türemiş isim veya fiil olarak, bir tanesi de "fıtrat" olarak kullanılmıştır.⁸⁷ Sekiz yerde "fatara",⁸⁸ altı yerde "fâtıru's-semâvâti ve'l- ardi",⁸⁹ iki yerde "yetefattarne",⁹⁰ bir yerde "infatara",⁹¹ bir yerde "futûr",⁹² bir yerde "munfatır",⁹³ bir yerde ise "fıtrat",⁹⁴ geçmektedir.

Fatara kelimesinin Kur'an'daki anlamlarına gelince; fiil kökünden gelen kullanımlar çoğunlukla "yaratma" anlamında, ism-i fail sığasındaki kullanımlar "yaratıcı" anlamında kullanılmıştır. "Tefettara", "infatara", "futûr", "munfatır", sığalarında gelenler de parçalanma, yarıma ve kusur anlamında kullanılmıştır.

Fıtrat ayeti diye bilinen Rûm, 30/30. ayeti Kur'an'ın sadece bir yerinde geçmesine rağmen İslam alimlerinin, üzerinde en çok yoğunlaştığı ayetlerden bir tanesi olmuştur. Ayet şöyledir: "Öyleyse sen yüzünü Allah'ı birleyen (bir hanîf) olarak dine, Allah'ın o fıtratına çevir; ki insanları bunun

⁸⁷ Bkz. Abdalbâkî, *el- Mu'cemu'l- Müfehres*, s.663-664.

⁸⁸ Enbiya, 21/56; En'am, 6/79; Hûd, 11/51; İsrâ, 17/51; Rûm, 30/30; Tâhâ, 20/72; Yasin, 37/22; Zuhruf, 43/27.

⁸⁹ En'am, 6/14; Yusuf, 12/101; İbrahim, 14/10; Fâtır, 35/1; Zümer, 39/46; Şûrâ, 42/11.

⁹⁰ Meryem, 19/90; Şûrâ, 42/5.

⁹¹ İnfitar, 82/1.

⁹² Mülk, 67/3.

⁹³ Müzzemmil, 73/18.

⁹⁴ Rûm, 30/30.

üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratışı için hiçbir değişme yoktur. İşte dimdik ayakta duran din (budur). Ancak insanların çoğu bilmezler.”

Kur'an'da geçen “fitrat” kavramı sadece insan ve dinle olan bağlantısı için kullanılmıştır.⁹⁵ Fitrat; yaratılıştan gelen, insanın özünün derinliklerinde bulunan, sonradan kazanılmayan ve insanın benliğinden ayrılmayan bir yaratılış gerçeğidir.⁹⁶ İnsanın özünde bulunan fitratın biri Allah'a, diğeri insana yönelik olmak üzere iki boyutu vardır.⁹⁷ Elimizdeki kaynaklara göre; fitrat kelimesinin insan için kullanılması ilk kez Kur'an'la olmuştur, bu haliyle kelimenin Kur'an'dan önce geçmişi yoktur.⁹⁸

İnsanlık yaratıldığı ilk günden bugüne kadar hep kendi tabiatını, dinle olan bağına araştırmaya yönelmiştir. İslam alimleri de bu yönüyle insan yaratılışını ilgili ayet ve hadisler çerçevesinde araştırmışlardır.

Bu çerçevede İslam alimleri fitratın çeşitli tariflerini yapmışlardır. Bu tarifler öz itibariyle aynı olmakla birlikte detaylarda farklı şekillere bürünmüştür

Fitrat, “fatr” kökünden “masdar-ı binâ-ı nev'i” sığasında türetilmiştir.⁹⁹ Fitrat, Allah'ın her yaratık için ortaya koymuş olduğu düzendir. İnsana ait fitrat akıl ve bedende kendini gösterir. Mesela insanın ayaklarıyla yürümemesi fitratına uygundur, ama bir şeyi ayaklarıyla almaya çalışması uygun düşmez(bedende fitrat), insanın öncüllerden ve sebeplerden sonuca varması doğru iken bir sonuca sebepsiz yere varması yanlıştır(akılın

⁹⁵ Mutahharî, **Fitrat**, s.18.

⁹⁶ İsmail Parlatı ve arkadaşları, **Türkçe Sözlük**, T.D.K. Yay., 8. Bsk., Ankara, 1988, I/784.

⁹⁷ Mutahharî, **Fitrat**, s.13.

⁹⁸ Mutahharî, **Fitrat**, s.13.

⁹⁹ Yazır, **Hak Dini Kuran Dili**, IV/165.

fitriyatı).¹⁰⁰ İbn-i Atiye: “firat, güvenilen, kendisi vasıtasıyla Allah’ı tanımaya varlığına delil getirmeye ve normlarını bilmeye elverişli ve hazır durumda bulunan insan nefsindeki hilkat ve hey’ettir.”¹⁰¹ Der. Zebîdî ise firatı; insanın doğduğu an sahip olduğu firat ve Raşit olduktan sonra ölümüne kadarki sahip olduğu firat diye ikiye ayırır.¹⁰²

Ebu Ubeyde firat için; “Allah’ın insanlık için yaratmış olduğu bir yaratılış biçimi”¹⁰³ der. El- İsfehanî ise Firat, Allah’ın insanlarda yarattığı kendini ve imanı bilme ve tanıma özelliğidir.”¹⁰⁴ Der. Cürçânî de bu kavram için, “İnsanın dini kolayca kabul edebilecek yetenekte yaratılmasıdır.”¹⁰⁵ Der.

“Firat” kavramının içeriğiyle ilgili yapılan farklı yorumlar vardır. Bunlar üç başlıkta incelenebilir:

a. Firattan Kasıt İslam Dinidir

Selef ulaması başta olmak üzere İslam alimlerinin çoğu firatı “İslam” olarak tarif etmişlerdir.¹⁰⁶ İlk dönem İslam alimlerinin hemen hemen hepsi firatullahı küçük ifade farklılıklarıyla beraber: “firatullah, “Dînullah”tır. O da İslamdır. Allah insanı İslam tabiatı üzerine yaratmıştır.” Şeklinde ifade ederler.¹⁰⁷

¹⁰⁰ İbn Âşûr, **Tefsiru’t- Tahrîr ve’t- Tenvir**, XXI/90.

¹⁰¹ İbn Âşûr, **İslam Hukuk Felsefesi**, Çev. Vecdî Akyüz, Mehmet Erdoğan, İklim Yay., İstanbul, 1988, s.90.

¹⁰² Zebîdî, **Tacu’l- Ârûs min Cevahiri’l- Kamus**, VII/351-352.

¹⁰³ Ebu Ubeyde, **Mecazu’l- Kur’an**, II/122.

¹⁰⁴ El- İsfehânî, **el- Müfredât**, s.382.

¹⁰⁵ El- Cürçânî, **et- Ta’rifat**, s.112.

¹⁰⁶ El- Kurtûbî, **el- Câmiu’l- Ahkâm**, XIV/29; Hökelekli, “**Firat Mad.**”, T.D.V. İ.A., Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1998, XIII/47.

¹⁰⁷ Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el- Hazin, **Lübâbu’t- Te’vil Fî Meani’t- Tenzil**, ysz.,1317, III/448; Ebu Muhammed el- Huseyn b. Mesud el- Begâvî, **Mealimu’t- Tenzil**, ysz.,1269, III/1302; Ebu Ca’fer Muhammed b. el- Hasan et- Tûsî, **et- Tıbyan Fî Tefsîri’l- Kur’an**, Dâru’l- İhyai’t- Tûrâsi’l- Arabî, Beyrut, tsz., VIII/247; Nasîruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer el- Beydâvî, **Envâru’t- Tenzil**, Matbaatu’l- Amire, ysz.,1320, V/44.

Mesela ilk müfessirlerden Mücahid ve Katâde fıtratı “İslam” olarak tanımlamışlardır.¹⁰⁸ El- Begâvî (516/1122), ‘fıtrat İslamdır.’ Görüşüne öncelik verip şunları söyler: “fıtrat üzere yaratılış, selim bir tabiat ve dini kabul etmeye meyilli bir yapıda yaratılış demektir. Bunun için de insan doğduktan sonra olduğu hal üzere bırakılırsa bu güzel tabiat üzere devam eder.”¹⁰⁹ Şevkânî (1250/1834); “fıtrat İslam manasınadır. Lügat yönünden ilk yaratılış anlamına gelse dahi şerî anlamı tercih etmek gerekir.”¹¹⁰ Demektedir.

Âlûsî ve el- Hazîn “fıtrat islamdır” görüşlerine Ankebut suresinin 63. ayetini delil getiriyorlar: “Andolsun onlara: “gökten su indirip de ölümünden sonra yeryüzünü dirilten kimdir?” diye soracak olursan, şüphesiz “Allah” diyecekler. Deki: “Hamd Allah’ındır.” Hayır, onların çoğu akletmiyorlar.” Yani tüm insanlığın özünde aslında tevhit inancı mevcuttur ve kişi müşrik dahi olsa tevhit inancını itiraf etmektedir. Ancak sonradan üzeri küllenmiş bir hal almaktadır.¹¹¹ Ayrıca şu ayetler de fıtratın tevhit inancı olarak insanın içinde yer ettiğinin ve küçük bir uyarı da refleks olarak ortaya çıkacağına kanıtıdır:

“Denizde başınıza bir musibet geldiğinde, O’ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolup gider...”¹¹²

“Sizi karada ve denizde yürüten O’dur. Gemide olduğunuz zamanı

¹⁰⁸ Ebu’l- Ferec Abdurrahman b. Ali İbnu’l- Cevzî, **Zâdu’l- Mesir Fî İlmi’t- Tefsir**, Mektebetü’l- İslamî, Dımeşk, 1968, VI/300-301; el- Hazîn, **Lübâbu’t- Te’vil**, III/448; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş- Şevkânî, **Fethu’l- Kadir**, Matbaa Mustafa el- Bâbî el- Hâle, Mısır, h:1349, IV/224; Şihâbuddin es- Seyyid Mahmud Âlûsî, **Rûhu’l- Meânî Fî Tefsîri’l- Kur’ani’l- Azîm ve’s- Seb’il- Mesânî**, Dâru’l- Fikr, Beyrut, 1997, XII/61.

¹⁰⁹ El- Begavî, **Mealimu’t- Tenzil**, III/1302.

¹¹⁰ Eş- Şevkânî, **Fethu’l- Kadir**, IV/224.

¹¹¹ Âlûsî, **Rûhu’l- Meânî**, XII/61; el- Hazîn, **Lübâbu’t- Te’vil**, III/448.

¹¹² İsrâ, 17/67.

(düşünün): Gemiler, içinde bulunanları hoş bir rüzgârla alıp götürdüğü ve (onlar) bununla sevindikleri sırada, birden gemiye, şiddetli bir kasırga gelip de, her yönden gelen dalgalar onları sardığı ve artık kendilerinin tamamen kuşatıldıklarını(bir daha kurtulamayacaklarını) sandıkları zaman, dini yalnız Allah'a halis kılarak O'na yalvarmağa başlarlar: "Andolsun eğer bizi bu (felaket)ten kurtarırsan şükredenlerden olacağız." derler."¹¹³

"(Denizde) onları, gölgeler gibi dalga(lar) sardığı zaman, dini yalnız kendisine has kılarak Allah'a yalvarırlar. Fakat O, onları kurtarıp karaya çıkarınca içlerinden bir kısmı orta yolu tutar (birçoğu da inkâr eder.); Zaten bizim ayetlerimizi (öyle) nankör gaddarlardan başkası inkâr etmez."¹¹⁴

Tevhit inancını ve kişi benliğindeki dini duygunun fitriliğini ifade eden gerçek, kâinatın yaratıcısıyla ilgili ani bir soru sorulduğunda veya çok zor bir durumla baş başa kalındığında hemen ortaya çıkar.¹¹⁵ İnsanoğlu nerede olursa olsun, hangi devirde yaşarsa yaşasın, kendisini kuşatan büyük tehlikeler karşısında kendisinden daha güçlü bir kuvvete yalvarması dinin insan fitratında yer ettiğinin doğal bir göstergesidir.¹¹⁶ Ancak insan hangi işi çokça yaparsa onu kendisine huy edinir ve gerçek fitratının üzerini o alışkanlığıyla örter. Bunun sonucunda ise iyiyle kötü karıştırılır. Neyin iyi neyin kötü olduğu ayırt edilemez.

¹¹³ Yunus, 10/22

¹¹⁴ Lokman, 31/32. Ayrıca bkz. Yunus, 10/91-92; Zührûf, 43/9; Fussilet, 41/51; En'am, 6/63.

¹¹⁵ Mahmut Şeltut, **Akaid ve Şeriat**, Trc. Muharrem Tan, Yöneliş Yay., İstanbul, 1991, s. 27-28.

¹¹⁶ Osman Necatî, **Kur'an ve Psikoloji**, Fecr Yay., Ankara, 1998, s. 41.

Derveze de fıtrattan maksadın İslam olduğunu vurgulamaktadır.¹¹⁷ Et-Taberî fıtrata, “Allah’ın insanda var ettiği huy, akl-ı selim, tabiat, din, İslam”¹¹⁸ olarak açıklamaktadır.

Mehmed Vehbî, fıtratullahı; insanın fıtrata asliyesi olan İslam olarak tarif ettikten sonra şunları söyler: “aklı kendi başına bırakmış olsan ancak o dini kabul eder. Fakat birtakım mevani’ ve şehvât-ı nefsanîye araya girince tarîk-i haktan batıla meyleder ve lakin bu meyil fıtrata asliye değil belki fıtrata asliye üzerine ârizîdir.”¹¹⁹

Fıtrata İslam anlamının verilmesinde A’raf suresinin 172. ayetindeki “misak/ ahidleşme” diye bilinen “kalû belâ” ayetine getirilen yorumlar ve ilgili hadislerin değerlendirilmesi (bu konuya ileriki sayfalarda temas edilecektir.) etkili olmuştur.

Fıtrata “İslam” manasının verilmesine etken olan hadis ise fıtrat hadisi diye bilinen “Her çocuk fıtrat üzere doğar ancak anne ve babası onu Yahudi, Hristiyan veya putperest yapar. Bir hayvanın yavrusunun eksiksiz bir biçimde yaratılması gibi. Siz onda bir eksiklik görür müsünüz?”¹²⁰ Hadisidir.

Bu hadiste fıtratın “İslam” olduğunun bir kanıtı olarak da; “anne-babası Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar.” İfadesine yer verildiği halde “anne- babası sonradan Müslüman yapar.” İfadesine yer verilmemesi ileri

¹¹⁷ Muhammed izzet Derveze, **Tefsiru’l- Hadis**, Daru’l- İhya’-il- Kütübi’l- Arabiyye, ysz., 1964, VI/448.

¹¹⁸ Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerir et- Taberî, **Câmiu’l- Beyân an Te’vîli Âyi’l- Kur’an**, Mektebetü Mustafâ el- Bâbî, ysz., 1954, XXI/41.

¹¹⁹ Mehmed Vehbî, **Halâsatu’l- Beyan Fî Tefsîri’l- Kur’an**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1969, XI/4275-4276.

¹²⁰ Buharî, Cenaiz, 80, II/97-98; Müslim, Kader, 6, Hadis no: 65, III/ 2048- 2049.

sürülmüştür. Böyle olunca da yaratılış Müslümanlık/İslam olarak kabul edilmiştir.¹²¹

Bu doğrultuda İslam kaynaklarında şöyle bir rivayet de nakledilir. Benî Sa'd kabilesinden Esved b. Sürey'in nakline göre; Hz. Peygamber (s.a.v.) Hayber'e bir grup gönderir. Onların müşrik çocuklarını da öldürdüğünü duyan Hz. Peygamber (s.a.v.) kızar ve "sizin en seçkinleriniz de müşriklerin çocuklarıdır. der ve meşhur fitrat hadisini okur."¹²²

b. Fıtratın "Nötr" bir durum olması

İslam literatüründe pek de yaygın olmayan "insanın doğuştan fitrî bir donanıma sahip olmaması" görüşü " insan doğarken şahadet kelimesi getirmiş, hazır müslümandır." Şeklindeki anlayışı reddetme olarak değerlendirildiğinde doğruluk kazanır. Bu doğrultuda Ebu Hanife (150/767), " Allah insanları kâfir veya mü'min olmaya zorlamadan yaratmış ve sonra onu emir ve yasaklarıyla sorumlu tutmuş."¹²³ demiştir. İbn-i Atiyye de fıtratın insan yaratılışının özelliklerini dile getiren bir kavram olup insanın iki tarafa da (iman- küfür) eşit durumda yaratıldığını¹²⁴ söylemiştir.

Bu anlayışın savunucuları şu ayeti dayanak olarak kabul etmektedirler: " Allah sizi, annelerinizin karnından bir şey bilmediğiniz halde çıkardı."¹²⁵ Ancak bu ayeti; "Tanrı inancının hazır bilgi olarak insanlara sunulmadığı" şeklinde anlasak daha isabetli hareket etmiş oluruz. Çünkü insan tevhit

¹²¹ Bkz. El- Kurtubî, *Camîu'l- Ahkâm*, XIV/31-32.

¹²² Bkz. Eş- Şevkânî, *Fethu'l- Kadir*, IV/226; Seyyid Kutup, *Fî Zilâli'l- Kur'an*, Çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, Dünya Yay., İstanbul, 1991, 4/455.

¹²³ Ebu Hanife, *el- Fıkhu'l- Ekber*, Trc. Yunus Vehbî Yavuz, Çağrı Yay., İstanbul, 1979, s. 136.

¹²⁴ Bkz. El- Kurtubî, *Camîu'l- Ahkâm*, XIV/29.

¹²⁵ Nahl, 16/78.

inancından bütünüyle kopuk değildir; ruhunda yaratıcısını idrak etmeye, O'na tevazu ile boyun eğmeye iten duygusal bir motive vardır. Ardoğan'ın da belirttiği gibi; fitratın kendisi, yaratanını ikrarı, O'nu sevmeyi, dini O'na has kılmayı istilzam eder.¹²⁶

John Lucke'un " insan zihni başlangıçta üzerine hiçbir şey yazılmamış olan düz bir kâğıt (tabular rasa) gibidir."¹²⁷ Şeklindeki izahı insanın doğuştan nötr bir yaratılışa sahip olduğunu ifade için söylenmiş ise de O, yine de ruhta doğuştan olan yetilerin bulunduğunu yadsımaz.¹²⁸

c. Fitrat, İslam'ı Kabul Etme Yeteneğidir

Allah, insanı bu dinin hükümlerini kabul edecek şekilde yaratmıştır ve bu dinin öğretilerini de insanın yaratılışına mutabık olacak şekilde göndermiştir.

Bu öğretiler insanlarda nefret uyandırmaz, insanlara ağır gelmez, kişi bu öğretilere karşı isteksiz değildir. Örneğin kişi Tevhit inancını onaylamıştır.¹²⁹ Çünkü tevhit inancı, selim akla ve doğru düşünceye uygundur. Kişi yanlış düşüncelerle telkin edilmezse fitratındaki tevhit inancına varır.¹³⁰

İbni Kuteybe ve Zeccac, fitratın direkt İslam olarak anlamlandırılmasına karşı çıkıp onun Allah'ı tanımak ve bilmek olduğunu

¹²⁶ Recep Ardoğan, **Kur'an ve İnsan Psikolojisi**, İlk Adım Yay., Ankara, 1988, s. 28.

¹²⁷ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, 5. basım, İstanbul, 1985, s.334.

¹²⁸ Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s.334.

¹²⁹ İbn-i Âşûr, **Tefsîru't- Tahrîr ve't- Tenvîr**, XXI/90; Merâğî, **Tefsîru'l- Merâğî**, XXI/46; Âlûsî, **Rûhu'l- Meânî**, XII/61.

¹³⁰ Mahmud b. Ömer ez- Zemâhşerî, **el- Keşşâf an Hakâiki't- Tenzîl**, Mısır, h:1319, II/407; İbn-i Âşûr, **Tefsîru't- Tahrîr ve't- Tenvîr**, XXI/90; Merâğî, **Tefsîru'l- Merâğî**, XXI/46.

belirtirler.¹³¹ Allah insanları yaratıcısının olduğunu bilecek şekilde yaratmıştır.¹³² Bu çerçevede el- İsfehânî de fıtratı, “insanların içine yerleştirilmiş olan Allah’ı bilme yeteneği, inanma gücü” şeklinde tanımlamıştır.¹³³

İnsanlar kendi hallerine terkedilmiş olsalar, hak dinden başka inancı bu hak dine tercih etmezler.¹³⁴ Ancak fıtrat üzere doğmak demek, Müslüman olarak doğmak demek değil; bil- istidat (yetenek olarak) Müslüman doğmak demektir.¹³⁵ Bu çerçevede insanların bu dünyada farklı inanmalarına binaen herkese “müslümandır” hükmü verilmez.¹³⁶

Bu anlayışa göre din duygusu insanın bilinçaltında yerleşik olup bu yeteneğin tezahürü için bir dış müdahaleye ihtiyaç vardır.

Elmalılı da bu durumu kendine has üslubuyla açık bir şekilde belirtir: “İnsanın sezgi yoluyla duymuş olup da bilinç yoluyla farkına varamadığı bir takım derin olgular vardır ki, bir veya birkaç mükerrer uyarıcılar sayesinde onun fakına varır. İşte Allah inancının temeli olan içimizdeki ilahî sezgi de mutlak anlamıyla benlik ötesi bilinci gibi, böyle şuhudî bir tanımadır. Nefis, fıtrat içinde merkezleşmiş bir içgüdüdür.¹³⁷ Zaten daha önce insanın içinde

¹³¹ İbnu'l- Cevzî, **Zâdu'l- Mesir**, VI/300-301; el- Hazîn, **Lübâbu't- Te'vil**, III/448; eş- Şevkânî, **Fethu'l- Kadir**, IV/224; Âlûsî, **Rûhu'l- Meânî**, XII/61.

Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim

¹³² Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ibn-i Kuteybe, **Tefsîru'l- Garîbi'l- Kur'an**, Thk. Es- Seyyid Ahmed Sakar, Dâru'l- İhyâi'l- Kütübi'l- Arabiyye, Ysz., 1958, s. 341; el- Kurtûbî, **el- Câmiu'l- Ahkâm**, XIV/29.

¹³³ el- İsfehânî, **el- Müfredât**, s. 382.

¹³⁴ H. Tahsin Emiroğlu, **Esbâbu'n- Nüzûl**, Ülkü Basımevi, Konya, 1976, IX/82; Kılıç, **İslam'da Sembolik Dil**, s.135.

¹³⁵ Cevdet Said, **Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları**, Trc. İlhan Kutluer, İnsan Yay., 4. basım, İstanbul, 1998, s. 46.

¹³⁶ El- Beydâvî, **Envaru't- Tenzîl**, V/45; İbnu'l- Cevzî, **Zâdu'l- Mesir**, VI/301; Emiroğlu, **Esbâbu'n- Nüzûl**, IX/83.

¹³⁷ Yazır, **Hak Dini Kuran Dili**, IV/169.

mevcut bir kabiliyet yoksa dışarıdan hiçbir şey, hayatta bir şey meydana getiremez.¹³⁸

Bu anlamda fitratullah; İslam dini üzere olmak, özümüzü, var oluşumuzun yönetici merkezini ve kadrosunu buna tahsis etmek ve bunu, sürekliliğe kavuşturmadır.¹³⁹

Kısaca insanın fitrat üzere doğması; kişinin doğarken her şeyi bilmesi ve buna göre davranışta bulunması değil de, fitrî özellik ve yeteneklerin herkeste bulunması anlamındadır. Kişideki bu fitrî yeteneğe, seçme şansı tanındığı zaman, insana gerçeği seçtirir, böyle olmuyorsa bu yetenek deforme olmuş demektir.¹⁴⁰

Fitrat ile ilgili bu üç temel yaklaşım içerisinde en makul olanı ve giderek en çok ilgi göreni; fitratın, ilk yaratılış sırasında Allah'ın insan tabiatına bahşettiği yaratıcının tanıma eğilimi, ruh temizliği vb. olumlu yetenek ve yatkınlıkları ifade ettiği şeklindeki anlayıştır.¹⁴¹

Sonuç olarak fitrat, insanın diğer varlıklara benzemeyen yaratılışıdır. Başlangıcı ve nihyeti itibariyle, insanın varlığında önce bulunan, onun geleceğini, kendisini, vasıtasıyla gerçekleştirdiği fiillerini yönlendirecek olan "insanî kıvam", hususiyettir.¹⁴² Allah tüm insanlığın yapısına, kendisini tanımasını sağlayacak ilahî bir eğilim yerleştirmiştir. Bu eğilim başka hiçbir cihete yönelmeyen katıksız bir tevhit, bağlantıdır.¹⁴³ Bu ilahî kanun ilk insanla başlamış olup insanlık devam ettiği sürece geçerliliğini koruyacaktır.

¹³⁸ Muhammed Kutub, **İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler**, Çev. Bekir Karlığa, İşaret Yay., 4. basım, İstanbul, 1992, s.289.

¹³⁹ Kılıç, **İslam'da Sembolik Dil**, s.135.

¹⁴⁰ Said, **Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları**, s. 46.

¹⁴¹ Hökelekli, "Fitrat Mad.", T.D.V. İ.A., XIII/47.

¹⁴² Kılıç, **İslam'da Sembolik Dil**, s.133.

¹⁴³ Kılıç, **Fitratın Dirilişi**, s. 14.

Rûm suresi 30. ayetindeki “ Allah’ın yaratışında değişme yoktur.” İfadesi de buna işaret etmektedir. Âlûsî bu ayeti yorumlarken şu açıklamayı getirir: “ Bu, ‘ibadet kâmil insan olmak içindir, kişi kâmil insan olduktan sonra kendisinden sorumluluk kalkar.’ Şeklindeki bir mantığı geçersiz kılar.”¹⁴⁴ Zamanın, ortamın değişmesi, çalışmalardaki farklılık insan yaratılışını öz itibariyle değişime uğratmaz. En ilkelinden en modernine, en âliminden en cahiline her insanın, “aşkın” olan varlığa inanmaya ve O’na ibadete ihtiyacı vardır.

Ayrıca, “Allah’ın yaratışında değişme yoktur.” İfadesiyle ilgili yapılan farklı yorumları parantez içerisinde belirtmeden geçemeyeceğiz. Burada iki görüş var. Birinci görüş: “hayvanları kısırlaştırma gibi Allah’ın yaratışında yapılan değişikliğe yapılan ikaz şeklindedir. Hz. Ömer ve İbn-i Abbas’tan rivayetle İkrime bunu nakletmiştir.¹⁴⁵ Fitrat, insanın hem ruhî hem de fizikî bakımdan yaratılıştan sahip bulunduğu temel özelliklerini ifade ettiğinden, estetik maksatlarla vücudun bazı bölümleri veya organları üzerinde yapılan -aslî yapıyı değiştirecek nitelikteki- müdahaleler fitratı bozmaya yönelik davranışlar olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁶ İkinci görüş ise kendi arasında ikiye ayrılmıştır; birincisi: ayet “istek içermeyen haberdir.” denilmiş ve “Allah’ın dininde değişme yoktur.” şeklinde anlaşılmıştır. Mücahid, Said ibn Cübeyr, Katâde, İbn-i Zeyd ve Nehaî bu görüştedir.¹⁴⁷ İkincisi ise; ayet “istek anlamında haberdir.” şeklindedir. Buna göre ayetin anlamı şu şekilde olur:

¹⁴⁴ Âlûsî, **Rûhu’l- Meânî**, XII/63.

¹⁴⁵ Bkz. İbnu’l- Cevzî, **Zâdu’l- Mesir**, VI/302; Kurtubî, **el- Camiu’l- Ahkâmi’l- Kur’an**, XIV/31; eş-Şevkânî, **Fethu’l- Kadir**, IV/224.

¹⁴⁶ Hökelekli, “**Fitrat Mad.**”, T.D.V. İ.A., XIII/48.

¹⁴⁷ Bkz. İbnu’l- Cevzî, **Zâdu’l- Mesir**, VI/302; Kurtubî, **el- Camiu’l- Ahkâmi’l- Kur’an**, XIV/31; eş-Şevkânî, **Fethu’l- Kadir**, IV/224; İmamuddin Ebu’l- Fidâ İsmail b. Ömer ibn Kesîr, **Tefsîru’l- Kur’ani’l- Azîm**, Daru’l- Marifet, Beyrut, 1987, III/442.

“Allah’ın yaratışını değiştirmeyiniz ki, insanları üzerinde yaratmış olduğu fitratlarından çevirmiş olmayasınız.”¹⁴⁸ İbn Kesir bu son görüşü daha sıhhatli bulup “Kim oraya girerse emin olur.”¹⁴⁹ ayetini delil getirmiştir.¹⁵⁰ Burada da benzer durum söz konusudur, yani ayet “oraya girin emin olun.” manasındadır.

4. Haniflik ve Fitrat İle Münâsebeti

Kur’an Rum suresinin 30. ayetinde fitratı ve dolaylı bir şekilde de haniflik kavramını tanımlamaktadır. Bu da bize fitrat ile haniflik arasında bir bağın, bir paralelliğin olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı “haniflik” kavramının lügatlerdeki ve İslam literatüründeki anlam ve kullanımını irdelememiz gerekmektedir.

“Hanef” kelimesi lügatlerde, ayaktaki eğriliğe,¹⁵¹ sağ ayağın başparmağının sola, sol ayağın başparmağının ise sağa doğru eğik olması; ayağın sırtından yürümek¹⁵² manalarına gelir. Bunların dışında meyil, yönelme anlamlarına geldiği gibi sapma, ayrılma¹⁵³ manalarına da gelir.

¹⁴⁸ El- Beydâvî, **Envaru’t- Tenzîl**, V/45; Merâğî, **Tefsiru’l- Merâğî**, XXI/46; İbn Kesîr, **Tefsîru’l- Kur’an**, III/442; Muhammed Ali es- Sabûnî, **Safvetü’t- Tefâsîr**, Mektebetü Cidde, 5. Bsk., Beyrut, 1986, II/478; Ebu Cafer Muhammed b. el- Hasan et- Tûsî, **et- Tıbyan Fî Tefsîri’l- Kur’an**, Daru’l- İhyai’t- Tûrâsi’l- Arabî, Beyrut, tsz., VIII/247.

¹⁴⁹ Â’li İmran, 3/97.

¹⁵⁰ İbn Kesîr, **Tefsîru’l- Kur’an**, III/442.

¹⁵¹ Gerçekte ismi “Sahr” olan birisinin ayağındaki eğrilikten dolayı “Ahnef b. Kays” diye isimlendirilmesi buna örnek gösterilebilir. Bkz. İbn. Manzur, **Lisanu’l- Arap**, I/739; Fîrûzâbâdî, **el- Kamûsu’l- Muhîr**, III/130.

¹⁵² El- İsfehanî, **el- Müfredât**, s. 133; İbn Faris, **Mu’cemu Mekayisi’l- Luğa**, II/110; Fîrûzâbâdî, **el- Kamûsu’l- Muhîr**, III/130; ez- Zemahşerî, **Esasu’l- Belâğa**, I/202; İbn. Manzur, **Lisanu’l- Arap**, I/739; İbnü’l- Cevzî, **Zâdu’l- Mesîr**, VI/300.

¹⁵³ El- İsfehanî, **el- Müfredât**, s. 133; İbn Faris, **Mu’cemu Mekayisi’l- Luğa**, II/110; İbn. Manzur, **Lisanu’l- Arap**, I/739; Merâğî, **Tefsîru’l- Merâğî**, XXI/45.

Hanef kelimesinden türeyen “hanif” sıfatı ise; sapıklıktan doğruya yönelen, şirkten uzaklaşan¹⁵⁴ anlamına gelir.

Ancak el- isfehânî, “hanef”in meyletmek anlamına geldiğini belirttikten sonra bu meylin yanlıştan doğruya olduğu gibi doğrudan da yanlışa olabileceğini, “hanif”in ise bu yönlerden birine yönelen kişi anlamına geldiğini belirtir.¹⁵⁵

Elmalılı ise; “hanef”in sapıklıktan istikamete, çarpıklıktan doğruluğa meyil olduğunu; doğruluktan eğriliğe, haktan haksızlığa meyletmeye ise “cim” ile başlayan “cenef” dendiğini, “hanif”in de “eğriyi bırakıp doğrusuna giden” demek olduğunu belirtir.¹⁵⁶ Derveze de “hanif”in, şirkin tersi olan tevhid anlamına geldiğini belirtir.¹⁵⁷ Hanif bu mana ile de örfte İbrahim milletine isim olmuştur ki, başka dinlerden, batıl mabutları terkedip, yalnız bir Allah’a yönelen, O’nu bir bilen manasına gelir.¹⁵⁸

Hanef kelimesi, normalden ayrılan herhangi bir şeye denir ki, tabî olarak bir kimsenin, kötüden doğruya meyli olacağı akla geleceğinden, hanif kelimesinin de kötüden iyiye gitmek manası olduğu, ifade edilmiştir.¹⁵⁹ Hz. Peygamber de İbrahim peygamberin saf dinini yenilediğinden dolayı, O’nunla ilgili kullanılan hanif kelimesi çoğunlukla “Müslim” manasında kullanılmaktadır.¹⁶⁰

¹⁵⁴ İbn. Manzur, **Lisanu’l- Arap**, I/739; İbn Faris, **Mu’cemu Mekayisi’l- Luğa**, II/110; ez- Zemahşerî, **Esasu’l- Belâğa**, I/202; Bilmen, **Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri**, VI/2712.

¹⁵⁵ el- İsfehânî, **el- Müfredât**, s. 133;

¹⁵⁶ Yazır, **Hak Dini Kuran Dili**, VI/254.

¹⁵⁷ Muhammed İzzet Derveze, **Tefsiru’l- Hadis**, Daru’l- İhyai’l- Kütübi’l- Arabiyye, Ysz., 1964, VI/295.

¹⁵⁸ Yazır, **Hak Dini Kuran Dili**, VI/254.

¹⁵⁹ İsmail Cerrahoğlu, **Kur’an-ı Kerim ve Hanifler**, A.Ü.İ.F. Dergisi, C.XI, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963, s.82.

¹⁶⁰ F. R. Buhl, “**Hanif Mad.**”, M.E.B. İ.A., M.E.B. Yay., İstanbul, 1964, V/215.

Cerrahoğlu, hanif kelimesinin İbranî ve Süryanicedeki anlamlarının “kâfir” veya “münafıklık” olduğunu, putperestlerin, kendilerine tâbi olmayan muvahhid kimseleri ayıplamak ve hafife almak için, onları hanif sıfatı ile tavsif ettiklerini, ayrıca sanemlere, kötü ahlak ve adetlere karşı mücadele eden bu muvahhidlere de bu sıfatı benimsediklerini belirtir.¹⁶¹ Bu kelime Arapça kökenlidir. Her halükarda kavramın Kur’an’da kullanılmış olması, onun Kur’an’ın inişinden önce Arap dilinde kullanıldığından kuşkuya yer bırakmamaktadır. Ve kavramın daha önce de Kur’an’ın ona yüklediği tevhid ve Allah ile beraber ortak koşmama anlamını ifade etmektedir.¹⁶² Hanif kavramı ve onun çoğulu olan hünefâ kavramı, peygamberlikten önce şirk bataklığından kurtulan ve Allah’ı birleyen, Tevhide inanan Araplar için kullanılıyordu.¹⁶³

D. S. Margoliouth da, bu kelimeye her yerde Müslüman manası verilmesinin en doğrusu olacağını düşünmektedir.¹⁶⁴

Ayrıca, hanif kelimesi “İslam’dan önce bir Allah’a inananlara veya muvahhid temayüllü Araplara da işaret etmektedir. İslam’ın zuhurundan önce karanlık ve dehşete bürünen Arap yarımadasında, tek Allah akidesinin pek cansız izleri kendini hissettirecek derecede parlıyordu. Araplar içinde düşünen kimseler, hem cinslerinin cansız bir takım taşlara, elleriyle yaptıkları şeylere prestij edip, onlardan yardım beklmelerinden istikrah ederek putperestliğe muhalefet ediyorlardı. Mekke ve Medine ahalisinden birçokları, Hz. İbrahim’in dinini yenileyecek bir müceddidin zuhurunun

¹⁶¹ Cerrahoğlu, **Kur’an-ı Kerim ve Hanifler**, A.Ü.İ.F. Dergisi, C.XI, s.84.

¹⁶² İzzet Derveze, **Kur’an-ı Kerim’e Göre Hz. Muhammed’in Hayatı**, Trc. Mehmet Yolcu, Ekin Yay., 3.Bsk., İstanbul, 1998, I/393.

¹⁶³ Derveze, **Kur’an-ı Kerim’e Göre Hz. Muhammed’in Hayatı**, I/392.

¹⁶⁴ F. R. Buhl, “**Hanif Mad.**”, M.E.B. İ.A., V/216.

yaklaştığını söyleyerek bunu araştırıyorlardı. O halde İslam güneşinin doğuşundan biraz evvel, cahilî Araplar arasında bir grup vardı ki, onlar ne kavimlerinin putperestliği ne de Yahudilik ve Hristiyanlıkla alakalı değillerdi. Onların kendilerine mahsus bir dinleri vardı.¹⁶⁵ İşte bu grup, hanifler olarak bilinip zaten herkesin fitratında mevcut olan hakka yönelme kabiliyetine kulak vermiş ve toplumun kötü gidişinden yüz çevirmişlerdi. İbn-i İshak, putperest uygulamaları terk etmek ve hanifiyye yani Hz. İbrahim'in dinini aramak için söz birliği yapan Hz. Muhammed'den bir önceki nesle mensup dört kişiden bahsetmektedir.¹⁶⁶ Cerrahoğlu "Kur'an-ı Kerim ve Hanifler" isimli makalesinde; Varaka bin Nevfel, Ubeydullah ibn-i Cahş, Osman ibn el- Huveyris, Zeyd bin Amr ve Nufeyl gibi isimlerin İslam'dan önce hanif olarak Hz. İbrahim'in dinine yöneldiklerini ve bu yönde sözler sarf ettiklerini yazmıştır.¹⁶⁷ Rivayete göre Ümeyye ibn Ebi Salt, kendisini tamamen dine veren kimselerin remzi sayılan çuval bezi veya kaba kıldan yapılmış elbise giyerdi. Bu şahıs şarabın haram olduğunu ve aradığı dinin İbrahim ve İsmail'in dini olan hanif dini olduğunu söylemiştir.¹⁶⁸

Hanif kelimesi Kur'an'ın birçok ayetinde geçmektedir. Bu ayetlerin bir kısmı İbrahim ve dinini, bir kısmı da Hz. Muhammed'in çağrıda bulunduğu dini hanif olarak nitelemekle ilgilidir. Bir kısmı ise geneldir. Hepsisi de "Tevhit" ve "Muvahhit"ler anlamını taşıyor.¹⁶⁹ Aşağıdaki ayetlerde bunu açıkça görürüz:

¹⁶⁵ Cerrahoğlu, **Kur'an-ı Kerim ve Hanifler**, A.Ü.İ.F. Dergisi, C.XI, s.83.

¹⁶⁶ Montgomery Watt, **Hız. Muhammed Mekke'de**, Çev. Azmi Yüksel, Rami Ayas, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1986, s.170.

¹⁶⁷ Cerrahoğlu, **Kur'an-ı Kerim ve Hanifler**, A.Ü.İ.F. Dergisi, C.XI, s.84-86.

¹⁶⁸ Izutsu, **Kur'an'da Allah Ve İnsan**, s.107.

¹⁶⁹ Derveze, **Kur'an-ı Kerim'e Göre Hız. Muhammed'in Hayatı**, I/392.

“Yahudi veya Hristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız. Dediler. De ki: Hayır, hanif (muvahtit) olan, İbrahim’in dini(dir.); O, müşriklerden değildi.”¹⁷⁰

“İbrahim ne Yahudi ne de Hristiyandı: Ancak, O, hanif(Muvahtit) bir Müslüman’dı, müşriklerden de değildi.”¹⁷¹

“Sonra sana vahyettik: “hanif (muvahtit) olan İbrahim’in dinine uy. O, müşriklerden değildi.”¹⁷²

“ Kendisine ortak koşmaksızın Allah’ın hanifleri (O’nun birliğini tanıyan müminler olun.) Kim Allah’a ortak koşarsa sanki o, gökten düşüp parçalanmış da kendisini kuşlar kapmış yahut rüzgâr onu uzak bir yere sürüklemiş (bir nesne) gibidir.”¹⁷³

“Ben hanif olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratan Allah’a çevirdim. Ve ben müşriklerden değilim.”¹⁷⁴

“Ve: “bir muvahtid (hanif) olarak yüzünü dine doğru yönelt ve sakın müşriklerden olma.”¹⁷⁵

“Öyleyse sen yüzünü Allah’ı birleyen (bir hanif) olarak dine, Allah’ın o fitratına, çevir ki; insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah’ın yaratışı için hiçbir değıştirme yoktur. İşte dimdik ayakta duran din (budur).¹⁷⁶

Görüldüğü gibi bazı ayetler direkt Hz. İbrahim’in hanifliğine değıindiğı gibi, bazı ayetler Hz. Muhammed (s.a.v.) ve arkadaşları ile ilgili olarak haniflik nitelemesini içermekte, bazı ayetler de Müslüman insanların olması

¹⁷⁰ Bakara, 2/135.

¹⁷¹ Âl-i İmran, 3/67.

¹⁷² Nahl, 16/123.

¹⁷³ Hac, 22/31.

¹⁷⁴ En’am, 6/79.

¹⁷⁵ Yunus, 10/5.

¹⁷⁶ Rûm, 30/30. ayrıca bkz. En’am, 6/161; Nisa, 4/125; Beyine, 98/5.

gereken durumu içermektedir. Bundan da şu sonuç çıkmaktadır ki, Hz. İbrahim için geçerli olan haniflik Hz. Muhammed ve tüm insanlık için geçerlidir. Çünkü insanların üzerinde yaratılmış oldukları Fırat aynıdır. Hz. İbrahim'in duymuş olduğu tek yaratıcıya inanma ihtiyacı günümüz insanın da hissettiği bir ihtiyaçtır.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz; yaratılış düzenine uymayan gidişlerden yüz çevirip doğru olana yönelme manasına gelen haniflik,¹⁷⁷ aslında fıtratın muhtevasının bir açılımı sayılır. Fıtratı insandaki doğruluğa yatkınlık olarak düşünürsek haniflik de bu kabiliyetin uygulamaya geçmiş hali olarak, fıtrat kavramında kendine yer bulur. Hanifliğin uygulama sahası da Allah'ın yarattığı insan fıtratıdır. Haniflik kısmı çalışmazsa temiz fıtrat da insan için atıl durumda kalır. Ve sonuçta kişi kendisine yabancılaşır.

5. Fıtrat- Misak İlişkisi

Fıtrat ve misak kavramlarının insana ait ve insanla birlikte var olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Gerçekten de insan olmadan bu kavramdan söz edilemez. Bu iki kavram arasında da sıkı bir ilişki vardır. İslam literatürü, fıtratı Allah ile insan arasında yapılan ezelî mukavele anlamına gelen "misak"la aynı zamandan başlatmaktadırlar. Buna göre; insanın fıtratı, yaratan- yaratılan ilişkisi halinde ezelde kurulmuş bulunmaktadır. O halde insan ruhuyla Allah arasındaki tüm ilişkilerin dayanağı olan misak, fıtrat dininin dayanağıdır.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Öztürk, **Kur'an'ın Temel Kavramları**, s.164.

¹⁷⁸ Öztürk, **Din ve Fıtrat**, s.56.

Misak kavramının İslam literatüründeki ifadesi daha çok “bezm-i elest” şeklindedir. Farsçada “sohbet meclisi” anlamına gelen “bezm” kelimesiyle Arapçada “ben değil miyim?” manasında çekimli bir fiil olan “elestü”den oluşan bu terkip, “ben sizin Rabbiniz değil miyim?” hitabının yapıldığı ve ruhların da “evet” diye cevap verdikleri meclis anlamını ifade eder.¹⁷⁹ Misak olayını dile getiren ayet şu şekildedir:

“Hani Rabbin, Adem oğullarının sırtlarından zürriyetlerini almış ve onları kendi nefislerine karşı şahitler kılmıştı: “ Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” (demişti de) onlar: “Evet (rabbimizsin), şahid olduk” demişlerdi. (Bu,) kıyamet günü: “ biz bundan habersiz değildik dememeniz içindir.”¹⁸⁰

Bu misakın bilfiil yapıp yapılmadığı, yapıldıysa yapıldığı yeri ve zamanı hakkında İslam âlimleri farklı yorumlar yapmışlardır. Bunlar iki grupta değerlendirilebilir.

Birinci görüşe göre; Allah insanlardan aldığı ahid insan türünü fiilen dünyaya gelişinden önce gerçekleşmiş, bütün insanların zürriyeti Âdem’in sırtından zerrelere halinde çıkartılmış, onlara ruh ve akıl verilerek ilahî hitapta bulunmuş onlar da buna sözlü olarak cevap vermişlerdir. Mecaz ve temsil yoluyla açıklanması doğru değildir. Söz konusu olayın bilfiil vuku’ bulduğuna inanmak gerekir. Selefiyye, Sünnî kelâmcıların çoğu, sûfi alimler ve şia bilginlerinin çoğunluğu bu görüştedir.¹⁸¹ İn-i Kesir’e göre, Allah, adem oğullarının zürriyetlerini bellerinden çıkarmış, Allah’ın, kendilerinin Rabbi ve

¹⁷⁹ Şevkî Yusuf Yavuz, “**Bezm-i Elest Mad.**”, T.D.V. İ.A., VI/106.

¹⁸⁰ A’raf, 7/172.

¹⁸¹ Şevkî Yusuf Yavuz, “**Bezm-i Elest Mad.**”, T.D.V. İ.A., VI/106.

hükümdarı olup O'ndan başka ilah olmadığını kendi kendilerine şahitlik ettirmiştir. (İbn-i Abbas da bu şekilde izahta bulunmuştur).¹⁸²

Bu görüşe göre; Allah insanı yaratmadan önce mümin- kâfir tüm insanlardan kendi rabliğine dair bilfiil söz almıştır.¹⁸³ Allah ezelde Adem'in sırtından zerre misali zürriyetini çıkarıp her birinden iman edeceklerine dair söz almıştır.¹⁸⁴

Ancak bu görüşün belirsizlikleri bulunmaktadır. Örneğin misakın nerede, ne zaman gerçekleştiği hakkında net bir şey söylenmemektedir. Bazı rivayetlerde bunun Hz. Adem'in yeryüzüne indirilmesinden önce gökte vuku' bulunduğu, bazılarında Mekke yakınlarındaki Na'man'da, diğer bazı rivayetlerde ise Hindistan'ın Dahnâ adlı bir bölgesinde gerçekleştiği söylenmektedir.¹⁸⁵

Bir kısmının, insanların dünyaya gelmezden önce ruhlar aleminde Allah'ın, kendilerinin Rabbi olduğuna şahitlik ettiklerini, söylemeleri başka bir yanılaşa yol açmaktadır. Ayette ruhlar alemine işaret yok, zaten insan bir bütündür. Ruh ve beden birlikte yaratılır. İnsan ruhu bedeninden önce bağımsız bir varlık halinde değildir.¹⁸⁶ Ancak burada şöyle bir şey de söylenebilir; nasların haber verdiği bir olayın tecrübe kanunlarını aşmış bulunması mutlaka o nasların te'vil edilmesini gerektirmez.¹⁸⁷ En iyisi Allah'ın işlerinin şekli kendi zatı gibi gayb konularına girer, bilinmez. İnsanın kavratış gücü, Yüce Allah'ın zatını idrak edemediği müddetçe Allah'ın

¹⁸² İbn Kesîr, **Tefsîru'l- Kur'an**, II/265.

¹⁸³ Âlûsî, **Rûhu'l- Meânî**, III/152.

¹⁸⁴ Vehbî, **Halâsatu'l- Beyan**, IX/4276.

¹⁸⁵ Şevkî Yusuf Yavuz, "**Bezm-i Elest Mad.**", T.D.V. İ.A., VI/106-107.

¹⁸⁶ Süleyman Ateş, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988, III/413.

¹⁸⁷ Şevkî Yusuf Yavuz, "**Bezm-i Elest Mad.**", T.D.V. İ.A., VI/107.

işlerinin de nasıl meydana geldiğine akıl erdiremez.¹⁸⁸ Deyip olayı olduğu gibi kabul etmektir.

Böyle bir misakın insanlarca hatırlanmaması, bu tür bir antlaşmanın fizik açıdan imkânsız olması, ayrıca mantıklı bir açıklamadan yoksun bulunması ve nihayet bu konuda ileri sürülen hadislerin sahih olmaması, bezm-i eletsin Allah'la insan zürriyetleri arasında geçen karşılıklı konuşma anlamına gelmediğini gösteren delillerin başlıcalarıdır.¹⁸⁹

İkinci görüşe göre ise böyle bir misakın gerçekleşmediği ancak buradaki anlatımın mecazî/ temsilî olduğu yönündedir. Zihnî ve kalbî fonksiyonu insanların psikolojik muhtevasına fikrî bir özellik olarak yerleştirmiş, iç ve dış alemde kendi varlığına ve birliğine klavuzluk edecek birçok delil yaratmış, insanları kendi ulûhiyetini kavramalarına yetecek ölçüde bilgi kapasitesiyle donatmış, böylelikle sanki onlara, “ ben sizin rabbiniz değil miyim?” diye sormuş, onlar da “evet” diyerek bunu tasdik etmişlerdir.¹⁹⁰

Ez- Zemaşerî, ayetin temsil olduğunu söyleyenlerin başında gelir, O şunları söyler: “Bu anlatım temsil ve tahlil(canlandırma) şeklindedir. Ayetin manası şu şekildedir: Allah, insanlara, rablığına ve birliğine dair deliller verdi. İnsanlara verdiği, akılları ve ferasetleri de Allah'ın varlığına ve birliğine şahitlik etti. Ve bu itirafı, yanlış ile doğru istikamette gitmeyi birbirinden ayıran ölçü yaptı. Böylece Allah sanki onları kendi kendilerine şahitlik ettirmiş, “ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demiş, onlar da: “Evet,

¹⁸⁸ Kutup, **Fî Zilâli'l- Kur'an**, IV/453.

¹⁸⁹ Şevkî Yusuf Yavuz, “**Bezm-i Elest Mad.**”, T.D.V. İ.A., VI/107.

¹⁹⁰ Akseki, **İslam Fitrî Tabîi ve Umumî Bir Dindir**, s.187; Şevkî Yusuf Yavuz, “**Bezm-i Elest Mad.**”, T.D.V. İ.A., VI/107.

sen bizim Rabbimizsin, senin varlığını ve birliğini tasdik ettiğimiz konusunda kendi nefsimize şahitlik ettik” demiş oldu. Bu üslup, Allah ve Resulünün sözlerinde sıkça rastlanır. Örneğin, “biz bir şeyi yapmak istersek, ona sadece ol deriz, hemen oluverir.”¹⁹¹ Ayetindeki “ol demek” teslîfidir, çünkü Allah için kelime telaffuzu düşünülemez. Burada mananın canlandırılması söz konusudur.¹⁹²

Burada anlatılan misak/sözleşme, insanların üzerinde yaratıldığı fıtratla paralel muhtevalıdır. Yani bu iki kavram da insanın tevhidi rahat kabul edebilecek bir yeteneğe sahip yaratıldığını ifade eder. Bu nedenle “ Allah, “dememeniz için” yani; “ kıyamet gününde biz bundan(tevhidden) habersizdik” veya “ bizim atalarımız şirk koştuklarından biz de onlara uyduk dememeniz için.” Demiştir.¹⁹³

İşte insanın bir Allah’ı tanıyıp bilmeye kabiliyetli yaratılmasının diğer ifade tarzı, sözlü olmayan “fıtrî misak” diyebileceğimiz bu mecazî ve temsilî bir anlatımdır. El- İsfehanî bu misakı insanın mahiyetinde genel manasıyla tevhidin gizlenmesi şeklinde açıklar.¹⁹⁴

Elmalılı, sanki öyle denilmiş ve karşılığında öyle cevap alınmış gibi hukukî geçerliliği olan kuvvetli bir “fıtrî misak”ın varlığını kabul edip; bu sözleşmenin dille söylenmiş, sözlü ve ikrara dayanan kelimî mahiyette bir misakın olmadığını dile getirir. Ve “ daha sonra gök ile yere buyurdu: her ikiniz de ister istemez gelin, dedi, onlar da isteyerek geldik, dediler.”¹⁹⁵

¹⁹¹ Yasin, 37/82.

¹⁹² Ez- Zemâhşerî, el- Keşşâf, II/129.

¹⁹³ Kutup, **Fî Zilâli'l- Kur'an**, IV/455; Ateş, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, III/412.

¹⁹⁴ Ebu'l- Kasım Hüseyin b. Muhammed er- Rağıp el- İsfehânî, **İnsan: İki Hayat İki Saadet**, Thk. Abdulmecit Neccar, Trc. Mevlüt İslamoğlu, Pınar Yay., İstanbul, 1996, s. 68.

¹⁹⁵ Fussilet, 41/11.

Ayetini örnek gösterip bu tür temsilî anlatımların Kur'an'da ve diğer semavi kitaplarda bulunduğunu ifade eder.¹⁹⁶

Kutup misak ayetinin yorumunda şunları söylemektedir: "Kur'an-ı Kerim varlık âleminin derinliklerinde ve insan fıtratının derinliklerinde yerleştirilen korkunç ve engin hakikati bu bütün, parlak, eşsiz ve insan aklını durduran sahnede güzelce sunuyor. Hem de bunu ondört asır önce bu sahnede gözler önüne seriyor. Hâlbuki bu dönemlerde insanın yaratılışı, tabiatı ve buna ilişkin gerçekler hakkında birtakım kuruntulardan başka bir şey kimse tarafından bilinmiyordu! Kur'an'ın bu gerçeği dile getirişi üzerinden bunca asır geçtikten sonra, şimdi insanlar bu gerçeklerin ve bu tabiatın bir ucunu ancak açıklığa kavuşturabiliyorlar! İşte şimdi "bilim", daha insanın sulbünde birer hücre iken, bireylerin tüm özelliklerini içinde gizleyen ve insanın hayatını kuşatan bir şifre niteliğindeki kalıtım hücrelerinin yani genlerin, evet işte bu genlerin üç milyar insanın ayrı sicilleri olduklarını ve bütün insanların özelliklerini belirtmektedir. Hâlbuki bu genler hacimleri itibariyle bir santimetre küpü aşmaz."¹⁹⁷

Ateş de, "her çocuk babasının belindeki meni hayvancıklarından yaratılır. Ayetin delaletine göre daha sperm halinde iken insanlarda Allah'ı tanıma kabiliyeti vardır. Allah bu kabiliyeti insanın nüvesine yerleştirmiştir."¹⁹⁸Der.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz; bu iki görüşü kabul edilecek yönleri olduğu gibi çözümsüz kalan yönleri de vardır. Ama her iki durumda da varılacak nokta, insanların, Allah'ın varlığını ve birliğini kabule müsait ve

¹⁹⁶ Yazır, **Hak Dini Kuran Dili**, IV/168.

¹⁹⁷ Kutup, **Fî Zilâli'l- Kur'an**, IV/452.

¹⁹⁸ Ateş, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, III/414.

eğilimli olduğu gerçeğinin misak ayetinde işlendiğidir. Allah, insanın bu fitrî duyguyla donanmış bir şekilde yaratıldığını bizlere hatırlatmaktadır.

6. Fitrî Yönelişte Hz. İbrahim Örneği

Allah'ın insan fitratına kendisini araştırıp bulma, hak dinini benimseme yeteneği verdiğini daha önce de belirtmiştik. Kişi tek başına da yaşasa, onun doğup büyüdüğü toplum putperest bir toplum da olsa Allah'ın varlığını ve birliğini haykıracak kabiliyet, az bir düşünme ve araştırmadan sonra kendini ifade edebilecektir. İnsanın böyle bir yeteneğinin olduğunu Allah, Hz. İbrahim örneğinde bize canlandırmaktadır. Konu En'am suresinde anlatılmaktadır:

“İbrahim, babası Azer'e; “ putları tanrı olarak mı benimsiyorsunuz?” doğrusu ben seni ve kavmini apaçık bir sapıklık içinde görüyorum.”

“Böylece İbrahim'e –kesin bilgiyle inananlardan olması için- göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.”

“Gece, karanlığı onu kaplayınca bir yıldız görmüş ve demişti ki: “ bu benim Rabbimdir.” Fakat (yıldız) kayboluverince; “Ben kaybolup- gidenleri sevmem.” Demişti.”

“Ardından Ay'ı (etrafı aydınlık saçarak) doğar görünce: “bu benim Rabbim demiş, fakat o da kayboluverince: “Andolsun” demişti, eğer Rabbim beni doğru yola erdirmezse gerçekten sapmışlar topluluğundan olurum.”

Sonra Güneş'i (etrafa aydınlık saçarak) doğar görünce: “ İşte bu benim Rabbim, bu en büyük” demişti. Ama o da kayboluverince, kavmine demişti ki: “Ey kavmim, doğrusu ben sizin şirk koşmakta olduklarınızdan uzağım.”

“Gerçek şu ki, ben bir muvahhid olarak yüzümü gökleri ve yeri yaratana çevirdim. Ve ben müşriklerden değilim.”

“Kavmi onunla çekişip-tartışmaya girdi. Dedi ki: “ O beni doğru yola erdirmişken, siz benimle Allah konusunda çekişip- tartışmaya mı giriyorsunuz? Sizin O’na şirk koştuklarınızdan ben korkmuyorum, Ancak Allah’ın benim hakkımda bir şey dilemesi başka. Rabbim, ilim bakımından her şeyi kuşatmıştır. Yine de öğüt alıp-düşünmeyecek misiniz?”

“Hem siz, O’nun haklarında hiçbir delil indirmediği şeyleri Allah’a ortak koşmaktan korkmazken, ben nasıl sizin şirk koştuklarınızdan korkarım. Şu halde “güvenlik içinde olmak bakımından” iki taraftan hangisi daha hak sahibidir? Eğer bilebilerseniz.”¹⁹⁹

Hz. İbrahim’in içinde yetişmiş olduğu şirk toplumuna rağmen aklını devreye sokup bu sonuca varması, O’nun fitratının bozulmamış saf yapısını koruduğundandır.

İnsanın fitrî din duygusunun işlendiği bu ayet grubuna topluca bakıldığında bu duygunun çok güzel bir şekilde harekete geçirildiği görülecektir. İlk aşamada, putlara ilişkin cahiliye düşüncelerini reddeden ve onlardan tiksinen fitratın sahnesidir bu. Üzerindeki bu hurafeleri silkeleyince içten gelen coşkun bir istekle vicdanında bulduğu gerçek ilahını arıyor. Bu düşünce henüz anlayışında ve belleğinde açıklığa kavuşmamıştır. Gizli bir coşkuyla parlayan her şeyle ilgi kurup bunun ilah olabileceğini düşünüyor. Fakat iyice araştırdıktan sonra bunların gelip geçici şeyler olduğunu anlıyor. Çünkü içinde gizli ilahlık gerçeğini ve ulûhiyet sıfatlarıyla bir benzerliklerini

¹⁹⁹ En’am, 6/74-81.

görememiştir. Sonra bu fitrat, içinde parlayan ve iyice belirginleşen bir gerçeğin farkına varıyor. Büyük bir sevinçle ve bu gerçeğin coşkusuyla dolup taşıyor. Daha önce kendi kavrama yeteneğiyle belirlediği, içindeki uygun gerçeğe ulaşmanın büyük coşkunluğuyla doyuruyor inancını.²⁰⁰

Dikkat edilirse Hz. İbrahim'in "ben kaybolup gidenleri sevmem" sözündeki "sevmem" ifadesi, imandaki psikolojik bir unsura, din duygusuna, önceden sahip olduğunu gösterir.²⁰¹

Ayrıca Yüce Allah'ın bu olayda fitratını harekete geçirmeyen insanlara mesajı; " Hz. İbrahim, kâinata görmüş olduğu şeyler üzerinde derinden derine tefekkür edip gerçeği gördüğü halde, siz kör insanlar gibi onlara bakıyor ama görmüyorsunuz. Aynı Yıldızlar aynı Ay ve aynı Güneş gözlerinizin önünde doğup battığı halde, doğuş zamanlarında siz gerçekten ne kadar uzaktaysanız, batış zamanlarında da onlar aynı ölçüde sizi gerçekten uzaklaştırıyor. Fakat İbrahim, akıl ve gözüyle tabiattaki aynı olguları gördüğünde üzerinde düşünmüş ve gerçeğe varmıştı.²⁰² Şeklinde dir. Yedinci yüzyıl sonunda yaşamış ünlü astronom el- Battânî, "yıldızlar bilimi sayesinde insan, Allah'ın birliğinin ispatını bulur ve Allah'ın eserinin harikulade ihtişamını, O'nun ulu hikmetini, kudretini ve kâinatın mükemmelliğini kavrar."der.

Hz. İbrahim'in bu olayından öğrenebileceğimiz önemli bir husus da şudur; Allah'ın bildirdiği hakkında herhangi bir şey öğrenme imkânı bulmayan kimsenin, şirkin eğemen olduğu bir çevrede doğup büyümüş de

²⁰⁰ Kutup, **Fî Zilâli'l- Kur'an**, IV/83.

²⁰¹ Ardoğan, **Kur'an ve İnsan Psikolojisi**, s.34.

²⁰² Ebu'l- A'la el- Mevdûdî, **Tefhîmu'l- Kur'an**, Çev. Muhammed Han Kayanî, İnsan Yay., İstanbul, 1988, 1/493.

olsa, gerçekliğe ulaşabileceği ortaya konmaktadır. Burada tek şart kişinin tabiattaki olguları doğru olarak gözlemleyip onlar üzerinde dikkatlice düşünmesi ve bağlantılı, mantıkî bir düşünce zinciriyle gerçeğe ulaşmak için aklını kullanmasıdır.²⁰³

İnsan çevresine karşı pasif değildir, özellikle fitrî eğilimi gereği metafizik konularında bazı safhalar geçirir. Hökeleli insanda gelişen fitrî-dinî eğilimin şu dört safhayı takip ettiğini belirtmektedir:

a) İçten doğma bir duygu ile yüce bir kudretin varlığının sezilmesi (Kutsiyet duygusu),

b) Bu yüce kudreti arama arzusunun uyanması ve somut kozmik unsurlar üzerinde araştırma ve düşünme,

c) Alem Allah tecrübelerinin birbirine karışması; somut varlıktan soyut varlığa geçişteki bocalamalar.

d) Kendi gerçek sıfatları çerçevesinde Allah'ın varlığını sezme ve kavrama.²⁰⁴

İbn-i Tufeyl tarafından hikâye edilen Hayy ibn Yakzan örneğinde de benzer safhaları görmekteyiz. Bir ceylan tarafında beslenip büyütülen Hay, elli yıl içinde duyulur dünyanın yalın gerçeklerinden adım adım en yüce gerçekliğe, Tanrı'ya ulaşır. Bu uzun süreç içerisinde Hay, Tanrı'nın "dıştaki ayetleri", göstergeleri olan evreni, varlık kitabını gözlem ve deneylerle, kıyaslamalar ve akıl yürütmelerle çözer, var oluş nedenlerini, anlamlarını, Tanrı ile olan bağıntılarını kavrar. Aklın imkânlarını sonuna kadar kullanmasından, sıkı bir riyazetle kalbini müşahedeye, yetkin insan

²⁰³ Mevdûdî, **Tefhîmu'l- Kur'an**, 1/496.

²⁰⁴ Hayatî Hökeleli, **Din Psikolojisi**, T.D.V. Yay., Ankara, 1996, s.128-129.

aşamasına ulaşır.²⁰⁵ Bazı eğitimcilerin tespitleri de gösteriyor ki çocuklar, toplumdan uzak ve dinî bilgilerden mahrum olarak tek başlarına yetişseler bile, kendilerince bir din duygusu gelişebilmekte ve bir Tanrı arayışı içerisine girebilmektedir.²⁰⁶

İnsanın, olayların arka planını araştırması, yaratılışının doğal bir sonucudur. Bu araştırma sırasında zihin tarafından kendisine yöneltilen can alıcı sorular hakikati aramada birer basamak teşkil eder, ancak bu süreç saf aklın ve fitrî yönelişin birlikteliğiyle işlerse gerçeğe yönelme, bir canlılık kazanır ve bu canlılık insanı, aslî fitratına yönlendirir.

²⁰⁵ İbn Tufeyl, **Ruhun Yapısı Yada Hayy İbn Yakzan'ın Olağanüstü Serüveni**, Hzr. N. Ahmet Özalp, İnsan Yay., İstanbul, 1995, s.15.

²⁰⁶ Bkz. Öcal, **Din Eğitim ve Öğretiminde Metodlar**, s.70.

BİRİNCİ BÖLÜM
İNSAN FITRATININ ÖZELLİKLERİ

İNSAN FITRATININ ÖZELLİKLERİ

Fıtrat kavramının konu edildiği yerde muhatap kavramların ilki Allah, diğeri ise insandır. Allah yaratıcı, insan ise O'nun yarattığı konumundadır. Ne insan kul olma gerçeğini değiştirebilir ne de Allah'tan başka kendine gerçek bir ilah bulabilir.²⁰⁷ “Allah bütün dünyanın yaratıcısıdır: gökteki meleklerden tutun da²⁰⁸ cine,²⁰⁹ göklere ve yere,²¹⁰ Güneşe, Aya, gündüz ve geceye,²¹¹ bağlara ve nehirlere,²¹² ağaçlara, meyvelere, tanelere, bitkilere,²¹³ her çeşit hayvanlara kısaca mahlûkatın tümünü yaratan Allah'tır. “onlardan bazısı karınları üstünde (sürünerek) yürür, onlardan bazısı iki ayağı üzerinde yürür, kimi de dört ayak üzerinde yürür.”²¹⁴ İnsan da bu yaratıklardan biridir, ama bunların en önemlisidir.²¹⁵

Yaratıklar içerisinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olan insan,²¹⁶ mahiyeti itibariyle her yerde, her ülkede aynı şekilde tefekkür edilmektedir. Ve bu hususlarda herkes hemfikir bulunmaktadır.²¹⁷ Yani insan kendi türüne has olumlu/olumsuz özellikleriyle her yerde aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır.

İnsan tek boyutlu bir varlık değil, akıl- ruh ve bedenden oluşan, büyük sorumluluk taşıyan, çeşitli istek arzu ve eğilimleri olan çok yönlü bir varlıktır.

²⁰⁷ Şevki Saka, **Yabancılaşma Karşısında Kur'an**, İrşad Kiraplığı, Ankara, 1997, s.108.

²⁰⁸ Zuhruf, 43/18-19.

²⁰⁹ Rahman, 55/14-15.

²¹⁰ İbrahim, 14/19.

²¹¹ Fussilet, 41/37.

²¹² Ra'd, 13/3.

²¹³ Rahman, 55/10.

²¹⁴ Nur, 24/44-45.

²¹⁵ İzutsu, **Kur'an'da Allah Ve İnsan**, s.114.

²¹⁶ Tin, 95/4.

²¹⁷ Şah Veliyullah Dihlevî, **Hüccetullahi'l- Bâliğâ**, çev. Ali Genceli, Hilâl Yay., Ankara, 1972, I/337.

Bunun için Kur'an, kompleks bir varlık olan insanı ön plana almakta ve öncelikle onun tanınmasını istemektedir.²¹⁸

İslam'a göre insan, ne bir hayal ne de ehemmiyetsiz bir varlıktır.²¹⁹ İnsan, sadece bedenden oluşmadığı gibi sadece ruhanî bir varlık da değildir. İnsan bedeni, tamamıyla toprağın oluşturduğu elementlerden meydana gelmiştir. Oksijen, hidrojen, karbon, demir, bakır, kalsiyum, kireç, sodyum, potasyum ve magnezyum... gibi elementlerden teşekkül etmiştir.²²⁰ İnsanın ruhî tarafını temsil eden cephesi ise, Allah tarafından üflenmiş olan ruhtur. Bu cephe, insanın şuurunda, idrakinde ve iradesinde ortaya çıkar, insanın edindiği her türlü manevî değerde temessül eder.²²¹ İnsan, ihtiyaç ve eksiklikleri olan ama buna rağmen öz değerinden bir şey kaybetmeyen bir varlıktır. İslam, insan fitratını iki yönüyle ele alır. Duygusal güçlerin gıdasını yerli yerince verdiği gibi, manevî duyguların da gelişmesini sağlar ve çalışıp ibda gücüne sahip olmasını temin eder.²²²

İslam, ferde ve topluma zarar vermediği müddetçe, temiz olan ve sağlam sınırlar içerisinde bulunan duygusal zevklere müsaade eder. Yemek, içmek, giyinmek, yatmak, oturmak ve cinsel arzuları tatmin, bunlar arsındadır. İnsanoğlunun bulduğu, ortaya çıkardığı her türlü hayatı kolaylaştırıcı ve duyguları tatmin edici vasıtalar, normal hudutlar dahilinde bulunduğu ve helal sınırını aşmadığı müddetçe... yasak değildir.²²³ Manevî alana gelince... İnsanın asıl enerji kaynağı burasıdır. İnsanı hayvandan

²¹⁸ Şevki Saka, *Yabancılaşma Karşısında Kur'an*, s.83.

²¹⁹ Muhammed Muslihuddin, *İslam ve Sosyoloji*, çev. Sami Şener, Akâbe Yay., İstanbul, 1987, s. 182.

²²⁰ Muhammed Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, çev. Bekir Karlığa, İşaret Yay., 4. Bsk., tsz., s.60.

²²¹ Kutup, a.g.e., s.61.

²²² Kutup, a.g.e., s.202.

²²³ Kutup, a.g.e., a.y.

manevî duygular ayırır... İslam bu sahayı bir bütün olarak ele alır ve kucaklar, insanlık hayatının esasını ona bağlar. Çünkü insanın insanlığını ortaya çıkaran en önemli unsur budur.²²⁴

İnsan yapısı, iki yönden(maddî-manevî) birinin diğeri için feda edilmesini kabul etmez. Hindular, Budistler ve benzeri dinler, inanç sistemleri ve felsefî akımların hepsi bedenî arzuları kökten baskı altına almışlar ve ruh alanında yükselmeye çalışmışlar. Neticede gülünç bir taassuba düşmüşler.²²⁵ Mahavira, Vedia ve Butha'nın dininin hükümran olduğu Rajalar ülkesi Hindistan'da doğruluk ve zahitlik yaygındı. Sofiler ve münavîler sayıca çoğaldı. Bu sebeple Hindistan, çivilerden yataklarda yatarak acı çeken ve bir hurma yiyerek kırk gün aç duran, zevk ve sefayı reddeden sofiler ülkesi olarak düşünölmektedir.²²⁶

Materyalist Avrupa da, ruhî duyguları hiçe saymış, bedenî arzuların tatmininde ve maddî üretim sahasında yükselmeye çalışmış, en sonunda insanların birbirleriyle olan münasebetleri hayvanlarınkine benzemiş, insanlar birbirlerini sömürmeye, köleleştirmeye, müstemlekeler kurmaya başlamıştır. Ruhî ve ahlakî sahada bunalımlar baş göstermiş, özellikle cinsî konularda düşöklükler ortaya çıkmış, insanın insanlığına yaraşmayan hayvanî şekiller almıştır.²²⁷

Allah insanı kötölüğü de iyiliğı de seçebilecek kabiliyette yaratmıştır.

²²⁴ Kutup, a.g.e., a.y.

²²⁵ Kutub, **İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdlr**, s.85.

²²⁶ Ali Şeriatî, **İslam ve İnsan**, trc.Orhan Oğuzcan, Seyran Yay., Sivas, 1986, s. 31.

²²⁷ Kutup, a.g.e., s.85.

“(Andolsun) nefse ve onu düzenleyene ki nefis fücürünü da takvasını da ilham etmiştir.”²²⁸

Görüldüğü gibi nefiste “fücur ve takva” yeteneği dışında orijinal (apriori) bir şey yoktur. Nefs denen, yapısı şaşkınlık uyandıran bu yarattığı Allah takvaya da fücürü da eğilimli bir isti'dat olarak yaratmıştır.²²⁹ Ayet, herkesin, zihninde farkına varmadan ahlak bakımından iyi ve kötü tasavvurlarını oluşturduğunu belirtmektedir.²³⁰

Şurası bir gerçektir ki insan ne bütünüyle iyi ne de bütünüyle kötüdür. Dünya hayatında melekî değerlerle behimî değerler yan yana bulunmaktadır. Bu iki değer sistemi, insan varlığında, daimi şekilde, birbirleriyle, iyi veya kötü alış verişte bulunur, yekdiğerine tesir ederler. kendilerine verilmiş bulunan anlayış kabiliyeti ile insanın bunlardan birine yönelmesi icap eder.²³¹ Sanki insan, melekle şeytan arası bir yaratıktır: Bir anda hayvanlar gibi adîleşip alçak bir hayata yuvarlanabileceği gibi bir hamlede de melekler gibi yüceler alemine yükselebilir.²³²

İnsan yaratılışı saf maddî veya saf manevî bir yapıda değildir. İnsan yarı maddî yarı ulvî olup, yaratanını tanır bir taratılışa sahip hür, bağımsız, Allah'ın (yeryüzündeki) temsilcisi, dünyanın ve kendisinin sorumlusu ve sahibi, tabiata, yere ve göğe hakim iyilik ve kötülüğe müsait varlığı; zaaf ve güçsüzlükle başlar; güç ve kemale doğru bir seyir halindedir. Ve Allah'ı anmaktan başka bir surette yatışmaz. Bilimsel ve ameli kapasitesi

²²⁸ Şems, 91/7-8.

²²⁹ Said, **Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları**, s.44.

²³⁰ Mevdûdî, **Tefhim**, VII/135.

²³¹ Dihlevî, **Hüccetullahi'l- Bâliğâ**, I/25.

²³² Seyyid Kutup, **İslam ve Materyalizme Göre İnsan**, trc. Kemal Sandıkçı, M. Akif Aydın, Şamil Yay., İstanbul, tsz., s.474.

sonsuzdur. İnsan yaratılıştan asil ve haysiyet sahibidir.²³³ Normal seyri ulviliğe doğru olan insan, bu seyrini tam tersi istikamete de yönlendirebilir. Allah bu yetkiyi insanın kendisine bırakmıştır.²³⁴

Güzel ve doğru olan her şeye isteği yapısında barındıran beşer ruhu, teşvik ve tevcih imkânı bulduğu takdirde, yükselmeye, ulvileşmeye katıyen isyan etmez. Fakat olduğu gibi bırakılır ve alçalması için devamlı tahriklere girişilecek olursa hiç şüphesiz ki, o da alçalacak, ta hayvan seviyesine kadar inecektir.²³⁵

Maddî ve manevî yöne sahip insan yeme, içme ve meşrû sınırlarda eğlenme gibi fizyolojik ihtiyaçlarına cevap verdiği gibi insanı ulvileştiren ruh yönünü de ihmal etmemelidir. İnsan, ebedî kalacakmış gibi yer yuvarlağına sarılır kalırsa, heva ve hevesine uyarsa, toprağa yapışır ve maddeden kendini kurtaramazsa, çılgın şehvetin ve dinmez arzuların kulu kölesi haline gelirse üstün varlıkları ve mükemmel güçleri nasıl gerçekleşir, hilkatin cevheriyle beslenmiş ideal insan nasıl hayat sahnesine çıkar?!²³⁶

Sonuç olarak; diğer varlıklar tek boyutlu iken insan çift boyutlu varlık olup bir takım olumlu ve olumsuz özelliklere sahiptir. Bir yandan çamur bataklığında olmaya müsait insan, diğer taraftan da ulviliğe çıkabilmektedir. İnsandaki olumlu özellikler geliştirilirse ve olumsuz özellikler de kontrol altına alınır, bu yücelik insan için rahatlıkla sağlanabilir, diyebiliriz. Dünyanın şerefli misafiri olan insanı kısaca tanıdıktan sonra, şimdi de onun olumlu/olumsuz özelliklerini inceleyebiliriz.

²³³ Mutahharî, **Fıtrat**, s.10.

²³⁴ Şems, 91/9-10.

²³⁵ Kutup, **İslam ve Materyalizme Göre İnsan**, s.471.

²³⁶ Muhammed Kutup, **İslam'da Eğitim Metodu**, trc. Durmuş Ali Kayapınar, Elif Yay., Ankara, tsz., s.212.

A. OLUMLU ÖZELLİKLER

Allah insana tartışılmaz bir üstünlük ve şeref vermiştir. İnsanlar çamurdan, meleklerde nurdan yaratılmış olduğundan meleklerin insanlardan üstün olması gerekirken melekler insanın önünde secde edip onun üstünlüğünü kabul etmişlerdir.²³⁷ Buradan da anlaşılıyor ki insanın tüm varlıklara olan üstünlüğü ve soyluluğu soyundan ve menşe'inden değil bilgisindedir.²³⁸ Çünkü secde olayı Adem (a.s.)'in bilgisini sergilemesinden sonra gerçekleşmiştir.²³⁹

İnsan nefisini ilk hali, selimdir. Özünde kir, pas yoktur, ancak sonradan işlenenler dolayısıyla aslını değiştirir.”hayır, onların hadlerini, yaptıklarından ötürü kir(pas) kaplamıştır.”²⁴⁰ Ayeti de onu işaret etmektedir. Bu durumdan nefis gereğini yerine getirebiliyor sayılmaz.²⁴¹

1. İyilik, Fazilet ve Doğruyu Arama Eğilimi

İnsanın olumlu eğilimlerini ilki doğruyu arama eğilimidir. İnsandaki bu eğilim insanların bu medeniyet seviyesine yakalamasına en büyük sebeptir. Doğruyu arama meselesi filozofların nazarında insan düşüncesinin kemalidir ve insan, fıtratı itibarıyla kemal bulmak, yani alemin hakikatlerini idrak etmek ister. İnsanda, alemin hakikatlerine ulaşmak için böyle bir eğilim

²³⁷ Bakara, 2/30-34.

²³⁸ Şeriatî, **İslam ve İnsan**, s.23.

²³⁹ Bakara, 2/3134.

²⁴⁰ Mutaaffifin, 83/14.

²⁴¹ Said, **Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları**, s.45.

vardır.²⁴² İnsandaki bu eğilim hayatının her aşamasında farklı tezahürleriyle vardır. Örneğin; 2-3 yaşlarındaki çocuk olur olmaz yerde daima soru sorar, bu sorular yaşı ilerlemesine paralel bir şekilde düzey kazanır. İlerideki yaşlarda da insanlar, o kafalarına takılan soru yumaklarını cevapsız bırakmak istemezler ve son nefeslerine kadar doğruyu arayıp bu dünyadan bilgin olarak gitmek isterler. Ebu Reyhan-i Birûnî'nin ölüm yatağındaki olayı, insandaki doğruyu arama eğilimine örnek teşkil ettiği gibi bilginin zevkine varmanın da iyi bir timsalidir. Olay şöyledir: “Fakih olan komşu, hastalanmış bulunan Ebu Reyhan’ı ziyarete gelir. Ebu Reyhan yüzünü kibleye çevirir, ölmek üzeredir. Bu sırada fıkıh uzmanı olan komşusunu görünce ondan mirasla ilgili bir meselenin hükmünü sorar. Fakih, hayretle “Şimdi mesele soru sormanın zamanı mı?! Allah aşkına?!” deyince Ebu Reyhan, öleceğimi biliyorum.” Der. “ancak bu meselenin cevabını bilerek mi ölsem daha iyidir, yoksa bilmeyerek mi ölsem?” Fakih, bilerek ölmen elbette ki daha iyidir.” Deyince Ebu Reyhan, öyleyse soruma cevap ver!” der. Fakih,”Cevabını verdim” diyerek şöyle ekler: “Henüz evime varmamıştım ki Ebu Reyhan’ın evinden kadınların ağlama seslerinin yükseldiğini duydum.”²⁴³

Doğruluk ve doğruyu aramak tüm insanlarda olduğu halde buna göre hareket etmek zordur. Rivayete göre Allah-u Teâlâ Musa (a.s)’a şöyle vahiy etmiştir; “Ben bir kulumu sevdiğim vakit ona, sadakatimi görmek için dağların bile dayanamayacağı belalar veririm. Şayet sabrederse onu kendime veli ve dost edinirim. Şayet arziyat gösterir, feryat ederse onu

²⁴² Mutahharî, **Fıtrat**, s.65.

²⁴³ Mutahharî, **Fıtrat**, s.66-67.

perişan ederim.”²⁴⁴ İnsanlar özlerinde doğruya karşı bir meyil barındırdığı halde sırf geçici menfaatler yüzünden bunu dile getirmeyebilirler. İnsan fitraten iyi ve güzel bir halde yaratıldığından, topluluk veya toplumun gayesi bütün bu iyilik ve güzelliği koruma ve geliştirmektir. Bazı kimseler kendi fitratlarına ters düşüp suç ve günah işlediğinde, topluluk ya da toplumun bir gayesi de bu kötülöklere karşı savaşmak, onları engellemektir.²⁴⁵ İnsanda gerçeği araştırma ve öğrenme içgüdüğü vardır. Bilgi ve öğrenme -hevesi- insanın hoşuna giden ve ona zevk veren bir şeydir. Daha iyi yaşamak ve yaşamın problemini kolayca halletmek için bir yol olmasından başka; bizzat insanın yaratılışı bilgiye karşı temayüllüdür. O, hep öğrenmek ister. İnsan, kâinata bir sır olduğunun ve bu sırrı çözmenin (öğrenmenin) yaşamına etki etmeyeceğini bilse dahi, bu sırrı çözmeyi ister. İnsan, yaratılışı gereği bilgisizlikten kaçır. O halde ilim ve bilgi, insan yaratılışının manevi bir boyutudur.²⁴⁶ En ideal yaşam standardını yakalamış insanları yeniliklerin peşinde olmalarının gayreti, insandaki doğruyu arama kabiliyetini yönlendirilmesinin bir tezahür şeklidir.

İyilik ve fazilet hissi de aynı şekilde insanı diğer varlıklardan ayrıcalıklı kılan fitrî özelliklerdir.” İyilik, Allah tarafından insanların gönlüne konan ilahi bir ilhamdır.”²⁴⁷

İnsanlar, çoğu zaman menfaati için değil iyilik ve fazilet olduğđ için hayırlarda bulunurlar. Çünkü menfaat hissi maddi hayırdır; Fazilet (erdem)

²⁴⁴ Bkz. Zeynuddin Gazalî, **İhya-ı Ulûmu'd-Din**, trc. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul, 1974, IV/703.

²⁴⁵ Abdulvahid Hamid, **İslam Fitrî Yol**, Trc. Murat Çiftkaya, Kitapevi Yay., İstanbul, 1997, s.138.

²⁴⁶ Murtazâ Mutahharî, **Kur'an'da insan**, çev. Abdullah Rezevî, Kadioğlu Matbaası, Ankara, 1984, s.15-16.

²⁴⁷ Dihlevî, **Hüccetullahî'l-Bâliğa**, I/366.

ise aklî hayırdır. Mesela insan, doğru olduğu için doğruluğa erdemlidir; keza yalandan nefret eder, takva ve temizliği sever vb. Genelde “fazilet”li olan bu tür eğilimler iki çeşittir; bazısı kişisel bazısı da toplumsaldır. Kişisel faziletler: Disiplin ve inzibata eğilim; nefse tasallut, kişinin kendisini kontrol edebilmeye karşılıklı duyduğu “irade” eğilimi, cesur ve korkusuz olma isteği... V.b ahlaki hassalardan ibarettir. Sosyal faziletler derken kastedilen şeyse başkalarına yardımcı olma, dayanışma, iyilik etme, fedakârlıkta bulunma... Vb. hasletlere eğilimdir.”²⁴⁸ Bu sayede aralarında ırk ve soy bağı olmayan insanlar birbirlerinin sorunlarıyla ilgilenmişler, hiç tanımadıklarına dahi çıkar gözetmeden birçok fedakârlıkta bulunmuşlardır. Hatta öyle durumlar olmuştur ki kişi kendisi muhtaç olduğu halde sırf içindeki iyilik ve fazilet hissinden dolayı diğer muhtaçları kendisine tercih etmiştir. Medinelilerinin kendilerine göç eden Mekkeli Müslümanlara olan fedakârlıkları insanın bu özelliğine iyi bir örnek teşkil eder: “Kendilerinde bir açlık, (ihtiyaç) olsa bile (kardeşlerini) öz nefislerini tercih ederler.”²⁴⁹ İnsan bu fazilet duygusu sebebiyle geçici menfaatler ve teşekkürler bekleme konumuna girmez. “Kendileri ona duydukları sevgiye rağmen yemeği, yoksula, yetime ve esire yedirirler (ve şöyle derler:) Biz size ancak Allahın yüzü (rızası) için yediriyoruz; sizden ne bir karşılık istiyoruz, ne bir teşekkür istiyoruz.”²⁵⁰

Sağlam fitrata sahip insanların yaptıkları, menfaat ölçü alınarak yapılmaz, onlarca ölçü ahlakî değerlerdir. Diğer canlıların kesinlikle

²⁴⁸ Mutahharî, **Fıtrat**, s.68-69.

²⁴⁹ Haşr, 59/9.

²⁵⁰ İnsan, 76/8-9.

böylesine ölçütleri yoktur. Hayvan için ahlaki iyiliğin bir anlamı olmadığı gibi ahlaki değerler yoktur.²⁵¹

2. Yaratıcılık Eğilimi

İnsanın olumlu özelliklerinin ikincisi de düşüncesi ile sürekli yenileşmek bir şeyler icat etme özelliğidir. Bu özellik de diğer yaratıklarda yoktur. Mesela hayvan içgüdüsel donanımı sayesinde değişen şartlara ancak kendisini değiştirerek (kendisine biçim vererek) uyabilir.²⁵² İnsan ise bunun aksine çevreyi kendisine uydurma gayretindedir. Bu da insanı yaratıcılığa götürmüştür. İnsan iradesini atıl durumda bırakmadan hayatın gidişatına yön veren, yeni değerler üreten orijinalliğe hevesli olan tek varlıktır.

İnsandaki bu kabiliyet doğumdan başlar ve gün geçtikçe değişir. Hâlbuki hayvanlarda doğumla beraber gelişme biter, hayvan doğuşla beraber kendisiyle getirdiği içgüdüsel kabiliyetlerle yetinir ve bunlara yeni bir şey ekleyemez.²⁵³

Bilgisi ve bilimsel niteliği sebebiyle insan meleklerden üstündür. Bu özelliğinden dolayı tüm meleklerin kendisine secde etmesine sebep olan bilgiyi öğrenmiştir.²⁵⁴

İnsan sanatkârdır. Bir şeyler icat etmek ister, bu özellik bazı hayvanlarda vardır. Mesela kuşlar kendilerine yuva, barınak hazırlar, ancak onlar bu gibi sanatları yaratılış icabı yaparlar. İnsan ise alışkanlık

²⁵¹ Mutahharî, **Kur'an'da İnsan**, s.17.

²⁵² Erich Fromm, **Erdem ve Mutluluk**, çev. Ayda Yörükân, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 5. Bsk., Ankara, 1999, s.58.

²⁵³ Mutahharî, **Kur'an'da İnsan**, s.80.

²⁵⁴ Bakara,2/31-34.

dolayısıyla değil düşünerek bir şeyler meydana getirmeye çalışır.²⁵⁵ Yaratıcılıkta kullanılmak üzere insanda engin bir kapasite vardır. Mevlana bunu “her şeyin kendisinde kaydedildiği muazzam bir cilt”²⁵⁶ olarak ifade eder. Kısaca insan bir yaratığın sahip olabileceği en büyük bilimsel kapasiteye sahiptir.

Zihnimiz kendini geliştirmek ister, önüne set çekilmesini istemez. Zaten zihnimize imkânsız ve tanınmazı araştırmayı yasaklasak bile buna muvaffak olamayız. Şüphencilik, tabiatımızın zaruretidir. Hiçbir kaideye uymayan kör bir bağlanma (impülsiyon), bir iç itıştır. Zihnimiz dış dünyaya ait şeyler etrafında ve içimizin derinliğinde süzülüp durur.²⁵⁷

Yaratıcılık etkinliği Tanrı’da mutlak olarak, insanda ise nisbî, bilimsel zorunluluk yasalarıyla kuşatılmış, çevresel ve doğal şartlarla sarılmış olarak bulunmaktadır.²⁵⁸ Evrenin, oluşum sürecini tamamlamamış, değişim ve gelişim yeteneğinin devam ediyor olması, insanın da yaratıcılık özelliğinin başka bir boyutudur.²⁵⁹ Evren bu özelliğiyle insanı değişime ve yaratıcılığa sürükler. İnsan gerçekten Allah tarafından yaratılan şeyler üzerinde iş görerek büyük gelişmeler kaydetmiştir: Allah geceyi yaratmış, insan lambayı icat etmiştir; Allah toprağı yaratmış, insan bundan çömlek yapmıştır, Allah çölleri yaratmış, insan da bağları, bahçeleri ve koruları meydana getirmiştir. Kumdan cam yapmış, zehiri panzehire çevirmiştir.²⁶⁰ Hata İnsan tüm ihtiyaçlarını gördüğü halde bir adım daha ileri giderek

²⁵⁵ Dihlevî, **Hüccetullahi'l-Baliğ**, I/334

²⁵⁶ A.Rıza Eresteh, **Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş**, çev. İbrahim Özdemir, Bekir Demirkol, Kitabiyat yay., Ankara, 2000, s.82.

²⁵⁷ Alexis Carrel, **İnsan Denen Meçhul**, çev. Refik Özdek, Yağmur Yay., İstanbul, 1973, s.54.

²⁵⁸ Şaban Ali Düzgün, **Sosyal Teoloji:İnsanın Yeryüzü Serüveni**, Akçağ Yay., Ankara, 1999, s.79.

²⁵⁹ Düzgün, **Sosyal Teoloji**, s.80.

²⁶⁰ Düzgün, a.g.e., s.85-86.

evrenin ötesini tanıma gayretine girmiştir. Bir menfaat sağlamadığını bildiği halde servet biriktirip bilgi elde etme çabasına girmiştir. Bu isteği son nefesine kadar da devam etmektedir.²⁶¹ İnsan aklının üzerinden araştırma ve kontrol hususunda binlerce yıl geçmiş olmasına rağmen yine de yardıma ihtiyacı vardır. O yine faydalı ve orijinal şeyler bulmak gayretindedir. O her gün yeni şeyler icat etmektedir. Onun önünde hiçbir şey duramaz. Ancak onu tembellik ve miskinlik atıl duruma getirir.²⁶²

3. Güzellik Eğilimi

İnsan nevi'nin özünde güzellik ve güzel olana rağbet vardır. Bir şey beğenilirken vazgeçilemeyecek kavramlardan biri de fitrî olarak insanlarda bulunan estetik/güzellik duygusudur. Güzel olana karşı herkesin içsel bir yönelişi vardır.

Hayatın tüm gayreti sadece biyolojik ihtiyaçları yerine getirmek olamaz. Bu zarurî ihtiyaçların yanında bir de güzellik vardır. Güzellik, yalnız zaruretlerin karşılanması değil de; zaruretlerin karşılanış tarzında rolü vardır.²⁶³

Güzellik anlayışı, varlığı açısından evrensel bir karakter taşır. Ancak tezahür şekilleri açısından farklılık gösterir. İnsanlar yine de güzellik karşısında duymuş olduğu heyecanı herkesle paylaşmak ister, herkesin bu heyecandan pay almasını, bu heyecanla birleşmesini ister. Güzelliğin sende başka bende başka olmasına katlanamaz. Kant'ın dediği gibi; Bir

²⁶¹ Murtazâ Mutahharî, **İnsan Gerçeği**, çev. Celâleddin Yılmaz, Fıtrat Yay., İstanbul, 1987, s.69.

²⁶² M. Abdullah Draz, **İslam'ın İnsana Verdiği Değer**, Trc. Nurettin Demir, Kayıhan Yay., İstanbul, 1983, s.77.

²⁶³ Kutup, **İslâm'da Eğitim Metodu**, s.209.

şeyin güzel olduğunu düşündüğümüz vakit, başkalarının da bu duygumuza katışmasını isteriz.²⁶⁴

Yeme, içme, giyinme, barınma gibi temel ihtiyaçlarımızı sıradan bir şekilde de giderebiliriz. Fakat içimizdeki güzellik eğiliminden dolayı bu ihtiyaçları estetik/güzelliğe uygun olarak yerine getiririz.²⁶⁵ Bu, insana özel bir duygudur. Diğer varlıklar böyle değildir. Bir Merkep için semerin altından veya paçavradan olması hiç fark etmez onu ilgilendiren semerin onu incitmemesidir. Ahırın güzelliği onun için bir şey ifade etmez. Fakat insan için durum böyle değildir. Karşıt cinslerin birbirlerinde güzellik unsurları aramaları, tabiatın güzelliği, kurulan sofrada estetik unsurlarına dikkat edilmesi, modanın günü birlik takip edilmesi ve bu uğurda yapılan bunca harcamalar hep güzellik cazibesinin etkisiyledir.²⁶⁶ İnsan, yaşamının büyük çoğunluğunu güzellik uğraşı ile doldurur, insan güzel ve çekici bir görünüşü olsun ister. Giydiği elbisenin renk uyumu, odasını güzelleştirmesi gibi gayretler insanı hep meşgul etmiştir. Meselâ, bir konferans salonu, konferanslar ve toplantılar için inşa edilir. Fakat böyle bir salona seçilen perde ve benzeri şeylerin bu gayeyle ilgisi olmamasına rağmen perdenin seçiminde mutlaka bir zevk meselesi söz konusu olmaktadır. Bir oda düzenlenirken soğuktan, sıcaktan, hırsızlıktan koruma amacı güdülür ancak güzellik ve estetik eğilimi; yapının manzarası halı ve mobilyanın güzel olması şeklinde tezahür eder. İnsan doğal güzellikleri sever; berrak ve saf bir nehir görmekten, bir havuz, bir deniz görmekten lezzet alır. Ufku,

²⁶⁴ M. Adalan, **Güzellik**, Emek Basımevi, Bursa, 1937, s.42.

²⁶⁵ Kutup, **İslam'da Eğitim Metodu**, s.211.

²⁶⁶ Mutahhari, **İnsan gerçeği**, s.70.

dağları, ovaları... Vb. tabiat manzaralarını seyretmekten zevk duyar. Bu insanın yapısında yer alır.”²⁶⁷

İnsanların güzellik karşısında büyülenmesi, elindeki önemli bir işi dahi bırakıp o noktaya yönelmesi bu duygunun diğer duyguları bastırdığını gösterir. Bir parlak yüz dipsiz alemlerin buğulandığı, derin manaların büyülediği gözler, boy boy dizilişler, edalı konuşmalar bir anda tüm yönelişlerin odağı olur. Güzel, bir ihtiyaç olduğu için değil, Gazzâli'nin dediği gibi “sırf güzel olduğu içinde sevilir.”²⁶⁸ Kişinin güzelliğe bağlanmasının sebebi de ruhun kendisinin güzel olmasıdır.²⁶⁹

Özetle; güzel olanla karşılaştığımızda duygularımızın coşması, bu duygunun bütün benliğimizi sarması ve bu güzel olana yönelip gittiğimizi hep birlikte görürüz. Bu kavramın hayatımızın ayrılmaz bir parçası olması, insanda yıldırım hızıyla fakat tatlı etkide bulunması fıtrî güzellik eğiliminin insanlarda kuvvetli bir his olduğunu gösterir.

4. Sevgi ve Aşk Eğilimi

İnsanın maddi dünyasının ötelere hitap eden eğilimleri olan sevgi, aşk, tapınma duyguları da insanda mevcut olan gizli birer kabiliyettir.

Her şeyin insan için var olduğu bu dünyada insan doğasını dolduran güzelliklerin başında sevgi gelir. İnsanın insan olduğu yerde sevgiden daha

²⁶⁷ Mutahharî, *Fıtrat*, s.69-70; Mutahharî, *Kur'an'da İnsan*, s.17-18.

²⁶⁸ Gazâli, *İhya-ı Ulûmu'd-din*, IV/541.

²⁶⁹ Ebu Muhammed Ali b.Ahmed b. Said, *Güvercin Gerdanlığı*, çev. Mahmut Kanık, İnsan Yay., İstanbul, 1985, s.77.

derin kökleri olan hiçbir şey yoktur. Onun uğruna bütün yaşantılar öyle zor ve acılarla doludur ki, böylesi güç bir hayat ancak sevgi için yaşanabilir.²⁷⁰

Sevgi, insanın doğasında bulunan, hayatını anlamlı kılan karakteristik yönelimidir.²⁷¹ Sevgi ile ilgili birçok tarifler yapılmıştır: Gazzâlî, sevgiyi gönlün zevk aldığı şeye meyletmesi²⁷² olarak tanımlar. Haris el-Muhasibî, sevgi, bir şeye her halinle meyletmendir. Sonra da onu kendi nefsin, eşin ve sevdiğin malına tercih etmendir. Daha sonra gizli ve aşikâr ona muvaffak etmen, en sonunda sevilenin sevgisinde kendi kusurunu bilmendir.²⁷³ Der. Şiblî de; “Sevgi, zevkte şaşkınlık, saygıda ise hayranlıktır.”²⁷⁴ Der. İbn Kayyim el-Cevziyye ise sevgiyi biraz daha kapsamlı olarak şu şekilde izah eder; “Sevgi kalbin azığı ruhun gıdası gözün nurudur. Sevgi hayatından mahrum olan bir kimse ölümler sınıfından sayılır. Sevgi ruhunu kaybedenler, karanlık denize yok olurlar, sevgi şifasından mahrum kalanların kalpleri, bütün hastalıklara açık durumdadır. Sevgide başarılı olmayanlar, hayatları elem ve keder içinde geçirirler. Sevgi, iman ve alemlerin bir takım makam ve hallerin ruhudur; özüdür. Bu duygudan mahrum olanlar ruhsuz ceset gibidirler.”²⁷⁵ Şeriatî, sevginin bir derece ilerisi olan aşkı “İnsan davranışlarının kaynağı ve hareketine göre olan madde üstü enerji”²⁷⁶ olarak tanımlar.

²⁷⁰ Kemal Demirel, **Tanrı'nın Onuru İnsan**, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1997, s.21.

²⁷¹ Erich Fromm, **Sevme Sanatı**, çev. Gündüz Işıtan, Say Yay., İstanbul, 1995, s.17.

²⁷² Gazzâlî, **İhya-ı Ulûmu'd-din**, IV/538.

²⁷³ Raşit Küçük, **Sevgi Medeniyeti**, Rehber Yay., Ankara, 1991, s.27.

²⁷⁴ Raşit Küçük, **Sevgi Medeniyeti**, s.27.

²⁷⁵ Küçük, **Sevgi Medeniyeti**, s.24.

²⁷⁶ Ali Şeriatî, **Marksız ve Diğer Batı Düşünceleri**, çev. Ali Erçetin, Bileşik Yay., 2.basım, İstanbul, 1999, s.109.

Maddî imkânlarla en zor incelenebilen sevgiyi modern psikoloji ve psikiyatri sadece deneysel açıdan incelenmeye çalışmışsa da net bir neticeye ulaşamamıştır.²⁷⁷

Sevgi, barışın temeli ve kalplere huzur getiren bir elçidir. Birbirini seven iki kişiden her birini diğerinin yararına iş yapmaya yöneltir; onlardan her birini tehlike anlarında ötekisinin yardımına sevkeder. Sevgi, milletlerin ahenk ve düzenini sağlayan hatta varlıklarının ruhunu teşkil eden bir unsurdur. Hayatımızı düzenleyen kurallar sevgi ile ihtiyaç arasında güçlü bir bağ oluştururlar; çünkü sevgi, sevilen kişi veya eşyaya yakınlık duyma ihtiyacından başka bir şey değildir. İşte bu sevgi çok fazla olursa “aşk”a, aşırı olursa “ihtiras”a dönüşür.²⁷⁸

İnsanın sevgisine konu olan zevk ve lezzetler çok çeşitlidir. Allah’ın insandan istediği ise, rızasına ve hoşnutluğuna uygun olan zevk ve lezzetleri sevmesi ve bunlara karşı istekli olmasıdır.²⁷⁹ Ebu Yezid Tayfûr ibn İsâ, sevenin dünyayı ve ahireti değil, sadece Allah’ı seven kimse olduğunu söyler.²⁸⁰ İnsanlarda sevgiyeye konu olan, Allah olmalıdır. “Allah onları, onlar da Allah’ı sever.”²⁸¹ Allah ve Resûlünün sevgisinin önüne hiçbir şey geçmemelidir. “De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileniz, kazandığınız mallar, az kâr getireceğinden korktuğunuz ticaret ve hoşunuza giden evler, sizlere Allah’tan ve O’nun Resûlünden ve O’nun

²⁷⁷ Küçük, **Sevgi Medeniyeti**, s.25.

²⁷⁸ Muhammed Abduh, **Tevhid Risalesi**, çev. Sabri Hizmetli, Fecr Yay., Ankara, 1986, s. 144.

²⁷⁹ Mü’minûn, 23/55-56; Tevbe, 9/55.

²⁸⁰ Küçük, **Sevgi Medeniyeti**, s.27.

²⁸¹ Mâide, 5/54.

yolunda cihad etmekten daha sevimli ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyedurun."²⁸² Ayetinde bunu net bir şekilde görebiliyoruz.

B. OLUMSUZ ÖZELLİKLER

Kur'an, ikili yapısını esas alarak insanı konu edinir. Beden ve ruh; duygu ve düşüncelerini, akıl ve vicdanını birlikte ele alır. İnsanın ruhen yükselmesini öngörürken biyolojik ve fizyolojik, kısacası bedensel ihtiyaçlarını da göz ardı etmez.

Allah (c.c.), insanlarda bolca bulunan bu olumsuz özelliklerin sonra aniden ortaya çıkmadığını, bunların herkeste fitrî olduğunu bildirmektedir.²⁸³ Bu özelliklerin bazıları kötülüğe müsait, fakat gerçekte kötü olmayan kabiliyetlerdir. İnsanda bunlarla beraber iyiliğe yatkın kabiliyetler de yaratılmıştır. İkincisinin birinciye kendi iradesiyle hakim kılınması insandan istemiştir²⁸⁴

Kişinin doğuştan sahip olduğu kötü duygular ve temayüller ve kötüye yönelen arzusu ve istekler, sadece birer türünde olup henüz fiil haline dönüşmediği için kişi bunlardan sorumlu tutulamayacağı gibi bu tür kötü temayüllerin, sıhhatli bir çevre ve fonksiyonunu ifa eden bir kurumsal müdahale ile iyiye kanalize edilebilir.²⁸⁵

Bu fitrî duygular, doğuştan gelen tabîî arzular olup hayatın korunması ve sürdürülmesinde gereklidirler. Yalnız Kur'an, onları kontrol altına almayı, belli bir düzene sokmayı, aşırı tahriklerini ve sivriliklerini frenlemeyi öğütler ki,

²⁸² Tevbe, 9/24.

²⁸³ el- İsfehânî, **İnsan**, s. 177.

²⁸⁴ el- İsfehânî, **İnsan**, s. 180.

²⁸⁵ Kılıç, **Fıtratın Dirilişi**, s. 32.

insan onlara sahip olsun ve onları gerektiği gibi kullansın, onlar insana egemen olup istediği tarafa yöneltmesin, insanda yüce hedeflere yönelme ve daha üstün şeylere talip olma sözünü takviye etsin.²⁸⁶ İslam insan fıtratındaki bu zaafı, şehvet ve arzular karşısındaki güçsüzlüklerini hesaba katar. Bunların kontrolünün zorluğunu görmezlikten gelmez. Fıtrî kontrol mekanizmasının bulunmasına ve onların takviyesi için çalışmasına rağmen, bunlar karşısındaki zaafını kabul eder ve ona göre hareket eder.²⁸⁷ Allah yarattığı kulunun gücünün üstünde bir şey istemez.

İnsan, fıtratında bulunan bu özellikleri, gerektiği gibi, gerektiği yer ve zamanda, gerektiği miktarda kullanmak ve bunların fazla ve aşırı taraflarını dünyadan ayrılmadan İslam prensiplerine uygun şekilde terbiye etmek ihtiyacındadır.²⁸⁸

1. Aceleciliğe Eğilim

Bir şeyi vaktinden önce istemek ve elde etmeye çalışmak²⁸⁹ manasında olan acelecilik, insan yapısının olumsuz eğilimlerinden biridir.²⁹⁰ Kur'an'da bu kavram, insanın aceleci tarafını ifade ettiği gibi,²⁹¹ hızlı geçmesi veya ahiret yaşantısında önce gerçekleşmesi yönüyle dünya hayatına da isim olmuştur.²⁹² “Gerçek şu ki bunlar, çarçabuk geçmekte olan (dünya)yı

²⁸⁶ Kutup, **Fî Zilâl**, II/46.

²⁸⁷ Kutup, **İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler**, s. 308.

²⁸⁸ el- İsfehânî, **İnsan**, s. 177.

²⁸⁹ el- İsfehânî, **el- Müfredât**, s. 323.

²⁹⁰ Saka, **Yabancılaşma Karşısında Kur'an**, s.115.

²⁹¹ Enbiya, 21/37; İsrâ, 17/11.

²⁹² Hayatî Aydın, **Kur'an'da İnsan Psikolojisi**, Timaş Yay., 5. Bsk., İstanbul, 2003, s. 96.

seviyorlar. Önlerinde bulunan ağır bir günü bırakıyorlar.”²⁹³ Ayetteki “geçici dünya” anlamı “âcile” kelimesi ile ifade edilmektedir.

İnsan çok çeşitli arzulara sahip olduğu için, bulunduğu zaman diliminin ötesine taşarak çeşitli nimetlere bir an önce sahip olma psikolojisi ile aceleci davranır.²⁹⁴ İnsandaki bu acelecilik psikolojisi, çoğu zaman ona sonradan gerçekleşecek güzel işleri bıraktırır; insanı, kötü de olsa, peşinen olacağını istemeye yöneltir:

“İnsan hayra dua eder gibi şerre de dua eder. İnsan pek acelecidir.”²⁹⁵

Ayetteki bu ifadeler, insanın sonra olacağını vaktinden önce hemen olması şeklinde anlaşılabilir gibi, ahireti dünyada görmek istemesi şeklinde de anlaşılabilir.²⁹⁶ Bu ayette, kendilerine yaptıkları işkenceler ve İslam'a inatlarından dolayı reddetmeleri nedeniyle kâfirlerin helâk olması için dua eden müminlere de gizli bir uyarı vardır. Nihayetinde de bu topluluğun içinde sonradan Müslüman olan ve İslam'ın en kuvvetli temsilcileri haline gelen birçok kimse bulundu.²⁹⁷

Acelecilik insanın yapısında vardır. O, her zaman bulunduğu zamanın ilerisine gözlerini dikip, onu ele geçirmek ister. Aklına gelen her şeyin o anda gerçekleşmesini ister. Zararına da olsa, kendisine karşı da olsa söz verilen şeyin hemencecik olmasını ister. Kişi Allah'a güven duymadığı, bir şeyin gerçekleşmesi için aceleye kapılıp Allah'a dayanmadığı sürece bu özelliği devam eder.²⁹⁸

²⁹³ İnsan, 76/27.

²⁹⁴ Aydın, **Kur'an'da İnsan Psikolojisi**, s.96.

²⁹⁵ İsrâ, 17/11.

²⁹⁶ Yazır, **Hak Dini Kuran Dili**, V/295.

²⁹⁷ Mevdûdî, **Tefhîm**, III/87.

²⁹⁸ Kutup, **Fî Zilâli'l- Kur'an**, VII/277.

İnsan peşincidir, veresiyeden ziyade peşin olana heves eder. Ahireti dünyada görmek,²⁹⁹ sonsuz olanı sonlu olanda bulmak ister. Hz. Adem (a.s.), sonsuzluk ilmine kısa yoldan gitmek istediği için şeytanın hilesine ikna edilebilmişti.³⁰⁰ Hz. Adem, tab'an kötü olduğundan değil, acül (aceleci) olduğundan bu duruma düşmüştü.³⁰¹

İnsan bazen bir şeyin şer ve zarar kaynağı olmasına rağmen kendisi için iyilik olduğunu düşünerek, onu olabildiğince içten ister. Bu onun işinde çok aceleci olmasından ve işlerin gerçek yüzünü araştırmadan, dış görünüşüne aldanmasından ileri gelir.³⁰² İnsan Allah'a sadece anlık acil ihtiyaçları için dua eder. Oysa daha sonra yaşanan tecrübe gösterir ki, eğer Allah onun duasını kabul etmiş olsaydı, bu kendisi için daha kötü olurdu.³⁰³

Bir şeyi vaktinden önce, acele olarak, isteyen kimse, o şeyden mahrum edilmekle cezalandırılır. Bundan dolayı kişi, kötülüğe dua etmemeli, sabırla iyiliğe dua etmelidir.³⁰⁴ Yüce Allah, bu olumsuz eğilimimizi kontrol altına almamızı ve bu duygumuzun dümenine gitmememizi istemektedir.³⁰⁵

2. Nankör Olması

İnsanın bir başka olumsuz özelliği de nankör olmasıdır. "Anûd" vezninde olan bu kelime nimetleri çok inkâr eden manasına gelir, ayrıca bir şey bitirmeyen verimsiz araziye, kocasının iyiliklerini inkâr eden kadına, yemeği

²⁹⁹ Yazır, **Hak Dini Kuran Dili**, V/295.

³⁰⁰ Bkz. Tâhâ, 20/120.

³⁰¹ İkbâl, **İslam'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü**, s.127.

³⁰² Er-Râzî, **Tefsiru'l- Kebir**, XX/162.

³⁰³ Mevdûdî, **Tefhîmu'l- Kur'an**, III/87.

³⁰⁴ Yazır, **Hak Dini Kuran Dili**, V/295.

³⁰⁵ el- İsfehânî, **İnsan**, s. 176.

misafirden sakınarak yalnız yiyen cimriye, kazanmışı ücretini vermeyen kötüyeye, cimriye, inadına isyankâra, kölesini döven kimseye “kenûd” denilir.³⁰⁶

Allah (c.c.), “şüphesiz insan Rabbine karşı nankördür.”³⁰⁷ Ayetiyle insanın nankörlük özelliğini açıkça ifade etmektedir bu ayette geçen “kenûd” kelimesine İbn-i Abbas, Mücahid İkrime, Dahhak ve Katâde, “nankör” manasını vermişlerdir.³⁰⁸ Hasan el- Basrî de bu kelimenin “musibetleri sayıp Rabbinin nimetlerini unutan kişi” anlamına geldiğini belirtmiştir.³⁰⁹

İnsan, bolca nimetler içindeyken şımarır, böbürlenir, kendini müstağni görür, hatta kötülüğe bile başvurur, ama elindeki nimet kendisinden alınınca veya birazcık kısılınca kolu kanadı kırılır, önceki psikolojik durumun tam tersi bir hal alır, durmadan Allah’a yalvarır. Kendini nimet içinde bulunca tekrar eski haline döner. Kur’an, insanın bu ruh halini Yunus suresinde çok canlı bir şekilde gözler önüne sermektedir:

“İnsanların başlarına gelen sıkıntılardan sonra kendilerine bir nimet, bir rahatlık tattırdığımızda bakarsın ki, ayetlerimize karşı hemen tuzak kurarlar. Onlara de ki; “ Allah sizden daha çabuk tuzak kurar, güvenlik elçilerimiz kurduğumuz tuzaklarımız tuzakları yazıyorlar.”

“Sizi karada yürüten ve denizde yüzdüren Allah’tır. Bir gemide olduğunuzu, hoş bir meltemin yolcuları götürdüğünü ve herkesin bunun hazzını yaşadığını düşününüz. Tam o sırada geminin bir kasırga ile karşılaştığını, yolcuların her taraftan dalgalarla sarıldıklarını ve çepeçevre kuşatıldıklarını sandıkları zaman, sırf Allah’ın dinine inanan samimi bir

³⁰⁶ Yazır, **Hak Dini Kuran Dili**, IX/380.

³⁰⁷ Adiyat, 100/6. ayrıca bkz. Abese, 80/17.

³⁰⁸ Râzî, **Tefsiru’l- Kebir**, XXXII/66; İbn Kesîr, **Tefsîru’l- Kur’an**, IV/579.

³⁰⁹ Râzî, **Tefsiru’l- Kebir**, XXXII/66; Sabûnî, **Safvetu’t- Tefâsîr**, II/593.

bağlılıkla O'na öyle yalvarırlar; “eğer bizi bu tehlikeden kurtarırsan kesinlikle şükredenlerden olacağız.”

“Fakat Allah kendilerini bu zor durumdan kurtarır kurtarmaz hemen yeryüzünde haksız yere taşkınlıklara dalarlar. Ey insanlar, yapacağınız taşkınlıklar aslında kendi aleyhinizedir, bu yolla geçici dünyanın yararını elde edersiniz, ancak sonra bize dönersiniz, biz de yaptığınızı size bir bir haber veririz.”³¹⁰

“İnsanın başına bir sıkıntı gelince yatarken, otururken ve ayaktaiken bize yalvarır. Fakat sıkıntısını giderdiğimizde başına gelen sıkıntıdan dolayı bize hiç yalvarmamış gibi olur. İşte ölçüyü aşanlara, işledikleri kötülükler böylesine güzel gösterildi.”³¹¹

Bu, sürekli biçimde gözlemlenebilen bir insan tipinin şahane bir örneğidir. İnsan, sağlığı yerindeyken, durumu müsait iken hayatın akışına kendisini kaptırır; hata eder, günah işler, azar ve ölçüleri çiğner. Allah'ın koruduğu ve rahmetiyle kuşattığı kimselerin dışında, hiç kimse güçlü ve kuvvetli iken, ilerde güçsüz ve zayıf düşeceğini hatırına getirmez. Bolluk zamanı insana çok şey unutturur. Kendini zengin görmek, insanı azdırır. Sonra kendini kısıvrak yakalayan bela ile bir de bakarsınız ki, boynu bükük, korkak bir zavallı olmuştur. Birden bol bol dua etmeye, uzun uzun niyazlarda bulunmaya başlar. Bu zor şartlar karşısında bunalır, refahın çarçabuk gelmesini diler... Duası kabul edildiğinde, felaketten kurtulduğunda artık bir

³¹⁰ Yunus, 10/21-23.

³¹¹ Yunus, 10/12. Ayrıca bkz. Feccr, 89/15-16; Mearic, 70/21; Fussilet, 41/51; Hûd, 11/9-11; Mü'minûn, 23/75; Lokman, 31/32; Ankebût, 29/65.

daha geriye bakmaz, düşünmez, nereye varacağını hesaplamaz. Tekrar daha önceleri olduğu gibi dünya hayatına dalar. Hiçbir şeye aldırılmaz.³¹²

3. Kıskançlık (Hased)

Kıskançlık, bir kimsenin bir üstünlük gösterdiği durumda veya sevilen birisinin başkasıyla ilgilendiği zannına varıldığında takınılan olumsuz tavidir.³¹³ Her insanın fitratında kıskançlık vardır; o kendisine ait olan şeyleri başkalarından kıskanır. Kıskançlık, normal boyutta kaldığı sürece iyidir. Nitekim insanlar, namus ve din gibi yüksek değerlerini kıskanma duygusuyla müdafaa ederler.³¹⁴ Hâkim der ki; hased, ilim (ilimle amel), cömertlik ve alçakgönüllü olmak dışındaki her durumda kınanmıştır.³¹⁵

Kıskançlığın tüm insanlarda bulunan bir duygu olduğunu, yüce Allah bu ayette net bir şekilde belirtmektedir:

“Zaten nefislerde kıskançlık hazırdır.”³¹⁶

Denilir ki; kıskançlık, ilacı ancak ölüm olan bir hastalıktır.³¹⁷ Hased, Allah'ın nimetlerini çekememezliktir.³¹⁸ “Her nimetin bir çekemeyeni vardır.” “Hased cesedi yer.”³¹⁹ Gibi sözler hasedin tehlikesini bize anlatır.

Kıskançlık, insana ıstırap veren, insanı rahatsız eden bir duygudur. Böyle olduğu için Allah (c.c.) ahirette, cennetteki kullarından bu duyguyu söküp alacağını belirtmektedir:

³¹² Kutup, **Fî Zilâli'l- Kur'an**, V/486.

³¹³ İsmail Parlâtı ve arkadaşları, **Türkçe Sözlük**, T.D.K. Yay., 8. Bsk., Ankara, 1988, II/687.

³¹⁴ Aydın, **Kur'an'da İnsan Psikolojisi**, s. 99.

³¹⁵ et- Tehânevî, **Keşşafu'l- Istilahati'l- Fünûn**, II/25.

³¹⁶ Nisâ, 4/128. Ayrıca bkz. Bakara, 2/213; Â'l-i İmrân, 3/120; Nisâ, 4/54,84; Yusuf, 12/8-9; Şûrâ, 42/14; Haşr, 59/9.

³¹⁷ et- Tehânevî, **Keşşafu'l- Istilahati'l- Fünûn**, II/25.

³¹⁸ ez- Zemahşerî, **Esasu'l- Belâğa**, II/173.

³¹⁹ ez- Zemahşerî, **Esasu'l- Belâğa**, II/173.

“Biz onların kalplerindeki kini söküp alacağız. Onlar kardeşler halinde tahtlar üzerinde karşı karşıya otururlar.”³²⁰

Kıskançlık deyince, yalnızca sevgi ilişkilerinde kıskanç olmayı değil, aynı zamanda her türlü ilişkide karşımıza çıkan bir kıskançlığı anlamak gerekir.³²¹ Kıskançlık, başkalarına güvenmeme ve onlara pusu kurma, başkalarını eleştiren bir tavır takınma ve sürekli bir ihmal edilmiş olma korkusu duyma gibi belirtilerle ortaya çıkabilir. Bu görünüşlerle hangisinin ön plana geçeceği, tümüyle, sosyal hayat için, daha önce yapılmış olan hazırlıklara bağlıdır.³²²

Kıskançlık, içinde başka çeşitten reaksiyon unsurlarını, özellikle de nefret duygusunu bulunduran kompleks bir kavram olup nefret, kin ve kıskançlığa neden olan şahıslara eziyet verme isteğinden meydana gelir.³²³ Hz. Yusuf’un kardeşlerinin, kendisini öldürme ve ondan kurtulma istemeleri³²⁴ bundan dolayıdır ancak kıskançlık uğruna atılan her adım kıskancın aleyhine geri tepmiştir. Bu Allah’ın bir kanunudur: “Kötü tuzak, ancak onu yapanın başına gelir.”³²⁵

Hasedi büsbütün yok edemeyiz, o halde onu yararlı bir hale getirmek zorundayız. Bu ise Adler’in belirttiği gibi hasede, ruhsal hayata çok büyük bir zarar vermeksizin, verimli olabilecek bir yön vermektir.³²⁶ En zararlı duygular bile bu yolla temiz fıtratımıza paralel şekilde işleyen bir hale getirilebilir.

³²⁰ Hicr, 15/47.

³²¹ Alfred Adler, **İnsan Tabiatını Tanıma**, çev. Ayda Yörükân, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2. Bsk., İstanbul, 1995, s. 363.

³²² Adler, **İnsan Tabiatını Tanıma**, 366.

³²³ Necatî, **Kur’an ve Psikoloji**, s. 81.

³²⁴ Yusuf, 12/8-9.

³²⁵ Fatır, 35/43.

³²⁶ Adler, **İnsan Tabiatını Tanıma**, 370.

Yoksa hased, kontrol altına alınmazsa kişi, başkalarının acısından zevk duyar hale gelir.

4. Unutkanlık

İnsanın, ya kapasite yetersizliğinden ya gafletten veya kasıttan dolayı, kendisine emanet edilen bir şeyi bir kenara bırakıp anmaması,³²⁷ unutkanlık olarak tarif edilmiştir.

Kur'an'da geçen "nesie" kelimesi, genelde bu tanımda yer alan üç unsur çerçevesindedir. Ancak sadece bir yerde "hafızalardan silinmek" manasında "nesyen-mensiyen" şeklinde kullanılmıştır.³²⁸ Hz. Meryem, babasız bir çocuğa hamile kalması utancıyla "...Keşke bundan önce ölseydim de hafızalardan silinip unutulurseydim."³²⁹ Demiştir.

Unutkanlığı meydana geliş sebepleri açısından üç grupta inceleyebiliriz:

1. Zihinsel yorgunluktan kaynaklanan unutkanlık: Zihinde olaylar, şahıs isimleri ve insanın daha önce edindiği çeşitli bilgilerle ilgili meydana gelen bu unutkanlık şekli, insanların başına gelen normal bir unutkanlık olup, bilgilerin birikimi ve kompleksliği sonucunda meydana gelir.³³⁰ Şu ayetler bu tür unutkanlığın insanlarda normal olduğunu göstermektedir:

" Sana Kur'an'ı okutacağız, unutmayacaksın."³³¹

"Böylece ikisi, iki (deniz)in birleştiği yere ulaşınca balıklarını unuttular... O da gördün mü, o kayaya sığındığımız vakit doğrusu ben balığı

³²⁷ el- İsfehanî, **el- Müfredât**, s. 491.

³²⁸ el- İsfehanî, **el- Müfredât**, s. 491; İbn Manzur, **Lisanu'l- Arab**, III/231.

³²⁹ Meryem, 19/23.

³³⁰ Necatî, **Kur'an ve Psikoloji**, s. 179.

³³¹ A'la, 87/6.

unutmuştum. Onu hatırlamam bana ancak şeytan unutturdu...(dedi).³³² Bu ayette geçen unutma olayına şeytan sebep ise de bu tür unutkanlık irade dışı olduğu için dinî bir sorumluluk ve günah yoktur.³³³

Eğer insan bu unutkanlık niteliğine sahip olmasaydı, belki de biriken olayların etkisine tahammül edemeyecek ve hayat realitesini normal bir şekilde sürdüremeyecekti. Demek ki, bu tür unutkanlık bir yerde hayatın yükünü hafifletmektedir.³³⁴

Bu tür normal unutmanın tedavisi Allah'ı anmak, Onu daima hatırd tutmaktır.³³⁵ "... Unuttuğun zaman Rabbini an ve de ki: umulur ki Rabbim beni doğruya bundan daha yakın olan bir yola iletir."³³⁶ Ayetinde de bize bu öğretiliyor.

2. Gafletten (sehv) kaynaklanan unutkanlık: insanın herhangi bir yerdeki bir şeyi unutması veya herhangi bir şahıs ile çeşitli şeyleri konuşmayı arzu etmesiyle birlikte konuşma sırasında konuşacağına bir kısmını unutmasıdır.³³⁷ Bu, davranışların ertelenmesi şeklinde de olabilir. "Rabbimiz, unuttuklarımızdan veya yanıldıklarımızdan dolayı bizi sorumlu tutma."³³⁸ Ayetiyle Allah (c.c.), insanların bu tür unutkanlık ve hatalardan dolayı bağışlanma istemelerini emretmiş oluyor. Razî'nin belirttiği gibi; Allah'ın müminlerden bunu istemesi onların isteğini karşılayacağına delalet eder.³³⁹

3. Kasıttan kaynaklanan unutkanlık: Allah'ın tavsiyelerini dikkate almama şeklindeki unutkanlıktır. Bu tür unutkanlık, nankörlük ve

³³² Kehf, 18/61-63.

³³³ el- İsfehani, *el- Müfredât*, s. 491.

³³⁴ Saka, *Yabancılaşma Karşısında Kur'an*, s.132.

³³⁵ Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, s.407.

³³⁶ Kehf, 18/24.

³³⁷ Necatî, *Kur'an ve Psikoloji*, s. 179.

³³⁸ Bakara, 2/286.

³³⁹ Râzî, *Tefsiru'l- Kebir*, VII/145.

vurdumduymazlıkla atbaşı gitmektedir. Bunun içindir ki, insanın nimete şükrü unutarak içine düştüğü sapma ve azgınlık, çok büyük felaketlere sebep olmakta ve Allah'ın onu bir kenara itmesine ve küçültücü muamelelere maruz bırakmasına sebep olmaktadır.³⁴⁰

Bu unutkanlık türü, kâfirlerin özelliklerinden olup büyük mesuliyet gerektiren çeşittendir.³⁴¹ Allah (c.c.) bu tür unutkanları şöyle kınamaktadır:

“Onlara: “ bu gününüze kavuşmayı unuttuğunuz gibi, bugün de biz sizi kendi halinize bırakacağız. Oturup karar kılacağınız yer ateştir ve sizin için yardımcılar da yoktur.” Denilecektir.”³⁴²

“Onlar Allah'ı, Allah da onları unuttu.”³⁴³

Allah için kullanılan “unuttu” ifadesi mecazdır. Bu, “Allah, onları ihmal etti” anlamındadır.³⁴⁴

İlk iki unutma şekli, insan fitratından kaynaklandığından, Allah'ın affına uğrayacak türdendir. Ancak üçüncüsü ise tamamen kişinin fitrattan sapması sonucu meydana gelen unutma olduğu için cezasız kalmayacaktır.³⁴⁵

5. Mal Biriktirme Tutkusu ve Cimrilik

İnsan yaratılışındaki olumsuz karakterlerden biri de mal biriktirme tutkusu³⁴⁶ ve buna bağlı olarak cimriliktir.³⁴⁷

İsfehânî, şuhh, hırsla birlikte cimrilik(buhl)tir.³⁴⁸Der. Yani şuhh, bir şeye daha fazla düşkün olmak, onu elde etmek için gayret göstermek, nefsi

³⁴⁰ Bkz. Yasin, 36/78; Zümer, 39/8; Furkan, 25/18.

³⁴¹ Aydın, **Kur'an'da İnsan Psikolojisi**, s.129.

³⁴² Casiye, 45/34.

³⁴³ Tevbe, 9/67. ayrıca bkz. Bakara, 2/13-14; Secde, 32/14.

³⁴⁴ ez- Zemahşerî, **Esasu'l- Belâğa**, II/440.

³⁴⁵ Bkz. Tevbe, 9/67-68; Furkan, 25/18-19; Sâd, 38/26; Secde, 32/14.

³⁴⁶ Fecr, 89/20; Hümeze, 104/2.

³⁴⁷ Nisâ, 4/128.

zorlamak gibi manalar ifade etmekte olup buna hırs eklenince buhl olur. Buhl ise; o malı elde ettikten sonra dağıtmayı engellemek anlamına gelir.³⁴⁹

“De ki, Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kıstardınız. İnsanın eli pek sıkıdır.”³⁵⁰

Bu ayette geçen “katûrâ” kelimesine, İbn Abbas ve Katâde “ cimri ve hiçbir kimseye bir şey vermeyen” anlamını vermişlerdir.³⁵¹ İnsan hazinelerce mala sahip olsa yine fakirlik korkusuyla onu harcamaktan çekinir. Bu ayette de cimrilik yüzünden malını Allah yolunda harcamayanlar kınanıyor.³⁵² Mevdûdî'nin de belirttiği gibi; “ bir başkasının üstünlüğünü bile kabul edemeyecek kadar cimri olan kimselerin Allah'ın tüm hazinelerine sahip olsalar bile başkalarına harcama konusunda cömert olmaları elbette beklenemez.”³⁵³

İnsana hoş gibi gelen mal biriktirme ve onunla övünme, aslında mahvoluşlara en büyük sebeptir. “Biz bir toplumu mahvetmek istediğimizde, onun servet ve mallarla azıp şımarmış kodamanlarına bir takım emirler yöneltiriz veya onları o ülkenin yöneticisi yaparız da, onlar bizim emirlerimize karşı çıkarlar. Böylece o ülkenin batması gerekli hale gelir. Biz de o ülkeyi yerle bir ederiz.”³⁵⁴ Ayetindeki uyarı bu doğrultudadır.

İnsanı cimri davranmaya sürükleyen en önemli etken de şeytanın, cömert davranıldığında, fakirleşme tehdididir. “ şeytan sizi fakirlikle korkutur.

³⁴⁸ el- İsfehânî, el- Müfredât, s.375.

³⁴⁹ Ardoğan, Kur'an ve İnsan Psikolojisi, s. 51.

³⁵⁰ İsrâ, 17/100.

³⁵¹ İbn Kesîr, Tefsîru'l- Kur'an, III/70.

³⁵² Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, V/254.

³⁵³ Mevdûdî, Tefhîmu'l- Kur'an, III/127.

³⁵⁴ İsrâ, 17/16.

Size kötülüğü emreder. Allah ise, size lütfünden bağışlanma ve zenginlik vaat eder. Allah (rahmetiyle) geniş olandır. Her şeyi bilendir.”³⁵⁵

Mülk edinme, çoğaltma, üretim ve güç sağlama konusundaki fitrî eğilim bizzat kötü değildir çünkü bunlar, insan hayatının devamının, toplumsal yaşamın ve yeryüzünü imarın gereğidir. Ancak bu eğilimin saplantı haline varması, insan fitratını altüst eder.³⁵⁶ İslam insan ruhunu terbiyede ve bazı insanları mal sahibi yapmada öyle yüksek seviyeye ulaşmıştır ki, insanlar bu özellikleriyle de Allah’ın övgüsüne mazhar olmuşlardır.³⁵⁷ İslam, insanın, fitratındaki cimrilik eğilimini paylaşımcı bir ruh kazanarak aşabileceğini öğretir. Medineli Müslümanların tutumu buna en güzel örnektir: “Daha önce Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine iman yerleştirmiş kimseler, kendilerine göç edip gelenleri sever ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık(hacet) hissetmezler, kendileri zaruret içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”³⁵⁸

Cimrilik deyince yalnız para biriktirme şeklindeki açgözlülük değil, genellikle bir insanın başkasına zevk vermemesi, topluma ve başka insanlara karşı takındığı tavırda cimri davranması gibi belirtilerle ortaya çıkan daha genel şekli de anlaşılmalıdır. Cimriliğin bir yandan harislik ve boş gururla diğer yandan hasetle ilişkisinin olması mümkündür.³⁵⁹ Bir insan, zaman ya da iş bakımından cimri davranabilir ve bu sayede gerçekten büyük bir eser

³⁵⁵ Bakara, 2/268.

³⁵⁶ Ardoğan, **Kur’an ve İnsan Psikolojisi**, s.52.

³⁵⁷ Muhammed Kutup, **İslam’ın Etrafındaki Şüpheler**, çev. Ali Özek, 3. Bsk., Çağaloğlu Yay., İstanbul, 1973, s.121.

³⁵⁸ Haşr, 59/9.

³⁵⁹ Adler, **İnsan Tabiatını Tanıma**, s.371.

ortaya koyabilir. Günümüzde, kendi zamanını harcama konusunda cimri olan kimseleri ön plana iten bilimsel ve ahlakî bir eğilim vardır. Bu eğilim, belli bir insanın üstünlük ve güç kazanma gayesine hizmet eder, ancak böyle kişilerin bütün yükü başkalarının sırtına yükleme eğilimini göstermeleri, ahlakî görülmemektedir.³⁶⁰

Yüce Allah, her konuda olduğu gibi mal biriktirmekte de bizi eğitiyor, bizim bu duygumuzu gerektiğinde sınırlamamızı, ebedî hayat uğruna bazı fedakârlıklarda bulunmamızı, bu dünyanın zenginliğine karşı tamahkâr olmamamızı öğretiyor. “Bir de Allah’ın, bazısına diğerlerinden fazla verdiği şeyleri temenni etmeyin.”³⁶¹ Çünkü bu dünya adına edinilen her zenginlik mutlulukla son bulmayabilir. “Kâfirlerden bir kısmına dünya hayatının ziyneti olarak verdiğimiz ve onları bunda fitneye düşürmek için kendilerine fayda temin ettiğimiz şeye(mal ve saltanata) sakın gıptayla bakma. Rabbinin (âhiretteki) rızkı daha hayırlı ve daha devamlıdır.”³⁶²

Bununla birlikte Allah, insanın dünya nimetlerinden bütünüyle sarfı nazar etmesini istemez. O’nun tek isteği âhireti dünyaya tercih etmesi, onu üstün tutmasıdır. Çünkü bu dünya fani, âhiret ise ebedîdir. Bu dünyanın zevkleri süflî, öte dünyanın zevkleri ulvîdir. Dolayısıyla insan bu dünya hayatının mal ve ziynetini elde etmek için öyle yerinde çabalamalı ki, bu mallar kendisine âhiretteki hiç son bulmayan hayata doğru yola çıkarken gerçek bir veda töreni yapabilme imkânı versin yahut da onu âhiretteki ebedî ziyandan korusun.³⁶³

³⁶⁰ Adler, **İnsan Tabiatını Tanıma**, s.372.

³⁶¹ Nisâ, 4/32.

³⁶² Tâhâ, 20/131.

³⁶³ Mevdûdî, **Tefhîm**, IV/178-179.

6. Şehvet Düşkünlüğü

Şehvet, şiddetli arzulamak,³⁶⁴ gönlün arzuladığı şeye meyletmesi³⁶⁵ anlamlarına gelir. İnsanın karşı cinse olan sevgisi ve şehevî arzuları fitrîdir. Allah, insanın cinsle sükûnet bulacağını ve bunun ihtiyaç olduğunu bildirmektedir. “Kendileri ile huzura kavuşacağınız (kendi cinsinizden) kendi nefislerinizden size eşler yaratmış olması da O’nun ayetlerindedir.”³⁶⁶ “O’dur, sizi bir nefisten yaratan ve ondan da gönlünün ısınacağı eşini var eden.”³⁶⁷ Allah, insan soyunu da dengeli bir şekilde yaratmıştır. Şayet Allah (c.c.) tüm erkekleri, cinden veya hayvandan olmak üzere; kadınları da başka bir cinsten yaratmış olsaydı gerek onlar arasında ve gerekse eşler arasında birbirine ısınma meydana gelmezdi.³⁶⁸

Ayrıca Allah’ın insanın kalbinde zevce ve oğul sevgilerini yaratmasında yüce bir hikmet vardır. Çünkü eğer bu sevgi olmasaydı doğum ve çoğalma meydana gelmez, bu da insan neslinin sona ermesine sebep olurdu. Bu sevgi fitrî bir özellik olup bütün canlılarda bulunmaktadır.³⁶⁹ Bu doğal eğilimin dışında bir de nefsin cazibesi insanları kendisine iyice bağlamaktadır. Allah; bu tür duygulara karşı dikkatli olmamızı, bunların geçici olduğunu bize bildirmektedir.”Kadınlara, evlatlara, kantar kantar yığılmış altın ve gümüşe, salma güzel atlara, hayvanlara ve ekinlere duyulan şehvet insanlara süslü ve

³⁶⁴ Ez- Zemaşşerî, **Esasu’l- Belâğâ, I/512**

³⁶⁵ El- İsfehânî, **el- Müfredât**, s.270; el- Cürcânî, **et- Tarifât**, s.87.

³⁶⁶ Rum, 30/21.

³⁶⁷ A’raf, 7/189.

³⁶⁸ İbn Kesir, **Tefsiru’l- Kur’an, III/ 439**.

³⁶⁹ Er-Razî, **Tefsiru’l- Kebir**, VII/ 196.

çekici gösterildi. Bunlar dünya hayatının metaidir. Asıl varılacak güzel yer Allah katında olandır.”³⁷⁰

İnsanda bulunan bu “arzulara “ yönelik eğilim öz itibariyle ne inkâr edebilir ne de çirkin görülür, bu insan fitratının bir yönüdür. Ancak insan fitratının diğer bir yönü; yüce hedeflere doğru yönelme yeteneği. Bununla kişi şehvî arzularını düzene sokar, terbiye eder, onu kirden pisliklerden arındırır. Böylece insanın duygusal arzuları ve günübürlük özlemleri, insanlığın özüne, Rabbine yönelişine, O’ndan sakınmasına engel olmaz.³⁷¹Bu içgüdüler olmasa, hayata aşırı bir şevk ile atılıp bağlanma duygusu bulunmasa, insanoğlu ne yeryüzünü imar edebilir, ne de bir yapı kurabilir.³⁷²Ancak nefise aşırı düşkünlüğü şehvetperestliği İslâm reddeder, çünkü bu sıfatlar, ruhsal eğitimi engeller ve psikolojik hastalıklar doğurur ve vücut sistemini bozar.³⁷³Cinsel arzular, haddinden fazla doyurulmakla tatmin edilmiş olmaz. Bilakis bununla daha fazla alevlenir ve düşkünlüğü fazla artar. O kadar ki, sahibine asla rahatlık vermeyen, bitmez tükenmez bir işkence halini alır.³⁷⁴Zaten Toynbee’nin de belirttiği gibi; “cinsel ilişkiler insana saygınlık veren bir kurallar dizisiyle düzenlenmediği takdirde insanla hayvanlarda ortak olan fizyolojik işlevlerin bu en çirkiniyle insan yaşamı hayvansal düzeye iner.”³⁷⁵

Allah (c.c.) insanların şehvi arzulara karşı olan zafiyetini bildiği için onların bu duygularını doğal yollarla ve belli kurallar dahilinde tatmin

³⁷⁰ A’li İmran, 3/14.

³⁷¹ Kutup, **Fî Zilâl**, II/ 46- 47.

³⁷² Kutup, **İnsan Psikoloji Üzerine Etüdler**, s.307.

³⁷³ Mutahharî, **Kur’an’da İnsan**, s.27.

³⁷⁴ Kutup, **İslam ve Materyalizm Göre İnsan**, s.151.

³⁷⁵ Arnold Toynbee ve Daisaku İkedâ, **Yaşamı Seçin**, çev. Umut Tarık, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1992, s.23.

etmesine imkân tanımıştır. Evliliği meşru kılan ve emrederek teşvik eden,³⁷⁶ Allah, nikâhsız cinsel ilişkiyi(zina) yasaklanmıştır.³⁷⁷ Zira sağlam bir tabiata, karaktere sahip olan kimseler, varlığının uzantısı mahiyetindeki annesine ya da kızına veya bir ağacın iki dalı durumundaki kardeşine karşı bir cinsi arzu duymaz.³⁷⁸ reddetmekle kalmayıp Allah, uygun olmayan tatmin yollarını (zina)buna sebep olan davranışlardan kaçınmayı insanlardan istemiştir.”Mü’minlere söyle: “Gözlerini (harama çevirmekten)kaçındırınsınlar ve ırzlarını korusunlar. Bu, onlar için daha temizdir... Mü’min kadınlara da söyle: “Gözlerini (harama çevirmekten)kaçındırınsınlar ve ırzlarını korusunlar; süslerini açığa vurmasınlar... Yabancı bakışlardan gizledikleri süsleri cazibeleri belli olsun diye ses çıkaracak adamlarla yürümesinler.”³⁷⁹

İnsan benliğinde iki kuvvet vardır. Şehvet kuvveti ve akıl kuvveti. Şehvet kuvveti insanı, yeme, içme, cinsel ilişki gibi hayvanî ve diğer dünya zevklerini tatmaya iletir. Akıl kuvveti ise güzel ve hayırlı işler yapmaya, ilim, irfan sahibi olmaya götürür. Şehvî istekler, insanda akıldan önce meydana geldiğinden ve bu durum insan için zarurî olduğundan çoğu kimse aklın emrettiği şeylerden(doğru olsa bile) hoşlanmaz da hava ve hevesinin isteğine meyleder.³⁸⁰

Özetle şunlar söylenebilir; insanda var olan bu duyguyu ne şeytanî tahrikler sayıp tamamıyla yok etmek ne de yalnız onların arkasından koşuşturup gitmek akıllıca bir davranıştır. İnsanın yapması gereken husus,

³⁷⁶Bkz. Nisa, 4/3, 22; Nur, 24/3, 32; Mümteherine, 60/10; Bakara, 2/228-230;

³⁷⁷ Nur, 24/2; Nisa, 4/15-16.

³⁷⁸ Dihlevî, **Hüccetullahi'l- Bâliğâ**, I/142

³⁷⁹ Nur, 24/30-31.

³⁸⁰ El- İsfehânî, **İnsan**, s.54-55.

Kur'an öğreticileri doğrultusunda ölçülü ve dengeli bir şekilde her duygunun hakkını vermektir.³⁸¹

7. Zalim ve Cahil Olması

Temel yapısı karanlık ve yok olma hali³⁸² olan zulüm kelime anlamıyla bir şeyi ait olduğu yerin dışında bir yere koymak³⁸³ başkasının mülkünde haksız bir şekilde tasavvufta bulunmakta zulüm olarak da nitelendirilmiştir.³⁸⁴

İslam literatüründe ise zulüm, haktan yüz çevirerek batıla yönelmek anlamlarına gelmektedir.³⁸⁵ Sözlük ve ıstılahtaki anlamı dikkate alındığında zulmün, eşyanın tabiatına ters hareket ederek hakkı çiğnememek, başka bir ifadeyle gerçek hak kitapta gerekse de fitratta tabîi olarak bulunan ilahî emirlere muhalefet etmekle bunun neticesi olarak da haksızlıkta bulunmak³⁸⁶ anlamına geldiğini görürüz.

İsfehânî Kur'an'daki kullanımını da dikkate alarak zulmü üçe ayırmıştır:

1. Kişinin Allah'a karşı olan zulmü: Zulmün en büyüğüdür. "Muhakkak ki şirk büyük zulümdür."³⁸⁷ İlah, Rab ve Melik olma Allah'ın hakkıdır ve insanın yalnızca Allah'ı rab, ilah ve melik olarak tanınması gerekir. Bu hakkı sahibine vermeyen insan birinci derecede yani en büyük zalimdir.³⁸⁸

³⁸¹ Saka, **Yabancılaşma Karşısında Kur'an**, s.124.

³⁸² El- İsfehâni, **el- Müfredât**, s.315

³⁸³ El- İsfehâni, **el- Müfredât**, s.315; Cürçânî, **et- Tarifât**, s.96.

³⁸⁴ Cürçânî, **et- Tarifât**, s.96.

³⁸⁵ Cürçânî, **et- Tarifât**, s.96.

³⁸⁶ Aydın, **Kur'an'da İnsan Psikolojisi**, s.232.

³⁸⁷ Lokman, 31/13. ayrıca bkz. En'am, 6/21; Araf, 7/44; Hûd, 11/18.

³⁸⁸ Ünal, **Kur'an'da Temel Kavramlar**, s.351.

2.Kişinin diğer insanlara karşı olan zulmü: “Böylece biz, kazandıkları dolayısıyla zalimlerin bir kısmını bir kısmının başına geçiriz.”³⁸⁹ “Allah, zulmeden bir topluluğa hidayet vermez.”³⁹⁰

3.Kişinin kendi nefesine karşı olan zulmü: “Allah, onlara zulmetmedi, fakat onlar kendi nefislerine zulmettiler.”³⁹¹

İlmin zıddı olarak bilinen cehl³⁹² ise bir şeyi içinde bulunduğu durumun haricinde düşünmek³⁹³ ve aksine davranışta bulunmak³⁹⁴ anlamına gelir. Bu tanımlar çerçevesinde İsfehânî Cehaleti üç kısma ayırmıştır:

1.Kişinin ilimden mahrum kalması,

2.Bir şeyi içinde bulunduğu durumun dışında düşünmek,

3.Bir şeyi yapılması gerektiği şeklinin dışında yapmak. Bu durumdaki inancı gerek doğru, gerekse yanlış olsun fark etmez.³⁹⁵

Kur’an’da, puta tapma isteği,³⁹⁶ ilahî emirlere karşı direnme,³⁹⁷ onlara karşı alayda bulunma,³⁹⁸ homoseksüellik³⁹⁹ ve şehvete meyil etme,⁴⁰⁰ Allah’ın azabının vukuunu cesaretle istemek⁴⁰¹ cehalet olarak nitelendirilmiştir.⁴⁰²

Allah, Kur’an’da insanların bilmeden bir görevi yüklenip sorumluluğunu yerine getirmemeyi zalimlik ve cahillik olarak nitelemektedir. “Biz emaneti,

³⁸⁹ En’am, 6/129.

³⁹⁰ Tevbe, 9/19. ayrıca bkz. Hûd, 11/102; Şûrâ, 42/40; Ahkâf, 46/10.

³⁹¹ Hûd, 11/101; bkz. El- İsfehânî, **el- Müfredât**, s.316.

³⁹² El- İsfehânî, **el- Müfredât**, s.102

³⁹³ El- İsfehânî, a.g.e., s.102; Cürcânî, **et- Tarifât**, s.55.

³⁹⁴ El- İsfehânî, a.g.e., a.y.

³⁹⁵ El- İsfehânî, a.g.e., s.102.

³⁹⁶ A’raf, 7/138.

³⁹⁷ Hûd, 11/29.

³⁹⁸ Bakara, 2/67.

³⁹⁹ Neml, 27/55.

⁴⁰⁰ Yusuf, 12/33.

⁴⁰¹ Ahkâf, 46/23.

⁴⁰² Aydın, **Kur’an’da İnsan Psikolojisi**, s.228.

göklere, yere ve dağlara sunduk, fakat onu yüklenmekten kaçındılar ve korktular. Ama insan onu yükledi. Gerçekten insan çok zalim, çok cahildir.”⁴⁰³ Bu imtihan alanında dikkatsiz bir hayat süren, ne kadar büyük bir yükü omuzladığının ve dünya hayatında bir davranış veya tavrı seçerken aldığı yanlış veya doğru kararların hangi sonuçlara yol açacağına farkında olmayan kimseler cahildir. Çünkü bu zavallı insan hiç kimseye hesap vermeyeceğini zannetmektedir; zalimdir, çünkü kendi kötü akıbetini ve kendisiyle birlikte nicelerin felaketini hazırlamaktadır.⁴⁰⁴

Allah, insanı kendisine vekil olarak yarattığı, ne varsa hepsini onun istifadesine sunduğu halde, insanın dağa, taşta, şuna buna, yani emrinde çalışması ve kendisini faydalandırması için yaratılmış olan şeylere boyun eğmesi, yere kapanması sonucu hakiki mevkiini alçaltması, zulüm ve cehalet diye tarif edilmiştir.⁴⁰⁵

Özetle, ilahî prensipleri kabul etmeyen ve onları yaşamayan insanlar zalimlik ve cahillikle vasıflandırılmışlardır. İlahî emir ve yasaklara riayet eden insanlar ise, bu tür olumsuz niteliklerle nitelendirilmemişlerdir.⁴⁰⁶

8. Tartışmacı Olması

İnsan fıtratının menfi özelliklerinden biri de tartışmacı olmasıdır. Cedel kelimesiyle ifade edilen tartışma, birisini küçük düşürmek, utandırmak, ona

⁴⁰³ Ahzap, 33/72.

⁴⁰⁴ Mevdûdî, **Tefhîm**, IV/415

⁴⁰⁵ Ömer Rıza Doğrul, **Tanrı Buyruğu**, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 4. basım, İstanbul, 1980, s. CXXVII-CXXVIII.

⁴⁰⁶ Saka, **Yabancılaşma Karşısında Kur'an**, s.132.

galip gelmek gayesiyle taşkınlık göstererek söz ile aciz bırakma anlamına gelir.⁴⁰⁷

Kur'an'da insanın tartışmaya meyilli bir yapıda olduğu açıkça ifade edilmektedir: "Fakat insanoğlu tartışmaya her şeyden çok düşkündür."⁴⁰⁸ Pek çok insanın hayatta en fazla yaptığı, zevk aldığı, kedisini kabul ettirmek için başvurduğu silah tartışmadır.⁴⁰⁹

Muhakkak tartışmanın faydaları var; ilim ve fikir dünyasında yeni ufukların açılmasına sebep olabilir, gerçeğin bulunmasına bir aşamadır. Ancak amaç sadece tartışma olunca sonuç zarardan başka bir şey olmaz. Bir müşkilin hal olması için, insanların doğruyu bulmaları için başvurulan tartışma metodu olumlu olup bizzat Kur'an tarafından kullanılmıştır:

"İnsan, bizim kendisini nasıl bir nutfе(sperm)den yarattığımızı görmedi mi ki, şimdi apaçık bir hasım kesildi? Kendi yaratılışını unutarak bize bir mesel verdi: "şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?" dedi. De ki: "onları ilk defa yaratan diriltecek. O her yaratmayı bilir." O size yeşil ağaçtan ateş yaptı da siz ondan yakıyorsunuz. Gökleri ve yeri yaratan, onların benzerlerini yaratmağa kadir değil mi? Elbette (yaratır.) O çok bilen yaratıcıdır."⁴¹⁰ Ayeti, bu metotla insanları gerçeği anlamaya sevk eder. Bu metot, peygamberler tarafından da kullanılmıştır. Hz. İbrahim (as)'in Nemrut'a, gücünün sınırlı olduğunu belirttiği şu örnekte olduğu gibi:

"Allah, kendisine mülk verdi diye Rabbi konusunda İbrahim'le tartışmaya gireni (Nemrut) görmedin mi? Hani İbrahim: "Benim Rabbim diriltir ve öldürür"

⁴⁰⁷ el- İsfehanî, **el- Müfredât**, s. 89.

⁴⁰⁸ Kehf, 18/54.

⁴⁰⁹ Şerafettin Gölcük, **Kur'an'da İnsanın Değeri**, Pınar Yay., İstanbul, 1983, s.21.

⁴¹⁰ Yasin, 36/77-81.

demişti; “ ben de öldürür ve diriltirim” demişti. (o zaman) İbrahim: “Şüphe yok, Allah Güneş’i doğudan getirir, (hadi) sen de onu batıdan getir” deyince, o inkârcı böylece afallayıp kalmıştı. Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.”⁴¹¹

Bir de sapık kimselerin hiçbir delil ve belge ortaya koymadan sadece tartışma olsun diye ileri sürdükleri görüşlerle yapılan tartışma var ki, Kur’an bu tür tartışmaları kınamaktadır.⁴¹² Bu metotta tartışmanın amacı üstün gelmektir. Yoksa hakkı ortaya çıkarmak değildir. Tartışmacı, bir taraftan mücadelede bulunan rakibin hoş olmayan yönlerini açığa vurmaya çalışırken, diğer taraftan hakkın kendisinde olduğunu iddia eder.⁴¹³

Şu ayetler kâfirlerin sonuç alınmayan, amaçsız tartışmayı kendilerine huy edindiklerini bildirir:

“Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa O mu? Dediler. Bunu sadece tartışma için ortaya attılar. Doğrusu onlar kavgacı bir toplumdur.”⁴¹⁴

“Kendilerine gelmiş kat’i bir delil olmaksızın, Allah’ın ayetleri hakkında münakaşa edenlerin kalplerinde, hiç şüphe yok ki, asla yetişemeyecekleri bir büyüklük hevesinden başka bir şey yoktur. Sen onların şerrinden Allah’a sığın.”⁴¹⁵

İnsan, yaratılışının olumsuz yönlerinden birinin de çokça tartışmayı sevmek olduğunu kabul edip buna göre olur olmaz yerde tartışmak yerine, “Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel bir biçimde

⁴¹¹ Bakara, 2/258.

⁴¹² Saka, **Yabancılaşma Karşısında Kur’an**, s.135.

⁴¹³ Aydın, **Kur’an’da İnsan Psikolojisi**, s.239.

⁴¹⁴ Zuhrûf, 43/58.

⁴¹⁵ Mü’min, 40/56. ayrıca bkz. Nisâ, 4/109; En’am, 6/25; A’raf, 7/71; Hûd,11/74; Ra’d, 13/13; Kehf, 18/56; Hacc, 22/3,8; Lokman, 31/20.

mücadele et.”⁴¹⁶ Ayetinin gösterdiği Kur’anî metodu uygulayarak bu tartışmacı yönümüzü de ilahî istek doğrultusunda şekillendirebiliriz.

9. Zayıf Yaratılması

Bu bölümde işlediğimiz olumsuz özelliklerin tümünün insan yaratılışında öz olarak mevcut olduğunu düşündüğümüzde, insanın bunlara katlanabilmekte zayıf kaldığı kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Zaten Allah (c.c.) da “insan zayıf yaratılmıştır.”⁴¹⁷ Diyerek insanın bu özelliğini vurgulamıştır. Tabi ki ayette bahsedilen zayıflık, Kâdî’nin belirttiği gibi beden zayıflığı değil, aksine şehvet ve lezzetlere meyletmeye çağıran sebeplerin çokluğudur. İnsan bunun aksine katlanabilme hususunda zayıftır.⁴¹⁸

Allah, kendi yarattığı insanı her yönüyle en kâmil anlamda bildiği⁴¹⁹ için insana gücü miktarınca, kolay gelen sorumluluklar vermiştir:

“Onların ağır yüklerini, sırtlarında olan zincirleri indiriyor O...”⁴²⁰

“Allah size kolaylık diler, size güçlük dilemez.”⁴²¹

“Din konusunda üzerinize hiçbir güçlük de yükledi.”⁴²²

İslamiyet, anlayış ve uygulama bakımından rahat bir dindir. Her türlü ruh darlığını ve katılığı reddeder.⁴²³

İnsana gücünün üzerinde sorumluluk yüklemek, insanı; bu zorluk altında ezilip insanlık fonksiyonunu yitirmeye veya insanı isyana ve serkeşliğe

⁴¹⁶ İsrâ, 17/125.

⁴¹⁷ Nisâ, 4/28.

⁴¹⁸ Râzî, *Tefsiru’l- Kebir*, X/68.

⁴¹⁹ Saka, *Yabancılaşma Karşısında Kur’an*, s.113.

⁴²⁰ A’raf, 7/157.

⁴²¹ Bakara, 2/185.

⁴²² Hacc, 22/78.

⁴²³ Abdülaziz bin Abdullah, *İslam’ın Getirdikleri*, çev. Veysel Uysal, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1988, s.47.

sürükleyip her türlü kötülüğü mubah görmeye veyahut da nefsinde sürekli suçluluk fobisi taşıyarak, hatası ve kötülüğü olmadığı işlerde dahi kendini suçlu kabul etmeye sürükler.⁴²⁴ Bunda dolayı “Allah, hiç kimseye gücünün üstünde sorumluluk yüklemes.”⁴²⁵

Allah, zayıf yaratılışa sahip bulunan insanın, hem dünya hayatı, hem de şeytan tarafından kandırılabilceği gerçeği karşısında, şuurlu, bilinçli ve uyanık olmasını istemektedir.⁴²⁶

Bu başlıkta sıraladığımız maddeler, insan tabiatının özde değişmeyen karakterleridir. İhtiyaçların değişmesine karşılık insan tabiatı değişmez; her zaman aynıdır. Bu güne kadar halk arasında benciller, kıskanç kimseler görüldüğü gibi bundan sonra da aynı şekilde bulunacaktır. Zamanın değişmesi ile değişikliğe uğrayan şey, ihtiyaçların ve beşeriyetin bu zaaflarının ortaya çıkışı(tatbik) şeklindedir.⁴²⁷

Biz burada zaafların hepsini değil de ilk bakışta dikkatimizi çeken ve birincil diyebileceğimiz zaafları incelemeye çalıştık. Hangi zamanda ve durumda olursak olalım bir bencil, tartışmacı, nankör vb. özelliğimiz bir yerde fire verecektir. Bundan dolayı akıllıca olan, bu özelliklerimizi reddetmek değil, bunları bilip ona göre eğitimimize yön vermektir.

⁴²⁴ Seyyid Kutup, **İslam'ın Dünya Görüşü**, çev. Ali Arslan, Arslan Yay., İstanbul, 1990, s.115.

⁴²⁵ Bakara, 2/286.

⁴²⁶ Saka, **Yabancılaşma Karşısında Kur'an**, s.114.

⁴²⁷ Said Halim, **Buhranlarımız**, s.175.

II. BÖLÜM
DİN VE FITRAT UYUMU

A. Kur'an Perspektifinden Din ve Fitrat Uyumu

Fitrat düzenine eğemem ilkelerin insan hayatına ilişkin olanlarının vahiy tarafından tespit edilenlerine Kur'an bütun olarak "din" der.⁴²⁸ Fitrat da dinin aslı, hem de insanın özü için kullanılmış olup ikisini bir araya getirir.⁴²⁹

Fitratın insan yaratılışıyla ilgili Allah'ın konmuş olduğu düzen olduğunu belirtmiştik. Din de bu düzenin müesseseseleştirilmiş halidir. Bundan dolayı bu ikisi arasında tam bir uyum vardır, yani fitrat ile ilgili araştırmalarda bulunulduğunda bunun paralelinde her zaman din kurumuyla karşılaşılmıştır.

İnsan öteden beri kendi mevcudiyetini, kendisine muhit olan kâinatın şaşaasını, azametini düşünmüş, bütun varlığın nereden ve kim tarafından meydana, nereye gittiğini, bundaki hikmeti düşünmüş ve bu sorularına din sayesinde çözüm bulmuştur.⁴³⁰

İnsan, hangi çağda olursa olsun, onun için önemli şey, onun mağarada mı, yoksa cam, çelik ve betondan yapılmış gökdelenin tepesinde mi yaşadığı değil; hasadını orakla mı yoksa biçer- döverle mi yaptığı değil; yemeğini pişirmek için çalı- çırpı ateşini mi yoksa mikro dalga fırın mı kullandığı değil; fitrî olarak ahlak duygusuna uygun bir şekilde yaşayarak saf ve ilk halini koruyup korumadığı ve yaratıcıyı tanıyıp tanımadığı ve O'nun gösterdiği yolda gidip gitmediğidir.⁴³¹ İsterseniz, insanlık tarihinin en eski sayfalarına inelim, medeniyetin en mesut devrelerinde de, ictimaî tekâmülün en iptidaî çağlarında da mutlaka bir "din vakası" karşımıza çıkacaktır. Mimarî dahi; en

⁴²⁸ Öztürk, **Din ve Fitrat**, s.53.

⁴²⁹ Çalışkan, **Kur'an'da Din Kavramı**, s.124.

⁴³⁰ Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelâm**, s.44.

⁴³¹ Abdulvahid Hamid, **İslam Fitrî Yol**, trc. Murat Çiftkaya, Kitabevi Yay., İstanbul, 1997, s.24.

basit bir yapıdan en muazzam abidelere kadar, insana ait bütün bilgileri ve kanunları damgalamış bulunan bir dinî düşünceye paralel olarak tekâmül etmiştir.⁴³² En basit bir zenci köyü bile kendisine az veya çok gelişmiş manevî nizam ve dinî hayat vadeden bir sihirbaz kulübesinin etrafında toparlanmış bulunmaktadır.⁴³³

Görüldüğü gibi insan hayatının gidişatına doğru veya yanlış ama mutlaka dinî duygu yön vermektedir.

Ancak insanın hayatında bu kadar önemli bir yeri olan din kurumunun yaratılış ve insanla uyumlu, onunla çatışmayacak içeriğe sahip olması icap eder.

Allah'ın okunan kitabı olan Kur'an ile yaşanan kitabı olan fitrat arasında bir uyumsuzluk olmadığını, ilk bakışta görebiliriz. Kur'an'ın ifadesiyle bu bir sünnettir. " Ve siz, Allah'ın sünnetinde değişiklik bulamazsınız."⁴³⁴ Eğer bir çelişki varsa eksiklik, bağlantıyı iyi kuramayan fertlerde veya araçlardadır.⁴³⁵

İslam dini mensuplarını fitrata uygun olan şeyleri yapmaya çağırır. Evlenme ve çocuğu emzirme fitrattandır ve tanıkları yaratılışta apaçıktır. Yardımlaşma ve görgü kuralları fitrattandır. Çünkü bu ikisinin devamı için yardımlaşma gerekmektedir. Neslin ve nesebin korunması fitrattandır. Gerçek medeniyet fitrattandır. Çünkü bu, fitrattan olan aklın sonuçlarındandır. İyi bilgi türleri fitrattandır. Çünkü bunlar akılların

⁴³² Mâlik bin Nebî, **Kur'an-ı Kerim Mûcizesi**, trc. Ergun Göze, Yağmur Yay., İstanbul, 1969, s. 25.

⁴³³ Bin Nebî, **Kur'an-ı Kerim Mûcizesi**, s.25.

⁴³⁴ Ahzap, 33/62; ayrıca bkz. Fatır, 35/43; Fetih, 48/23.

⁴³⁵ Kutup, **İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler**, s.7.

karşılaşmasından ve tartışmasından doğar. Yaratılan güzel eserler fitrattandır. Çünkü bunlar, düşünceden doğmuştur.⁴³⁶

İnsanlığın hangi tarihine gidersek gidelim, insan doğasında bir değişme göremeyiz. Bu günkü insan ne ise o zamanki insanda aynıdır. İhtiyaçları, eksiklikleri ve ayrıcalıklarıyla tarihin her devrinde insandır. Ancak bu özelliklerin ortaya çıkış şekilleri tarihin akışı içerisinde farklılık gösterebilmiştir. En ilkel insanda da barınma, yeme- içme, savunma özelliği vardı, günümüz insanında da bu özellik var. Bilim adamları da sabit ve değişmez bir insan tabiatının (fitrat) olduğunu söylerler.⁴³⁷

İşte İslam dini de insan fitratının bu değişmez ihtiyaçlarını karşılamak üzere planlanmış, insan doğasına en uygun hayat tarzıdır. Kur'an insan fitratına aykırı hiçbir hüküm içermemektedir. Bunun için İslam'a " Fitrat Dini" demek uygundur. Kur'an, insan fitratının dinlenme,⁴³⁸ barınma,⁴³⁹ cinsellik,⁴⁴⁰ özgürlük isteği,⁴⁴¹ sorumluluk⁴⁴² gibi ihtiyaçlarını bir bir işleyip onu kendisine tanıtmıştır.

İslam dininin normları da insanın hareket alanını daraltmadan olabileceklerin içerisinde en uygunu olarak belirlenmiştir. Örneğin kişinin kimlerle evlenemeyeceğinin işlendiği " Analarınız... Karılarınızın anneleri... Öz oğullarınızın eşleri... Size haram kılındı."⁴⁴³ Ayetinde bu açıkça görülür. Er-Razi bu ayetle ilgili olarak şunları söyler: " Bir adam bir kadınla evlense,

⁴³⁶ İbn Aşur, **İslam Hukuk Felsefesi**, s.94.

⁴³⁷ Erich Fromm, **Erdem ve Mutluluk**, s.32.

⁴³⁸ Bkz. Rum, 30/23; Nebe, 78/19; Yunus, 10/67; Mü'min, 40/61; Neml,27/86; Furkan, 25/47; Kasas, 28/72-73; En'am, 6/60; Müzzemmil, 73/6; Enfâl, 8/11.

⁴³⁹ Bkz. Nahl, 16/80-81; Fecr,89/6-8.

⁴⁴⁰ Bkz. Zariyat, 51/49; Rum, 30/21; A'râf, 7/189; Nisa, 4/1; Nur, 24/32.

⁴⁴¹ Bkz. Kehf, 18/29; Bakara,2/256.

⁴⁴² Ahzab, 33/72.

⁴⁴³ Nisa, 4/23.

eğer bu kadının yanına kocasının babası ve oğlu giremezse, bu kadın evde sanki hapismiş gibi kalır, eşlerin her ikisinin de maslahatlarının çoğu yok olur. Şayet bunların yanlarına girip çıkmalarına izin versek ve fakat birbirlerine mahrem olduklarına hükmetsek, belki de birinin gözü diğerine uzanacak ve aralarında bir meyil doğacaktır. Bunun neticesinde, kadının annesi veya kızı ile kocanın evlenmesi durumunda, aralarında şiddetli bir nefret meydana gelecektir. Çünkü eza ve işkencenin yakınlardan doğuşu, hem daha etkili, hem de acı verme bakımından daha şiddetli olur. Sonunda da boşanma ve ayrılık meydana gelir. Ama bunlara, ebediyen evlenememe yasağı (mahremiyet) getirilince, birbirine tamah duyguları kesilir ve söz konusu zarar ortadan kalkar, eşler arasındaki nikâh da mefsetetten uzak kalmış olur. Buradan da anlaşılıyor ki, hukukun bu mahremiyeti koymasındaki gayesi eşler arasında doğan bağlılığın iyice yerleştirilmesini sağlamaya çalışmaktır.⁴⁴⁴ Fazla karışmadan dolayı beklenti halinde olan zinaya götürebilecek yolun kapatılması için Allah bunların fitratlarını birbirine karşı şehvî duygulara kapılmaktan nefret eder hale getirmiştir.⁴⁴⁵ Böylece Allah hem insan fitratını yaşanabilir duruma getirmiş, hem de dinî motifleri ona göre düzenlemiştir.

Allah'ın kitabında vaz' ettiği eğitim metodu da doğrudan doğruya, bu kitabı indirenin yarattığı insanın ruh yapısına en uygun metottur. Öyle ki, küçük büyük her şeyi içine alıyor ve hesabını ona göre yapıyor. Elbette ki

⁴⁴⁴ er- Razî, **Tefsiru'l- Kebîr**, X/31-32.

⁴⁴⁵ İbn Âşûr, **İslam Hukuk Felsefesi**, s. 193.

Allah tarafından gönderilen ilahî kitabın ilahî metodu ile bu metoda muhatap olan insan ruhu arasında mükemmel uygunluk bulunur.⁴⁴⁶

İslam dinini haddizatında insan fitratıyla tam bir mutabakat içinde olması, fitratın normal olduğu zamanlardadır. Yani olması gereken sağlam ve doğru yolda olduğu zaman din ve insan fitratı tam bir uygunluk içinde olur.⁴⁴⁷

Özetle diyebiliriz ki, bir yaratılış dini olan İslam, insanlık durdukça var olacak ve insan var oldukça da onun ihtiyaçlarına cevap verecektir. Bu demektir ki İslam dini hiçbir devirde ve yerde insan ve hayat gerçeğiyle çatışmaz. Çatışmanın görüldüğü her yerde ya bir yanlış anlama yahut da bir bozma ve saptırma vardır.⁴⁴⁸ Çünkü insanı bilen de onun tabiatına en uygun emir ve yasakları koyan da onu yaratan Allah olduğundan kişinin Allah'a teslimiyeti, bizzat kendi tabiatıyla uyuşması (de- alination) demektir.⁴⁴⁹ Zaten aynı kaynaklı olan iki kavramın (Din- Fitrat) birbiriyle çatıştığını söylemek çelişki olur.

B. İnsan Yaratılışı ve Fitrat

İnsan bir avuç toprak, bir damla su, bir damla kan, bir cimdik et,⁴⁵⁰ ilahi ruhtan bir üfürüş,⁴⁵¹ meleklerin bile kendisine secde ettiği varlık;⁴⁵² ya aydın bir mü'min ya da karanlıklar içinde bir münkir...⁴⁵³

⁴⁴⁶ Muhammed Kutub, **İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler**, s.12.

⁴⁴⁷ Muhammed Kutub, **a.g.e.**, s.295.

⁴⁴⁸ Yaşar Nuri Öztürk, **Bir Fitrat Dini Olarak İslam'ın Karakteristikleri**, M.Ü.İ.F. Dergisi, C.III, İstanbul, 1985, s. 267.

⁴⁴⁹ Recep Ardoğan, **Kur'an ve İnsan Psikolojisi**, s.84.

⁴⁵⁰ Mü'min, 40/67.

⁴⁵¹ Hicr, 15/29.

⁴⁵² Zümer, 39/72.

⁴⁵³ Bakara, 2/257.

Her şeyi ile Allah'ın eseri olan insanın yaratılışında, ilk günden günümüze hiçbir değişiklik olmamıştır. Hiç gözü avucunda veya kulağı karnında olan insan görülmemiştir. Hepsi bir düzen içinde olmuştur.⁴⁵⁴

İşte ilk yaratma faaliyeti sonucu yaratılışın aldığı ilk tarz ve şekli henüz dış tesirlerden etkilenmemiş ve başkalaşıma uğramamış olan var oluşun ilk saf halini ifade eden fitrat⁴⁵⁵ terimi aynı zamanda insanda her zaman bi'l-kuvve (yetenek) olarak var olan inanç durumuna tercümandır. İzmirli “ delili fitrî” tabiriyle yaratılıştan gelen inanç isteğini şöyle ifade eder: “ insan fitratı gereği, kendi kuvvetinin üstünde, kudret ve istitaatı çerçevesinin üzerinde bir eksiksiz (kâmil) kudreti idrak eder. İnsanda Allah'ın varlığına muttali olmak; maddenin üstünde kadir, tabiatın ötesinde kuşatıcı bir yaratıcıyı iz'an etmek yaratılıştan kaynaklanan bir iştir (emr-i cibillidir).⁴⁵⁶ İnsan, doğuştan ölümüne, her safhada Allah'ın varlığının izlerini taşır. Descartes şöyle der: “ Allah insanı yaratırken bir işçinin eserine imzasını kazıması gibi kendi varlığına dair fikri de beni yaratırken zihnime yerleştirmiştir.”⁴⁵⁷

Allah insanı kendi kulu kılmış ve onu sadece kendisine ibadet etmesi için yaratmıştır. Bu doğal konum ne kadar çaba sarf edilirse edilsin değiştirilemez. Ne insan kul olma kanununu değiştirebilir; ne de Allah'tan başka bir varlık, gerçek anlamıyla onun ilahı olabilir. İnsan dilediği kadar ilâh edinebilir, fakat onun bir tek Allah'ın kulu olduğu gerçeği değişmez⁴⁵⁸.

⁴⁵⁴ Ayhan Songar, **İnsan ve Din**, D.İ.B. yay. Ankara, 1996, s.22.

⁴⁵⁵ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.124.

⁴⁵⁶ İzmirli İsmail Hakkı, **Yeni İlm-i Kelam**, Hazırlayan: Sabri Hizmetli, Umran Yay., Ankara, 1981, s. 204.

⁴⁵⁷ Sezen, **Sosyoloji Açısından Din**, s.22.

⁴⁵⁸ Mevdûdî, **Tefhîm**, IV/269.

Müslümanlık insan fitratının doğruluğunu kabul ettiği bir dindir. Müslümanlığın başlıca esasları olan Allah'ın birliği, ilahî vahyin cihan şümullüğü, insanın bütün hareketinden mes'uliyeti, bütün dinlerin, bütün milletlerin kabul ettikleri en esaslı hakikatlerdir.⁴⁵⁹

Batı'da bugün metafizik ve maneviyata karşı duyulan yoğun ilginin; Avrupa'da ve Amerika'da bu kadar insanın Sufizm'le ilgili kitaplara, şiir veya musikiye büyük bir açıklıkla yönelmesinin ifade ettiği gerçek, insanın evrim geçirmeyen, ihtiyaçları her zaman aynı kalan bir doğası olduğu gerçeğinin dolaylı bir kanıtından başka bir şey değildir. Bu çok daha kalıcı doğa, belki geçici olarak gölgede kalabilir, ama asla dirilmemesine silinemez.⁴⁶⁰ İnsan doğasındaki bu fitrî değişmezlik bazı duygu ve davranışlarda kendini göstermiştir. Mesela; insanlar bir milyon yıl önce de ölümlerini gömüyorlar ve Görünmez Dünya'ya inanıyorlardı.⁴⁶¹ Sevgi, güzellik, barınma, haya duygusu gibi özellikler ilk insanda da vardı, uzay çağındaki insanlarda da var. İlk günden günümüze kadar hiçbir değişiklik olmamıştır. Değişiklik sadece bu duyguları tezahüründe olmuştur.⁴⁶²

İnsanın yaratılışında, maddi unsurlara ilaveten ilâhî ve manevi unsurlar da vardır. İnsan doğa ve doğaüstünün karışımından ibarettir. Madde ile mananın, ruh ile cismin bir terkididir insan.⁴⁶³ İnsanın yaratılışının derinliklerinde vardır din duygusu... Kişi, tabîî afetler, zorluklar ve ölüm

⁴⁵⁹ Doğrul, **Tanrı Buyruğu**, s. 467.

⁴⁶⁰ Seyyid Hüseyin Nasr, **İslam ve Modern İnsanın Çıkmazı**, çev. Ali Ünal- Sara Büyükduru, İnsan Yay., 3. Bsk., İstanbul, 2001, s.75.

⁴⁶¹ Nasr, a.g.e., s.75.

⁴⁶² Kutup, **İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler**, s. 420.

⁴⁶³ Mutahharî, **Kur'an'da İnsan**, s.7.

karşısında Allah inancını belirginleştirir, içten duygularla O'na yönelir⁴⁶⁴ ve kendini güvende hisseder. Burası doğru, ancak insan güven içinde ve yaşama sevinciyle dolu olduğu zamanlarda da dinden tamamen kopuk değildir. İçinde onun dünyasını saran Allah korkusu da vardır.

Şurası bir gerçek ki; ne kadar baskı yapılırsa yapılsın, ne kadar sıkıştırılırsa sıkıştırılsın dış faktörler, insan ruhundan daha önce mevcut olmayan bir şeyi, yeniden meydana getirme gücüne sahip değildir.⁴⁶⁵ Yaratıcı insanı fitrî bilgi ve değerlerle donatmıştır. Doğuştan verilen bu değerler fitrî bir ahlak duygusu oluşturmakta ve bu duygu da bir kişinin doğruyu söylemek, sözünü tutmak, teşekkür etmek gibi doğru ve güzel şeyleri tanıyıp kabul etmesine vesile olmaktadır. Bu ahlak duygusu aynı zamanda bir kişinin, yalan söylemek, aldatmak ve kibirlenmek gibi kötü ve ahlaken çirkin şeyleri tanımasını mümkün kılar. Bir çocuk diğerine; “ haydi verdiğin sözü tut bakalım!” derken ve bir adam kendisini taciz eden kabadayıya “ aynı şeyi bir başka birisi sana yapsaydı, neler hissederdin?” diye sorarken değerlere ve davranış standartlarına seslenmektedir.⁴⁶⁶ İlk insan işlediği suçtan dolayı nedamet duymuştur, bu duyguyu kim vermiştir? Herhangi bir dış baskının sonucu olamayacağına göre cevap: Allah'tır.⁴⁶⁷ Zaten asıl olarak insan, bütün şartlandırmalara rağmen, üzerinde bulunduğu fitratın bir gereği olarak eğriye, çarpıklığa, yaratılışa isyana tümüyle teslim olmaz, olmamıştır.⁴⁶⁸

Din psikolojisi alanında da yapılan çok çeşitli bilimsel araştırmalar, çocuğun, ruhî yapısını esas alarak, dinî, inanca yabancı olmadığını, aksine

⁴⁶⁴ İsrâ, 17/67.

⁴⁶⁵ Kutup, **İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler**, s. 426.

⁴⁶⁶ Hamid, **İslam Fitrî Yol**, s.21.

⁴⁶⁷ Alâettin Özdenören, **İnsan ve İslam**, Beyan Yay., İstanbul, 1984, s. 22-23.

⁴⁶⁸ Öztürk, **Bir Fitrat Dini Olarak İslam'ın Karakteristikleri**, s. 266.

ruhî yapısı itibariyle dine çok yatkın ve elverişli olduğunu göstermiştir. Bunlar, ruhen normal bir yapıya sahip olan çocuklarda, dinî inancın uyanıp serpilmeye hazır bir potansiyelin varlığını göstermiştir.⁴⁶⁹

İnsan, yaratılışında var olan din duygusundan habersiz değildir. Dinî motifleri miknatısın demiri çektiği gibi çeker. Ancak; geçici menfaatler, zulüm ve böbürlenmeler buna engel olur. “İçlerinden inandıkları halde sırf zulüm ve kibir yüzünden onları inkâr ediyorlar.”⁴⁷⁰ Zaten Kur’an, Allah düşüncesinin, dinleyenlerin aşına olduğu bir hal olduğunu belirtir.⁴⁷¹ Tarihî gerçeklerde bunu gösterir durumdadır. Müslüman olmadan önce Hz. Peygamberi öldürme görevini üstlenen Hz. Ömer’in Kur’an’ı dinleyince; “bu sözler ne kadar güzel, ne kadar değerli” deyip hemen Müslüman olmayı kabul etmesi⁴⁷² buna iyi bir örnektir. Bundan da öte Ebu Cehil, Ebu Süfyan, İbn Surayk gibi müşrik elebaşlarının gizlice Kur’an’ı dinleyip ondan hoşlanmaları,⁴⁷³ insanın – her ne kadar gizlese de- yaratılışça dine karşı bir sevgi ve yakınlık içinde olduğunu gösterir.

İnsan tabiatının yeme ve içmeye olduğu gibi dine de ihtiyaç duyduğunu ve bunun zamana göre farklı şekilde tezahür etmesine rağmen öz olarak değişmeyeceğini daha önce belirtmiştik. Bundan dolayı da bütün peygamberlerin Allah (c.c.) tarafından getirmiş oldukları dinin aslı birdir. İslam dininin de temel esas ve inançları; bütün peygamberlerin öğrettikleri ile

⁴⁶⁹ Kerim Yavuz, **Günümüzde Din Eğitimi**, Ç.Ü.İ.F. Yay., Adana, 1998, s.122.

⁴⁷⁰ Neml, 27/14.

⁴⁷¹ Mü’minûn, 23/84-91.

⁴⁷² Bkz. M. Asım Köksal, **İslam Tarihi: Hz. Muhammed (a.s.) ve İslamiyet**, Şamil Yay., Ankara, 1990, IV/ 219- 239.

⁴⁷³ Bkz. Süleyman Ateş, **İslam’a İtirazlar ve Kur’an-ı Kerim’den Cevaplar**, Kılıç Yay., 3.Bsk., Ankara, 1976, s. 213-214.

aynıdır. Bu hususta zerre kadar bir farklılık yoktur. Ayrılık sadece şeriat ve ibadetlerdedir⁴⁷⁴

Bütün peygamberler dua, namaz, oruç, temizlik, iyilik, yardım, zekât, hacc, yakarış ve benzeri ibadetleri; nikâhı, evliliği, adaleti – şekli değişik de olsa- ümmetlerine emretmiş; zinayı, zulmü, haksız kazancı da yasaklamıştır.⁴⁷⁵ Mesela; Hz. Musa (a.s.) ile Hz. Muhammed (s.a.v.)'in bildirdikleri tek Allah inancı ve namazın yalnız O'na kılınması hususunda hiçbir fark yoktur, Hz. Musa'nın dininde namaz Kudüs'e yönelerek kılınırken Hz. Muhammed (s.a.v.)'in dininde ise Kâbe'ye yönelerek kılınır. Hz. Musa (a.s.) dininde sadece kısas vardı. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in dininde de hem kısas hem diyet⁴⁷⁶ meşru kılındı.⁴⁷⁷

Bundan dolayıdır ki; başlangıcından sonuna kadar bütün peygamberler birbirlerinin tasdikçisi ve takviyecisi olmuşlardır. Onların birinin ötekini eleştirdiği, tesirsiz kılmaya çalıştığı görülmemiştir. Aksine her gelen peygamber, kendinden öncekilerin devamı ve savunucusu olmuştur. Aklın ürünü olan felsefe ve filozoflar tarihinde ise tam tersi bir durum gözlenmektedir. Her filozof kendinden öncekileri tenkitle işe başlar.⁴⁷⁸ Bu da aklî bilgilerin dışardan olup farklılık gösterebileceğini, dini bilgilerin ise insanda fitrî olup zaman üstü bir karaktere sahip olduğunu gösterir.

⁴⁷⁴ Dihlevî, **Hüccetullahi'l- Bâliğâ**, II/ 18-19.

⁴⁷⁵ Dihlevî, **Hüccetullahi'l- Bâliğâ**, II/ 20.

⁴⁷⁶ Kısas, haksız bir şekilde adam öldürenin öldürülmesi demektir. Başka bir deyişle, dişe diş, kulağa kulak, göze göz, kişiye kişi olarak verilen cezadır. Diyet ise, dava sahibinin maddî bir karşılıkla davasından vazgeçmesidir. Bkz. Dihlevî, **Hüccetullahi'l- Bâliğâ**, II/ 21.

⁴⁷⁷ Dihlevî, **Hüccetullahi'l- Bâliğâ**, II/ 20-21.

⁴⁷⁸ Öztürk, **İslam'ın Karakteristikleri**, s. 268.

C. Fıtrat Açısından Dinin Kaynağının İrdelenmesi

Biz bu başlıkta, insanın yaratılışıyla var olduğunu kabul ettiğimiz dinin kaynağının animizm, natüralizm, Oedius kompleksi, veya korku ve ümit olduğu şeklindeki genel kabule uymayan farklı yaklaşımları irdeleyeceğiz.

Freud'a göre insan tabiatının ayrılmaz parçası olan din gibi yüce bir duygu ilk defa çirkin bir işten (Oedius Kompleksi) neş'et etmiştir. Şöyle ki; ilkel insanlarda, erkek çocuklar, kendilerini doğuran annelerine karşı cinsî bir arzu duyuyorlardı. Fakat babanın hâkimiyeti bu günahkâr arzunun gerçekleşmesine mani olmaktadır. Çocuklar da baba hâkimiyetinden kurtulmak ve annelerine sahip olmak için babalarını öldürmeye karar verdiler. Bunu yapar yapmaz pişmanlık duydular. Hatalarını idrak ederek öldürdükleri babalarının hatırasını takdis etmeyi kararlaştırdılar. Bu defa babanın şahsiyeti, hayvanlarla karıştırdı. Sonra insanlar bu hayvanları mukaddes kabul ederek onların öldürülmesini men ettiler. Bu öldürdükleri babalarının bir kefareti ve hatırasını takdis arzusu idi. Böylece dünyada ilk din teşekkül etti, o da totemizm idi.⁴⁷⁹ Oedius Kompleksiyle ilgili şöyle bir soru akla geliyor; neden kişi kendi akranları olan genç kız çocuklarına yönelmemiş de annesini seçmiş? Freud bundan bahsetmiyor.⁴⁸⁰

Freud'un dinin kaynağını araştırırken içine düşmüş olduğu hataların ilki; O, bazı çocukların fiilen Oedius Kompleksine yakalandığını görünce, bundan herkesin bu hastalığa yakalandığı neticesini çıkarmıştır. Bu, bazı çocukların beş parmaklı değil de altı parmaklı doğar görünce “ bu istisnaî bir durumdur” diyeceği yerde “ bütün çocuklar altı parmaklı olarak teşekkül ederler, fakat

⁴⁷⁹ Kutup, **İslam ve Materyalizme Göre İnsan**, s. 62-63.

⁴⁸⁰ Kutup, **İslam ve Materyalizme Göre İnsan**, s.62.

herhangi bir yolla bu altıncı parmakdan kurtularak beş parmaklı olarak doğarlar” diye iddia eden kimsenin haline benzemektedir.⁴⁸¹

İkinci hatası ise; Freud, belirli bir nesil ve topluma bakarak vermiş olduğu hükümleri, bütün bir beşeriyete genellemiş, içinde yaşadığı Hıristiyanlığa ve geçmiş dinlere bakarak vermiş olduğu hükmü, İslam’ı da içine alacak şekilde genişletmiştir. Hâlbuki İslam, insan ruhu hakkında sahip olduğu görüşle, kendisinin haricindeki bütün nizam ve inançlardan esaslı bir şekilde ayrılmaktadır.⁴⁸² O’nun tehlikesi hatası da şu olmuştur: Beşeriyeti hayvanlığa yakın bir seviyeye indirmiş ve zaruretler âleminin üstüne yükselebilmek için ona hiçbir açık kapı bırakmamıştır.⁴⁸³

Williams James, cinsiyet içgüdüğü ile din arasında özel hiçbir bağın olmadığını, dinin insanı bütün varlığı ile sardığını; cinsiyet içgüdüğünün böyle bir duyguyu açıklamakta yetersiz kaldığını belirtir.⁴⁸⁴

Dinin kaynağı ile ilgili faraziyelerden bir tanesi de dinin korku ve ümitten kaynaklandığıdır. Buna göre insan korku veren durumların zararlarından korunmak, ümit veren şeylerin muhabbetlerini kazanmak için yerlere kapanıyor, yalvarıp dualar okuyor, mu’tad hareketlere devam ediyor; hediyeler, kurbanlar takdim ediyor. İşte buradan din fikri ve dinî ibadetler başlıyor.⁴⁸⁵ Glock de bu çerçevede; din, gerginliklerin telafi sürecinden

⁴⁸¹ Kutup, **İslam ve Materyalizme Göre İnsan**, s. 70.

⁴⁸² Kutup, **İslam ve Materyalizme Göre İnsan**, s. 70-71.

⁴⁸³ Kutup, **İslam ve Materyalizme Göre İnsan**, s. 72.

⁴⁸⁴ Pierre Bovet, **Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi**, çev. Selâhattin Odabaş, Türk Tarih kurumu Basımevi, Ankara, 1958, s.23.

⁴⁸⁵ Akseki, **İslam Fitrî Umumî Bir Dindir**, s.173.

kaynaklandığını; bir ihtiyacın sıkıntısını çeken insanın dini davranışıyla bir denge kurup üzüntüsünü giderdiğini savunur.⁴⁸⁶

Dikkat edilirse bu faraziye, dinin kaynağını değil, din duygusunun işlerliğini izah etmektedir. İnsanda aslî olarak bir “ din hissi, Allah fikri” mevcut olmalı ki bu tabii hadiseler karşısında ona müracaat edebilsin. İnsan ile beraber doğan fitrî bir kabiliyet olmasaydı, kendisine korku ve ümit veren böyle müthiş hadiseler üzerine bir yalvarma mercii aramasında, ona yalvarmasında, hediyeler takdim etmesinde ne mana vardır?⁴⁸⁷ Hem eğer din duygusunun, korku ve ümit durumundan kaynaklandığı savunulursa; korku ve ümit olmadığı zaman din duygusundan da eser görülemeyeceği söylenebilmelidir. Bunu da kabul etmek imkânsızdır. Bugün dinî görevlerini en faal şekilde yerine getirenler A.B.D.’de ve İngiltere de yüksek sosyo-ekonomik durumdaki – yani herhangi bir korku ve endişesi olmayan – kişilerdir. Bugün Batı ülkelerinin hemen hepsinde işçiler en az dindar olan kesimin oluşturmaktadır.⁴⁸⁸ Zorluk, hastalık ve ölüm korkusu karşısında insanın Allah inancına sarıldığı doğrudur, (bu, zaten insanda bulunan din duygusunun refleksif tezahürüdür), ancak kişinin güven içinde ve mutlu iken de dindar olması dinin kaynağının korku olmadığını gösterir. Aydın’ın da belirttiği gibi, “ciddi hiçbir insan, inanayım da rahat edeyim diye düşünmez.”⁴⁸⁹ Yüzlerce düşünür ve aydın insan, örneğin Socrates, Descartes ve Newton tabiatüstü yüce varlık veya varlıklara olan inancın hiçbir

⁴⁸⁶ Hökeleklî, **Din Psikolojisi**, s.93.

⁴⁸⁷ Akseki, **İslam Fitrî Umumî Bir Dindir**, s.176.

⁴⁸⁸ Hökeleklî, **Din Psikolojisi**, s.94.

⁴⁸⁹ Mehmed S. Aydın, **Din Felsefesi**, Selçuk Yay., 3. Bsk., İstanbul, 1992, s. 216.

şekilde gizemli kuvvetlere duyulan korkudan doğmadığını savunmuşlardır.⁴⁹⁰ Dinin insanların tabiatın anlaşılamayan kuvvetleri karşısında duyduğu korkudan doğduğu iddiası, şu esaslı soruya hiçbir zaman cevap verememiştir. O halde, insanlar bilinmeyen, tabiatüstü varlık fikrini nereden aldılar?⁴⁹¹

Bütün eşyada bir ruh olduğuna inanan animistlere göre din, ataların ruhlarının muhterem bilinip onlara nezirler, kurbanlar adamak ve onlara ibadet etmek ve töreler düzenlemek durumundan neş'et etmiştir.⁴⁹² Taylor'un iddiasına göre animistler, ruhun prestij kazanması ölümden sonra oluyor. Bunlara göre iptidaî insanlar, sağlıklarında alelade bir eş gibi kabul ettikleri ruha öldükten sonra bazı faziletler kazandığına inanıyorlar.⁴⁹³ Ancak animistlerin iddiası şu soruları hiç birisine cevap veremiyor. Öldükten sonra ruha isnat edilen prestij ve kutsiyet nereden geliyor? Ruh, bedenden ayrılınca mahiyeti neden tamamıyla değişiyor? Gayri mukaddes bir canlı olan ruh, nasıl oluyor da sonradan mukaddeslik kazanıp yüksek dinî vecibelere konu oluyor? İşte bundan dolayı dinin kaynağının animizm olduğu söylenemez.

Natüralistler ise beşerin ilk dininin tabiata prestij kazandırmak, tabiat kuvvetlerine tapmakla, onlara ayin düzenlemekle başladığını iddia ederler.⁴⁹⁴ Din fikri, insanın kendisini tabiat kuvvetleri karşısında aciz ve zayıf bularak şerlerinden emin olmak maksadı ile onlara tapmış olduğu ayinlerden doğmuş olsaydı; en eski ve en iptidaî ibadet ve ayinler, güç ve yapı olarak en kuvvetlisi için düzenlenirdi. Çünkü tabiatta insanı en çok meşgul eden

⁴⁹⁰ Tolstoy, **Din Nedir?**, s.76.

⁴⁹¹ Tolstoy, a.g.e., s.76.

⁴⁹² Akseki, **İslam Fitrî Umumî Bir Dindir**, s.199-200.

⁴⁹³ Akseki, a.g.e., s.202.

⁴⁹⁴ Akseki, a.g.e., s.207.

bunlardı. Hâlbuki iş, bunun aksinedir. İptidaî insanların tapmış oldukları şeyler, kendilerinden daha kuvvetli görünen tabiat varlıkları değil, alelade bitki ve hayvanlardır. Mesela; ördek, tavşan, tilki kuyruğu, kertenkele, parlak bir taş gibi şeyler bunlardandır.⁴⁹⁵

İlkel insanların fitratlarına ters düşerek ruhlara, hayvan, bitki ve taşlara tapmalarının dinin kaynağı olmadığını gördük. Onların bu yaptıkları, dinî duygularını yanlış, bilgisizce yönlendirmekten kaynaklanmaktadır. Ancak Smart'ın da belirttiği gibi Taylor, Animizmi; Müler, Natüralizmi; dinin başlangıç şekli olarak gösterirken, ilkel insanı çok mantık sahibi kılma⁴⁹⁶ gibi bir hataya düşmüşlerdir.

Din duygusunun kaynağıyla ilgili ileri sürülen bu teorilerin her biri çelişki ve yetersiz açıklama içermektedir. Temiz fitrata sahip insan da bu tür çelişkili açıklamalara prim vermemiştir. Din duygusunun varlığını toplumsal kaygılar ve psikolojik yanılgılarla açıklayan bu teorilere en güzel cevabı yine insanın fitrî eğilimi vermiştir. Çünkü İnsan fitratı hiçbir kaygı ve menfaat olmadan din duygusuna yatkın ve muhtaç yaratılmıştır.

D. Fitrî Eğilimi Engelleyen Sebepler

İnsan, hayatı boyunca fitratullah ile nefsin, şeytanın, toplumun ve dünya tutkusunun sebep olduğu, fitrattan sapma arasındaki mücadeleye sahne olmuştur. İnsan yaşamına bazen temiz fitrat, bazen de onu engelleyen olumsuz faktörler hakim olmuştur. Aslında şeytan hariç, temiz fitrata engel olan bu sebepler yerinde kullanıldığında fitratın uygulanışına zemin

⁴⁹⁵ Akseki, a.g.e., s.213.

⁴⁹⁶ Ardoğon, **Kuran ve İnsan Psikolojisi**, s.43.

hazırlayıp onu geliştirmeye ve kemale erdirmeye bir araç olabilecek niteliktedirler. Her ne olursa olsun biz, temiz fitratımızın geliştirilmesini yavaşlatan veya durduran bu faktörleri bilmek ve ona göre hayat çizgimizi belirlemek durumundayız.

1. Şeytanın Saptırması

Temiz fitratın bozulmasına en büyük etken şüphesiz ki şeytandır. Kötülüğün simgesi durumundaki şeytan, beşeri saptırmak için Allah'tan mühlet almıştır.⁴⁹⁷ Kuran'da şeytanın her kesime -peygamberlere dahi- tesirinin olabileceği, ancak bu tesire karşı güçlü irade ve takva sahiplerinin korunabileceği konusuna değinilmektedir.⁴⁹⁸

Fazlurrahman'ın da belirttiği gibi "şeytan, insanda var olan kötü eğilimleri kuvvetlendiren bir güçten başka bir şey değildir."⁴⁹⁹ İnsan kendi nefsini rahatlatır ve işi gevşetirse şeytanın aldatmalarına derhal yem olur.⁵⁰⁰ Şeytan, hiç kimseyi zorla kötülüğe zorlamaya gücünün yetmeyeceğini, ancak insanları vesvese yoluyla kötülüğe yönlendirebileceğini itiraf etmektedir.⁵⁰¹ Bundan dolayı Kuran'da geçen "şeytanın aldatması" ifadelerini, " sapmalara yol açacak telkin ve vesveselerde bulunması" şeklinde anlamak gerekir.⁵⁰²

Şeytan, insanı günaha çağırdığında ilk önce insana, bunu yapmada hiçbir zararın olmadığını anlatır. Sonra insana, yapacağı bu fiilin çeşitli lezzet ve sevinci sağlayacağını, insan için sadece bu hayatın söz konusu olduğunu,

⁴⁹⁷ A'raf, 7/14-16.

⁴⁹⁸ Bkz. A'raf, 7/201; Nahl, 16/99; İsrâ, 17/65.

⁴⁹⁹ Fazlurrahman, **Ana Konularıyla Kuran**, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000, s.193.

⁵⁰⁰ Fazlurrahman, **Ana Konularıyla Kuran**, s.190.

⁵⁰¹ Bkz. A'raf, 7/20; İbrahim, 14/22; Nâs, 114/46.

⁵⁰² Suat Yıldırım, **Kuran'da Uluhiyet**, Kayıhan Yay., İstanbul, 1987, s.293.

bu hayatı hakkıyla yaşamamanın bir aldaniş ve zarar olduğunu anlatır. İyiliklere gelince; insana iyiliklerde bir faydanın olmadığını telkin eder. İbadetlerin de ne ibadet edene ne de edilene bir faydasının olmadığını, bunların büyük yorgunluk ve sıkıntılara sebep olduğunu telkin eder. Veya “gençsin, ilerde tövbe edersin.” Der.⁵⁰³

Şeytanın telkinlerine teslim olmuş kişi, kendini ve yaptığı her işi beğenir, hiçbir işinin arkasından; acaba neresinde kusur işledim diye bir kuşkuya kapılmaz, çünkü hata yapmayacağından emindir, yaptığı her işin doğru olduğuna kesinlikle inanır. Elinden çıkan her işi övmektedir. Kendinden kaynaklanan her davranışa hayrandır. Yaptığı bir işi gözden geçirmeyi, ileri sürdüğü bir görüşün başkası tarafından eleştirilmesine katlanamaz, çünkü yaptıkları ve düşündükleri kendi gözünde güzeldir. Onları renkli gözlükleri arkasından görüp hepsine bayılır.⁵⁰⁴ Şu ayet, şeytanın boyunduruğu altına girmiş bu tür insanları çok güzel ifade etmektedir:

“O şeytanlar, bunları doğru yoldan çıkardıkları halde bunlar, doğru yolda olduklarını sanırlar.”⁵⁰⁵

İnsanın şeytan tarafından aldatılmasının en sinsicesi Allah’ın rahmetiyle olanıdır. Allah (c.c.), bizi şeytanın bu tuzağına karşı uyarmaktadır:

“Ey insanlar... Sakın şeytan, sizi Allah’ın affına güvendirerek aldatmasın.”⁵⁰⁶

Said ibn Cübeyr; şeytanın insanı Allah ile aldatmasının şu şekilde olduğunu belirtir: “İnsan günahları işler ve Allah’ın mağfiretini temenni eder.

⁵⁰³ Râzî, *Tefsiru’l- Kebir*, XXI/8.

⁵⁰⁴ Kutup, *Fî Zilâli’l- Kur’an*, VIII/420.

⁵⁰⁵ Zuhrûf, 43/37.

⁵⁰⁶ Fatır, 35/5.

“Nede olsa Allah affeder” düşüncesi insana telkin edilir.”⁵⁰⁷ Şeytan böyle yaparak insanın, hatalarını görüp düzeltmesine engel olur, yoksa elbette ki Allah’ın yarattıklarına karşı sevgi ve acıması çok büyüktür.

Şeytanın, tüm bu çabalarına rağmen insanlar üzerinde, iradelerini giderici bir etkiye sahip olmadığını Kuran açıkça bildirmektedir:

“iş hükme bağlanıp bitince, şeytan der ki: “doğrusu, Allah, size gerçek olanı va’detti, ben de size vaadde bulundum, fakat size yalan söyledim. Benim size karşı bir gücüm yoktu. Yalnızca sizi çağırdım, siz de bana icabet ettiniz...”⁵⁰⁸

Şeytanın faaliyeti temel olarak bir kimseyi şaşırtmak ve geçici olarak basiretini bulandırmaktır.⁵⁰⁹ Kuran, insanı, şeytanla mücadele etmesi ve ona karşı uyanık olması için, sürekli uyarmaktadır.⁵¹⁰ Kişi, ancak iman ve zikir ile onun saptırmalarına ve telkinlerine karşı direnme gücünü arttırmak ile ihtiraslarına baskın çıkmak, kendi arzularını Allah’ın yoluna boyun eğdirmekle bu mücadelede başarılı çıkar.⁵¹¹

2. Nefsin Aldatması (Hevâ)

“H-v-y” fiil kökünden gelen “hevâ”, şahinin inişi gibi hızla süzülüp inmek, düşmek, yukarı fırlamak, yıldızların doğuşu ve batışı, rüzgârın esmesi,⁵¹² ölüm, yıkım, yokluk ve boşluk⁵¹³ gibi anlamlara gelmektedir.

⁵⁰⁷ el- Kurtubî, *el- Camiu’l- Ahkâmi’l- Kur’an*, XIV/323.

⁵⁰⁸ İbrahim, 14/22.

⁵⁰⁹ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kuran*, s.191.

⁵¹⁰ Bkz. Bakara, 2/168, 208; En’am, 6/143; Yusuf, 12/5; İsrâ, 17/53; Kehf, 18/50; Fâtır, 35/6.

⁵¹¹ Yazır, *Hak Dini Kuran Dili Kuran Dili*, IV/280.

⁵¹² Ünal, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, s.33; Kılıç, *Fıtratın Dirilişi*, s. 75.

⁵¹³ Kılıç, *Fıtratın Dirilişi*, s. 75.

Hevâ, nefsin bedenden kaynaklandığını temsil eden kötü ve ilkel eğilimlerdir.⁵¹⁴ Aslında nefis normalde şehvet sahibi olmak durumundadır, fakat bu şehvet “ilim”e tâbi fitrî bir nitelik kazanır ve günah olmayan yararlı yönleri kanalize edilir. Sözelimi, “yeme- içme” arzusu helalinden ve normal sınırlarda kalmak üzere giderilebilir; karşı sinse duyulan arzu, “nikâh”la adeta bir ibadet haline getirilebilir. Fakat nefis bütünüyle sınır tanımaz şehvet ve arzuların ibaret hale gelirse, o zaman sahibini saptırır ve dünyada da ahirette de felaketlere yuvarlar. İşte hevâ kelimesi bu tür nefsi ifade eden özge bir kavram haline gelmiştir.⁵¹⁵

Kuran, bir kimsenin her istediğini yapmasını ve yaptığı işin Allah indinde haram mı helal mi olduğunu dikkate almadan davranmasını, eğer nefsi istemiyorsa -Allah emretmiş bile olsa-o işi yapmamasını, kısacası kendi istek ve arzuların uymasını, nefsi tanrı edinmek olarak nitelemektedir.⁵¹⁶

Nefsin gelişip olgunlaşmasına en büyük engel yine, kötü eğilimleriyle nefsin kendisidir, kötü bir davranışın karara bağlandığı nihaî yer orasıdır. Diğer olumsuz dış tesirler ise sadece kötüye yönlendirir, karar verme durumunda değildirler.

Nefis ilk başta maddî şeylere alışır, onlardan hoşlanır ve onlara adeta âşık olur. Fakat nefsin manevî âlemi anlayıp ona meyiletmesi nadir olduğu için; “olanca gücüyle kötülüğü emreden nefis”⁵¹⁷ denilmiştir.⁵¹⁸

Kâbil de nefsinin aldatmasından dolayı, cesaretlenip kardeşini öldürmüştü.

⁵¹⁴ Yazır, **Hak Dini Kuran Dili Kuran Dili**, VI/253.

⁵¹⁵ Ünal, **Kur’an’da Temel Kavramlar**, s.304.

⁵¹⁶ Furkan, 25/43.

⁵¹⁷ Yusuf, 12/53.

⁵¹⁸ Râzî, **Tefsiru’l- Kebir**, XVIII/158.

“Nihayet nefsi, kardeşini öldürmeyi ona güzel gösterdi de onu öldürdü. Bu yüzden, hüsrana uğrayanlardan oldu.”⁵¹⁹ İnsan, kasten ve haksız yere adam öldürmenin büyük günahlardan olduğunu düşündüğünde, bu şekildeki düşünce ve inancı o insanın böylesi bir işi yapmasına mâni olur. Bundan dolayı bu düşünce ve inancı, kesinlikle insanın kendisine itaat etmeyen ve ona karşı koyan bir şey gibi olur. Ama nefis, akla çeşitli vesvese ve desiseler getirdiğinde, bu fiil o insana çok önemsiz bir şey gibi gelir. Böylece de nefis, şaşırtıcı vesveseleri ile o fiili yapmama hususundaki düşünceleri, kendisine itaat eder hale getirmiş gibi olur.⁵²⁰ İşte Kâbil de bu psikolojik süreçten sonra kardeşini öldürmeye nefis vesveselerce iknâ edilmişti.

Yüce Allah’ın öğretilerinden uzaklaşıp şıapsevdi nefis ve hevâların hoşlandığı her şeyi ve bazen kendi kendilerini bile ilâhlaştıranlar, bütün çağlarda görülmüştür.⁵²¹ Bu duruma sürükleyen hevây-ı nefis ise, dar veya geniş anlamdaki şirkin belli başlı kaynağı olmuştur.⁵²²

Kısacası, nefsin de şeytan gibi bizi aldatabileceğini bilip nefsin isteklerinin hepsine cevap verme yerine, onları fitrata ve Allah’ın öğretilerine uyacak şekilde geliştirmek kurtuluşumuz olacaktır.

İnsanın, fitratından sapmasına neden olan bu iki özellik dışında toplumun yanlış örnek oluşu/yönlendirişi ve dünya tutkusu gibi faktörler de göz ardı edilemeyecek etkiye sahiptir.

⁵¹⁹ Mâide, 5/30.

⁵²⁰ Râzî, *Tefsiru’l- Kebir*, XI/208.

⁵²¹ Yıldırım, *Kuran’da Ulûhiyet*, s.290.

⁵²² Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, VI/254; Yıldırım, *Kuran’da Ulûhiyet*, s.290.

3. Toplumun Etkisi

Yalnız başına kalıp düşüneneceği sakın ve sessiz zamanlara ihtiyaç duysa da insan, yaratılışı gereği sosyal bir varlıktır. Toplum içinde ve diğerleriyle ilişki içerisinde yaşamak, insanların fitrî ve doğuştan gelen bir özelliğidir.⁵²³ Türk filozofu İbn-i Sinâ'nın belirttiği gibi: "İnsan tab'an medenîdir; toplu bir halde yaşamak fıtratında yaratılmıştır. Hiçbir fert, ihtiyaçlarını yalnız başına gidermeye güç yetiremez."⁵²⁴

Allah, insanları imkânlar ve kabiliyetler açısından eşit yaratmamıştır. Eğer insanların hepsi aynı yaratılsaydı, insanların birbirlerine yardım ve hizmette bulunmasının anlamı kalmazdı. "Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelere üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır."⁵²⁵ Ayetinde belirtildiği gibi Allah, insanları farklı fizikî, ruhî, aklî ve hissî kabiliyetlerde yaratmıştır. Bunun doğal sonucu olarak da herkesi birbirine muhtaç hale getirmiş ve birbirleriyle münasebete ve alış verişe fıtraten meyilli kılmıştır.⁵²⁶

Kişide benlik kavramının gelişmesinde, bireyin kendini diğerlerinden başka bir öz oluşunun bilincine varması kadar toplumun bireye verdiği statü ve roller, toplumun bireyi şekillendirmesi (yönlendirmesi) de etkindir.⁵²⁷ Toplumun insanın tutum ve davranışı üzerindeki büyük etkiyi Eflatun(ö. 347 m.ö.), şu sözleriyle vurgulamaktadır: "ferdi anlamak için, içinde yetiştiği

⁵²³ Hamid, **İslam Fitrî Yol**, s.137.

⁵²⁴ Akseki, **İslam Fitrî Tabîi ve Umumî Bir Dindir**, s.74.

⁵²⁵ Zuhruf, 43/32.

⁵²⁶ Hamid, **İslam Fitrî Yol**, s.138.

⁵²⁷ Ardoğan, **Kur'an ve İnsan Psikolojisi**, s.61.

devlete⁵²⁸ bakmak lazımdır. Şan şerefi üstün sayan bir devlet içinde yaşayan fertlerin ruhunda, şan şeref, diğer bütün faziletlerin üstünde olur. Zenginliğin ön planda sayıldığı bir devlet içinde yaşayan fertlerin ruhunda da yalnız zenginlik hırsı yer alır ve diğer bütün değerler ikinci plana düşer.”⁵²⁹ Bireyin içinde yaşadığı toplumun kemikleşmiş gelenekleri de fitratullah üzerinde bir perdedir.⁵³⁰

“Onlara: “Allah’ın indirdiklerine uyun” denildiğinde, derler ki: “hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız.” Şayet şeytan, onların atalarını çalgınca yanan ateşin azabına çağırmışsa da mı(buna uyacaklar)?”⁵³¹ Bu ve benzeri ayetler, fitrî hakikatin yol bulmasını, filizlenip kendisine verilen yaratılışı gerçekleştirmesini baskı altında tutan, onları tehdit eden bu tür davranışları “toplumsal zindan” diye tanımlarken, kör taklidi, tefekkür ve düşünceden uzaklaşarak, toplumdaki kimi şahıslara tabî olmayı yermekte, kötülemekte ve kınamaktadır.⁵³²

Aslında toplumun insan üzerindeki etkisi sağlam karakterlere oturtulursa olumlu olur, ancak önceden süregelen kötü alışkanlıklar, toplumun yapısına yön veriyorsa bunun, fitrat üzerindeki olumsuz yönde etkisi kaçınılmazdır. Doğru olan ise; bizden öncekilerin de hata yapabileceklerini bilip onların tutum ve davranışlarına, Kuran ve Sünnete uygunluğu ölçüsünde uymak; içinde yaşadığımız toplumun ise doğru davranışlarını örnek alıp yanlış olanları ise fitrat seleksiyonuna tabî tutmaktır.

⁵²⁸ Burada devlet, toplum anlamında kullanılmıştır. Bkz. Aydın, **Kur’an’da İnsan Psikolojisi**, s.33.

⁵²⁹ Aydın, **Kur’an’da İnsan Psikolojisi**, s.32-33.

⁵³⁰ Kılıç, **Fitratın Dirilişi**, s. 26.

⁵³¹ Lokman, 31/21; ayrıca bkz. Mâide, 5/104; A’raf, 7/28,38; Yunus, 10/78; Enbiya, 21/53-54; Zuhuf, 43/22-23.

⁵³² Kılıç, **İslam’da Sembolik Dil**, s.146.

4. Dünyaya Karşı İhtiraslı olmak

İnsanı temiz fitratından uzaklaştıran etkenlerden bir tanesi de aşırı dünya sevgisidir. Kuran, bizzat dünyanın kendisini küçümsemez, ancak dünya hayatının, ilgileri başka yönlere kaydırıcı, doğasına karşı bize uyarıda bulunur. Zira Nakıb Attas'ın da belirttiği gibi; dünya yaşamında olan bir gelişme öbür dünyada da mutluluğa kavuşturucu bir hedefe yönelik olmadıkça bir anlam taşımaz.⁵³³

Dünyalık eşyanın aldatıcı vasfı; çoğu zaman kişinin zenginliğinin ebedî kalacağını zannederek ahireti inkâr etmesiyle ortaya çıkmaktadır. İnsan, bu durumda şımararak Allah'tan uzaklaşabilmekte; bu dünyalıkları, kişinin kendi çabasıyla kazandığı yanılığına düşüp Allah'ı hayatının dışında bırakabilmektedir.

Kuran sık sık bu dünyanın sonsuz mutluluk vermediğini, buradaki mutlulukların avutucu özelliğe sahip olduğunu belirtir:

“Biliniz ki, dünya hayatı oyundan, eğlenceden, süs ve gösterişten, birbirinize karşı övünmeden, mal ve evladı çoğaltma yarışından ibarettir. Bu hayat, ekini ve bitkisi çiftçisinin yüzünü güldüren bol yağmura benzer. Fakat bir süre sonra kuruyan bir bitki örtüsünün sarardığını görürsün. Arkasından da ot kırıntılarına dönüşür. Ahirette ise bir yanda ağır bir azap, öbür yanda Allah'ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. Dünya hayatı, aldatıcı bir hazdan başka bir şey değildir.”⁵³⁴

⁵³³ Attas, **İslam, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi**, s.70.

⁵³⁴ Hadid, 57/20; ayrıca bkz. Bakara, 2/212; Âl-i İmran, 3/14; Nisâ, 4/77; Yunus, 10/7, 24; Ra'd, 13/26; İbrahim, 14/3; Kehf, 18/45-46; Kasas, 28/60; Ankebut, 29/64; Mü'min, 40/39; Şûrâ, 42/20; Muhammed, 47/36.

Dünya hayatı kendi kriterlerine göre değerlendirildiğinde, kendi ölçüleri ile tartıldığında önemli bir değermiş gibi görülür, algılanır. Fakat evrenin kriterleri ile değerlendirildiğinde ve ahiret ölçüleri ile tartıldığında, önemsiz ve değersiz bir şey olduğu ortaya çıkar.⁵³⁵ Dünya- Ahiret kıyasının işlendiği birçok ayette, dünyanın ahiret hayatının ciddiyeti yanında çocuk oyuncağına benzetildiği görülür.

İnsan, ömrünün uzun, yaşantısının güzel, malının çok, makamının kuvvetli olmasını... Arzular durur. O, bu tür şeyler hakkındaki aşırı arzusundan dolayı, dini talep edemez hale gelir, sırf dünyayı elde etme arzusu ve çabasına batır gider.⁵³⁶ Günümüzde de insanın içinde bulunduğu durum budur. “Fikrî materyalizm”in azaldığı, fakat buna karşılık “fiilî materyalizm”in arttığı bir vakıa olarak müşahede olunmaktadır. Her şey sanki Tanrı yokmuş gibi olup bitmekte, resmen dini kabul edenlerin çoğu, fiilen inanmıyorlarmış gibi yaşamaktadırlar.⁵³⁷ Bu durumda olanları Kuran, şöyle ifade etmektedir:

“Onlar, dünya hayatının sadece bir yüzünü bilirler; ahiretten ise onlar tamamıyla habersizdirler.”⁵³⁸

Yüce Allah bizi bu dünyanın geçiciliğine karşı uyarmaktadır:

“Ey insanlar, hiç şüphesiz Allah’ın va’di haktır; öyleyse dünya hayatı sizi aldatmasın...”⁵³⁹

⁵³⁵ Kutup, **Fî Zilâli'l- Kur'an**, IX/550.

⁵³⁶ Er-Razî, **Tefsiru'l- Kebir**, XIV/93.

⁵³⁷ Yıldırım, **Kuran'da Ulûhiyet**, s.292.

⁵³⁸ Rûm, 30/7.

⁵³⁹ Fatır, 35/5.

Said ibn Cübeyr der ki: “dünya hayatının aldatması; insanlara ahirete yönelik işleri terk ettirip, insanı dünyanın nimet ve zevklerine daldırması şeklindedir.”⁵⁴⁰

Râzî, dünya nimetlerinin özelliklerini şu şekilde maddelendirmiştir:

- 1) Onlar, gerçekte lezzet değil, acılardan kurtulmadır.
- 2) Onlar, aslında lezzet olsalar bile, köpekler, kurtlar, böcekler vb. varlıklar arasında müşterek, dolayısıyla da adi lezzetlerdir.
- 3) Onların tat verışı kısa vadeli, geçicidir.
- 4) Onlar, birçok yorgunluk ve meşakkat neticesinde elde edilirler.
- 5) Bu nimetlerden tat alınması, bir takım pisliklerin arındırılması ile olur.
- 6) Bu nimetlerin peşinden ihtiyarlık, fakirlik, zamanında yapılmamış işlere hayıflanma ve ölüm korkusu gelir.⁵⁴¹

Gazalî de dünya hayatı ile ilgili şunları söyler: “ o, kendisine hizmet edeni atar, kendisine arka çevireni arar. Onun berraklığı, bulanıklıktan kurtulmaz. Onun neş’eleri, kederlerinden ayrılmaz. Huzurunu huzursuzluk, gençliğini ise ihtiyarlık takip eder. Bolluk ve bereketi ise hasret ve pişmanlıktan başka bir şey sağlamaz. Aldatıcı bir hilekâr ve uçucu bir sahtekârdır. Taliplerine karşı durmadan süslenir. Onları kendisine bağladıktan sonra azı dişlerini göstererek sırtmağa başlar da onlar, yollarını karıştırır. İ’tidal yolu ile istifade edemez olurlar.”⁵⁴² Mütenebbî de şöyle der: “kederlerin en şiddetlisi, az sonra değişip gideceğini, sahibinin kesin olarak bildiği bir sürur ve neşe içinde bulunmadır.”⁵⁴³ Dünya hayatına gerçek

⁵⁴⁰ Kurtubî, *el-Camiu’l-Ahkâmi’l-Kur’an*, XIV/323.

⁵⁴¹ Er-Razî, *Tefsiru’l-Kebir*, XIV/93.

⁵⁴² Gazalî, *İhya-ı Ulûmu’d-din*, III/451.

⁵⁴³ Er-Razî, *Tefsiru’l-Kebir*, XXV/15.

mutluluğu bilmeyenler gönül bağlar. “Oysa ahiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir.”⁵⁴⁴ En iyi ihtimalle kısacık bir ömür miktarı rahatlık sunan dünya hayatını kedersiz, mutlu ve sonsuz bir hayata tercih etmek, apaçık bir zarardır. Bu dünya hayatı da tamamen ihmal edilecek değil, ancak her bir âleme değerince talip olmak en doğrusudur.

E. Fıtrattan Sapma Manzaraları

İnsan, başlangıçta nefisini hem arındırma, hem de azdırma yeteneğine sahip olarak yaratılır. Fakat kişinin temiz fıtratı bozulunca, elinde bulundurduğu seçme hürriyetini ve gücünü artık daha fazla elinde tutamaz. İnsanın bu hale gelişi ise yalnızca kendi yaptıklarının sonucudur. Yoksa Allah için başında ona bunu yazmamıştır.⁵⁴⁵ İnsanda fıtrattan sapma meydana gelince asıl amaç terk edilip ona hizmet için sunulan araçlar kutsallaştırılır. İşte Şeriatî'nin ifade ettiği gibi; bütün tarih boyunca insan, akide ve imanı için, yaratılış gayesini gerçekleştirmek için yaşamaktaydı. Fakat şimdi hayat kutsallaştırılmıştır, her şey yaşamak içindir. İnsanın hayatına yön veren tek değer yaşama kaygısıdır. Bugün her duygu, gayret ve faaliyet yaşamak içindir.⁵⁴⁶ Amaçsız bir yaşam... Denizde yelkenini açmış gemi misali, rüzgâr nereye götürürse...

Bugünkü insanların zihniyetini yaşatan dünya, atalarımızın dünyası değildir. Bize zenginlik ve konfor sağlayan zekânın zaferleri karşısında,

⁵⁴⁴ Ra'd, 13/26.

⁵⁴⁵ Said, **Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları**, s.55.

⁵⁴⁶ Ali Şeriatî, **Medeniyet Tarihi**, Çev. İbrahim Keskin, Fecr Yay., 2. Bsk., Ankara, 1998, I/19.

manevî deęerler tabiî olarak dūřmūřtur. Akıl, dinî inançları silip sūpūrmūřtur.⁵⁴⁷

Martin Haidegger; "hiçbir çağ, bilgiyi bu kadar hızla ve kolaylıkla elde etmemiştir. Bununla birlikte hiçbir çağda insanın ne olduğu hakkındaki bilgi bizimki kadar yetersiz olmamıştır. Hiçbir dönemde insan bu derece sorun haline gelmemiştir.⁵⁴⁸Der. İnsan her şeyin ölçüsü olmalıydı, oysa insan kendi yarattığı âlemde bir yabancıdır. Bu âlemi kendisi için teşkilatlandırmayı bilememiştir. Çünkü kendi tabiatına dair müspet bir bilgisi olmamıştır.⁵⁴⁹ İnsanın karşılaştığı bu öldürücü tehlikeler, onun kendi elleriyle yaptıklarından dolayı olmuştur.

Makinenin zaferlerine aldanarak, dine ve mukaddeslere sırt çeviren insan, kendisine hizmet etsin diye yaptığı makinenin, bizzat kendisi, kölesi durumuna gelmiştir.⁵⁵⁰ Yeni dünyanın insanı, geliştirdiği makineler kadar kendisini de makineleştirdiğinin farkına varmadan uygarlığı, teknolojik gelişmede zannetmiştir. Schumacher, "biz insan yüzlü teknolojiye muhtacız."⁵⁵¹ Derken teknolojinin insanî olanı bize vermekten aciz olduğunu dile getirmiştir.

Çağımız endüstrisi, makineleri kullanan insanların gerçek tabiatları hakkında bir fikre sahip olmadan ve fabrikanın sun'î hayatının bu insanlar ve onların çocukları üzerinde nasıl bir etki yaptığı araştırılmadan gelişmiştir.⁵⁵² İlmî buluşlar adına yapılan tercih, insanlığın yüksek menfaati düşünülerek

⁵⁴⁷ Alexis Carrel, **İnsan Denen Meçhul**, 35.

⁵⁴⁸ Alaettin Özdenören, **Batılılaşma Üzerine**, Beyan Yay., İstanbul, 1983, s.96.

⁵⁴⁹ Kutub, **İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler**, s.26.

⁵⁵⁰ Öztürk, **Din ve Fitrat**, s.16.

⁵⁵¹ Fritjof Capra, **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, Çev. Mustafa Armağan, İnsan Yay., İstanbul, 1989, s.259.

⁵⁵² Alexis Carrel, **İnsan Denen Meçhul**, s.44.

yapılmamıştır. İnsan fıtratının tahammül sınırını aşmıştır. Fromm'un ifadesiyle: "kendisine yabancılaşan bu karakterimiz, değiş-tokuş etmek, almak, tüketmek üzerine kurulmuştur. İster ruhsal olsun ister nesnel, ne varsa her şey tüketimin ve değiş-tokuşun nesnelere haline gelmiştir."⁵⁵³

Fıtrattan sapma sonucu, insanın huzurunu kaçırarak durumların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Mesela şu an evliliklerini yürütmede hem kocaya hem de kadına psikanalistler yön vermektedir. İyi ile kötü, haklılık ile haksızlık birbirine karışmış durumdadır. Bucennun'un ifadesiyle: "Hapishanelerde sadece, az zeki veya dengesiz suçlular yatıyor. Diğerleri, yani daha çok sayıda olanları, serbestçe hayat sürüyorlar. Bunlar kendilerinden rahatsızlık duymayan toplumun içine iyice karışmış ve herkesle senli benli bulunuyorlar."⁵⁵⁴

Süper güç devletlerin birinde yapılan son bir araştırmaya göre; şehir merkezlerinde yaşamlarını sürdüren her üç vatandaştan bir hırsızlık, kavga, ırza geçme, adam öldürme, çocuk kaçırma, yaralama vb. suçlardan şikâyetçidir.⁵⁵⁵ İleri derecede gelişmiş bir ülkede büyük bir huzur ortamının olması gerekirken bunun tam tersinin olması bir gerçeğin ifadesidir: Fıtrattan sapmaya götüren her türlü uygulama, insanlığı huzursuzluğa götürür.

Toynbee de insanın kendisine yabancılaşmasıyla ortaya çıkan durumu şöyle dile getirmektedir: "Eğer karıncalar ve arılar bir gün insanın sahip olduğu entelektüel anlayışın bir kırıntısına sahip olurlar ve tarihi kendi görüş açlarına göre yorumlarsa, hemen hemen yararsız bölümlerle dolu olan

⁵⁵³ Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, s.88.

⁵⁵⁴ Mesud Bucennun, *İslam ve Batı*, çev. Cemal Aydın, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1990, s.63.

⁵⁵⁵ Meryem Cemile, *Batı Uygarlığı ve İnsan*, trc. İbrahim Edhem Bilgin, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul, 1986, s.106.

insan memelilerinin açık hükümlerini “ ses ve öfke dolu, hiç mi hiç anlamsız” olarak görecektir.”⁵⁵⁶

Sonuçta; Allah’a iman, bağlılık ve teslimiyetten uzaklaşmak ve dinî enerjinin sarf olunmamasının yol açtığı tatminsizlik; bazen monotonluktan şikâyet, dur bilmeyen yapay ihtiyaç ve arzular, renkli hayat özlemi, bazen de modernize edilmiş hurafeler ve gizemli güçlere inanma, saldırgan, başı bozuk ve serseri hisleri ifade eden ayinler, kapalı tarikatlar şeklinde tezahür etmektedir.⁵⁵⁷

Bu başlıkta da biz, fitrattan sapma sonucu insanda meydana gelen belli başlı psikolojik ve sosyal huzursuzluk hallerini ana başlıklar halinde işleyeceğiz.

1. Yalnızlık

Temiz fitratından sapan, ruhundan, yüreğinden uzaklaşan insanın en fazla muhatap olduğu psikolojik sorunlardan biri de yalnızlıktır. Allah’ın kendisinden üflediği ruhu, O’nun istediği doğrultuda tatmin edemeyen insan, çareyi geçici zevk ve eğlencelerde aramış ve ruhu burada tatmin olmayınca o, yalnızlık korkusuyla baş başa kalmıştır.

Her türlü teknolojik donanıma sahip insan hayatı, kişiyi aynı anda kozmik yalnızlık içerisine itmiştir. Rollo May’ın değindiği gibi; dürüst çağımızın

⁵⁵⁶ Arnaold Toynbee, **Medeniyet Yargılanıyor**, çev. Ufuk Uyan, İşaret Yay., 2. Bsk., İstanbul, 1988, s. 157.

⁵⁵⁷ Ardoğan, **Kuran ve İnsan Psikolojisi**, s.89.

dürüst bireyleri olarak gözlerimizi kendimize doğrultarsak, binlerce maskenin altında terkedilmişlik, yalnızlık buluruz.⁵⁵⁸

Yalnızlık, pek çok birey için o kadar ürkütücü bir tehdit ki, birçokları için ara sıra kendisiyle baş başa kalmak, hatta evde tek başına olmak bile inanılmaz derecede tedirgin edici olabiliyor. Ünlü Fransız matematikçi ve filozof Paskal, yaptığı gözlemlere dayanarak insanların kendilerinden uzaklaşabilmek amacıyla pek çok değişik faaliyete yöneldiklerini savunmuştur.⁵⁵⁹ İnsanlar artık hiç yalnız kalmamak, şehrin devamlı eğlence yerlerine gitmek, büyük kalabalıklara katılmak ve hiç düşünmemek imkânına kavuşmayı tercih ediyorlar.⁵⁶⁰ Çünkü modern hayatın peşine sürüklediği insanın, kurtuluş için, başvurduğu yol da -ne yazık ki- onu yalnızlıktan kurtaramamıştı.

Yalnızlaşan, yabancılaşan, meta' haline dönüşen bu insanı "kendine yeter" hale getirme çabalarının ürünü olan bütün bu elektronik buluşlar, onu gittikçe daha yalnız, daha yabancılaşmış bir ortama sokmaktan başka işe yaramamıştır.⁵⁶¹

Günümüz genç insanı, kalabalıklar arasında yalnız, teknolojinin getirdiği lüks ve kolaylık içinde huzursuzdur. Sosyal ilişkileri gelişmiş denilen toplumlarda, görünüşteki nezaketin yanı sıra insanî özelliklerin kaybolması da insanı fazlasıyla etkiliyor.⁵⁶² Kalabalıklar içerisinde yalnız kalan insanlar,

⁵⁵⁸ Rollo May, **Kendini Arayan İnsan**, çev. Ayşen Karput, Kuraldışı Yay., 2. Bsk., İstanbul, 1998, s.33.

⁵⁵⁹ May, **Kendini Arayan İnsan**, s.28.

⁵⁶⁰ Alexis Carrel, **İnsan Denen Meçhul**, s.38.

⁵⁶¹ Rasim Özdenören, **Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler**, İz Yay., 11. Bsk., İstanbul, 2002, s.10.

⁵⁶² Adil Doğru, **Sosyal Değişme ve Bunalım**, Timaş Yay., İstanbul, 1987, s.47.

kendilerinde bulamadıkları güven ve vefayı hayvanlarda arar hale gelmişlerdir.

Geçmişteki hiçbir dönemde görülmeyen iletişim araçlarının çoğaldığı günümüzde insanların yalnızlıktan yakındığı bir manzara var ise; insanın - kendisi için konulmuş- fitrî düzenden sapmasının buna sebep olduğu aşikârdır.

2. Ferdietçilik (Bireycilik)

Rönesans çağında “hümanizm” diye de tarif edilen bireycilik, üstün her ilkenin inkâr edilmesi, bu yüzden her alanda uygarlığın tamamen ve sadece insanî öğelere indirgenmesidir.⁵⁶³ Buna şöyle de açıklık getirilebilir; bireyciliği kabul eden, zorunlu olarak, bireyden üstün bir otoriteyi ve bireysel akıldan üstün bir anlama yeteneğini kabul etmeyip reddeder.⁵⁶⁴ Psikoloji ve sosyolojiye göre ise bireysellik (individüalizm), ferdin diğer fertlerle, “benler veya bizlerle” olan bağlılık, bağımlılık ve birlikteliklerinin gevşemesi veya kopmasıdır.⁵⁶⁵

Ferdietçi kimse, kendi heves, tutku ve ihtiraslarına köle olmuş ve ancak kendi zevkini düşünen, bencil ve kibirli bir varlıktır. Böyle bir kimse, kendisini her şeyin ölçüsü yaptığı için, Gunéun’un belirttiği gibi; “kendi sınırlı ve yanılabilir aklından çıkardığı yasaları evrene zorla benimsetmeye kalkışır.”⁵⁶⁶ Ferdietçi, sadece kendi rahatını düşünür, sorumluluk yüklenmek istemez,

⁵⁶³ René Gunéun, **Modern Dünyanın Çıkmazı**, çev. Mahmut Kanık, Verka Yay., Bursa, 1999, s.99.

⁵⁶⁴ René Gunéun, **Modern Dünyanın Çıkmazı**, s.99.

⁵⁶⁵ Şeriati, **Medeniyet Tarihi**, II/17.

⁵⁶⁶ René Gunéun, **Modern Dünyanın Çıkmazı**, s.116.

diğer tüm insanlara, kendi hedefine varmak için kullanabileceği birer araç olarak bakar.

Ferdiyetçiliğin yaygınlık kazandığı batıda birçok insan, çocuğu olmasını istememektedir, çünkü çocuk anne-baba için sorumluluk demektir. Çocuk sorumluluğu, zevk ve eğlenceden kısmen de olsa vazgeçmeyi ve fedakârlıkta bulunmayı gerektirir. Bunun yerine batılı insan, istediği zaman kucağına alıp sevebileceği ve dilediği zaman bırakabileceği, kendisini karşısında sorumlu bulmadığı hayvan beslemektedir. Çünkü ferdiyetçilik düşüncesi, insanlara; “hayatın tadını çıkarmak dururken, neden çoluk çocukla uğraşıp, onların sıkıntılarına ve problemlerine katlanalım?” düşüncesini telkin eder.

Toynbee'nin de ifade ettiği gibi; ferdiyetçilik, insanoğlunun varlığının devamı için deprem, sel, fırtına gibi tabii afetlerden çok daha öldürücü bir tehlikedir.⁵⁶⁷

3. Maddecilik

Temiz fitratından uzaklaşmış insanın tek gayesi maddeye sahip olmaktır. Onun tüm hayatı da madde peşinde koşmaktan ibarettir. Bir şeyin değerini ölçmek için kullandığı tek ölçek de maddedir.

Maddeci zihniyet; “ maddî güç elde edemeyen insanda şeref de yoktur.” ilkesiyle hareket eder.⁵⁶⁸ Oysa insanın ihtiyaçlarını yalnız bedeniyle sınırlamak, aynı zamanda onu zaruret seviyesine ve hayvan derecesine indirmek olur.

⁵⁶⁷ Toynbee ve İkedo, **Yaşamı Seçin**, s.353.

⁵⁶⁸ Özdenören, **İnsan ve İslam**, s.12.

Hayatın tek gayesi maddî başarı olarak düşünülünce, bu başarıyı elde etmek için kullanılacak her yol mubah görülmektedir.

Giderek de mümtaz bir şahsiyet olmak para, makam ve geçici memnuniyetlere bağlı durma getirilmektedir. Sevgi, fedakârlık, sabır, güven gibi güzel değerler duygusallık olarak nitelendirilip bu duygular marjinalleştirilmektedir.

Her şey verebileceği zevk derecesinde değer kazanmakta olduğu için insandaki huzur da belli yaş sınırına hapsedilmektedir. İnsanlar yaşlanınca değerden düşüp büyük bir bunalım içinde hayatlarını tüketmekte ve çocukları tarafından saygı görmemekte, hatta eve yük görülüp huzur evlerine gönderilmektedirler.

Hayatın tek gayesi, maddî güce sahip olmak olunca insanın eşyaya değil, eşyanın insana değer kazandırdığı bir sosyal yapı söz konusu olur. Bu durumda da insan öz varlığıyla değil, sahip olduğu madde (mal-mülk) oranında değer kazanır. Böylesi toplumlarda ekonomi, şöhret, gösteriş en önemli kriterlerdir. Bunların dışında, üzerinde düşünmeye değer başka bir özellik aramaya gerek kalmamaktadır. Bir kimsenin diğerine yardım etmesi, zor durumdaki birinin yardımına koşması ve bunu sahte davranışlardan uzak yapması gereksiz bir yorgunluk ve bir neticesizlik olarak yorumlanmaktadır. Ali Şeriatî'nin de belirttiği gibi, hayatını ülkesine adayan, ideallerini çıkarlarından üstün tutan kimselerin yaptıkları, kıymetsizlik yorgunluklar olarak görülmektedir.⁵⁶⁹ Maddeci anlayışın belirlediği kâinat, küçüktür. Çünkü bu evrenin elemanları, başka bir hakikat alanıyla en küçük bir ilgi kurma

⁵⁶⁹ Şeriatî, **Marksizm ve Diğer Batı Düşünceleri**, s.25.

imkânından yoksun ve derinliği olmayan katıksız maddî birimlere sahiptir. Bu nedenle tepeden tırnağa maddileştirilmiş modern var oluş burgacı, bizi aşan realiteyi(fiziküstü/ maneviyat) kavramamızı da engellemektedir.⁵⁷⁰

İnsan fitratının muhtaç olduğu manevî eğilimin göz ardı edilmesiyle oluşturulan yaşam standardı, kısa süreli rahatlıklar getirirse de ebedî huzur ve mutluluğu sağlamaktan mahrumdur.

4. Amaçsızlık

Allah, insanı yaratırken onu ulvî bir amacı gerçekleştirmeyle sorumlu tutmuştur. Bu amaç, cinlerin de ortak olarak sorumlu olduğu “Allah’a kulluk”⁵⁷¹ görevidir. Eğer kişi bu asil görevi unutursa, amaç değeri olmayan davranış ve düşünceler bunun yerini alır. Bunun sonucunda da insanda mutsuzluk, anlamsızlık ve inançsızlık belirir.

Allah’a ve ölüm ötesine inanmayışın meydana getirdiği umutsuzluk, hayatı anlamsız kılar. Bu anlamsızlıktan ise her türlü çılgınlık fıskırır. Böyle bir insan, hayatta yıldızsız bir gecede uçurum kenarında yürür gibi ilerler. O, bir yol göstericiden mahrum kalır.⁵⁷²

Temiz fitratından sapan kimsenin gerçek ve yüce bir amacı yoktur. Onun gündelik ve basit dünyevi amaçları vardır. Çok kazanç, lüks yaşam, iyi bir makam elde etme gibi... Ancak bu tür amaçlar gerçek amaç niteliğinde olmadığından, insan ruhunu tatminden uzaktırlar.

İşte ulvî bir amacı olmayan insan, içindeki huzursuzluğu, tedirginliği ve sıkıntıyı unutmak için çeşitli faaliyetlere yönelir, bu faaliyetler anında içindeki

⁵⁷⁰ Kılıç, *Fıtratın Dirilişi*, s.43.

⁵⁷¹ Zariyat, 51/56.

⁵⁷² Özdenören, *Batılılaşma Üzerine*, s.69.

sıkıntıyı unutsa bile o, yalnız başına kaldığı zaman ruhunun derinliklerinde amaçsızlığın, inançsızlığın acısını çeker.

Allah'ın rızasını kazanma gibi yüce bir amacı olmayan insan, üstün ahlakî özellikler kazanma gibi bir zahmete de katlanamaz. Mesela; gününü gün etmek dururken, neden fedakârlıkta bulunsun, neden sadakat, vefâ duygularına sahip olsun? Bu duygular insan fitratında varsa da amaçsız insan için bunların uygulama alanı sınırlıdır.

İnsanlığın içinde bulunduğu amaçsızlık Ali Şeriatî tarafından şu şekilde dile getiriliyor: “ bugün insanlık bir bilinmez yere, bir amaçsızlığa doğru koşuyor. Gençlik bitmez bir ayaklanış içinde, felsefe, sanat ve edebiyat her şeyin anlamsız olduğundan söz ediyor, insanlığın anlamsız olduğu da bunun içinde tabîî. Bütün bunlar, tanrılı bir dünya görüşünü inkâr etmenin doğal ve kaçınılmaz sonuçlarıdır. Çünkü Allah'ı ve O'nun her yerde olduğunu inkâr ettik; varlığı boş, saçma, amaçsız bildik.”⁵⁷³

Gerçek amaç olmayınca uydurma amaçlar bunun yerini alır. Bu da bir sonuç vermez. Fritjof Capra'nın belirttiği gibi; Uydurma ihtiyaç ya da olur olmaz istekler üzerine kurulu iş, kötü ve yarasızdır.⁵⁷⁴

5. Doyumsuzluk

Kendisine yabancılaşmış, Allah inancına sahip olmayan insan, her şeyi bu dünya ile sınırlı görüp, başka hakların çiğnenmesi pahasına da olsa, bu dünyadan en fazla zevk alacak şekilde yaşama gayretindedir. Bu kişi dinî kural tanımadan canı ne isterse onu yapmaya çalışır ve kendini tam bir

⁵⁷³ Şeriatî, **Marksizm ve Diğer Batı Düşünceleri**, s.64.

⁵⁷⁴ Capra, **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, s.273.

serbestlik içinde zanneder. Bu durumdaki kişi kendini tam bir doyumsuzluk içinde bulur. O, ruhî tatminliğini giderebilmesi için her cazip şeyi tatmak ister. Ama çoğu kez ümit ettiğini bulamaz. Daima sahip olduğundan daha fazlasını arzu eder ve bu yüzden de normal olanla yetinme arzusundan mahrum olur.

Şu yeryüzünde başka hiçbir faaliyete gerek duyulmaksızın mevcut nüfusun on mislini besleyecek bir üretim yapıldığı halde, milyonlarca insanın açlıkla pençeleştiği söylenirse ortada bir bozukluğun var olduğunu ileri sürmek için zeki olmak şart değildir.⁵⁷⁵ Dünyanın bazı kısımlarında kâr elde etmek ve fiyat düzeylerini ayarlamak için büyük miktarlarda yiyeceklerin stoklanması, çöpe dökülmesi ve israf edilmesine karşılık, başka yerlerde de çocuklar annelerinin artık süt gelemeyecek kadar kuru olan göğüslerinde can vermektedir.⁵⁷⁶ Bu dengesizliklerin olması doyumsuz insanların, diğerlerinin muhtaç olmasına rağmen, sınırsız zevke dalmalarından kaynaklanmaktadır.

Çeşitli faaliyetlerden etkilenen genç beyinler, duyguların tamamen serbest bırakılmasını, tatmin oluncaya kadar hiçbir hudut tanınmamasını gayet tabii bir durum olarak kabul ettiler. Cemiyet, din, ahlak ve gelenekler, bu başıbozukluğa, bu serbestliğe engel olunca da, bilhassa gençler, bütün bu müesseseleri cehaletin karanlıklarına batmış mazinin mirası olarak görmeye başladılar. Madem ki; biz artık aydınlığa kavuştuk, bunlara hâlâ niçin itibar edelim diye düşündüler.⁵⁷⁷

Doyumsuzluk takıntısından dolayı insan, ne kadar zengin olsa da kendisinden daha zengin birini görünce: “ neden onun kadar zengin değilim” diye çırpınacak ve boş bir emel uğruna hayatı kendine zindan edecektir.

⁵⁷⁵ Özdenören, *Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler*, s.9.

⁵⁷⁶ Hamid, *İslam Fitrî Yol*, s.221.

⁵⁷⁷ Kutup, *İslam ve Materyalizme Göre İnsan*, s.73.

Hâlbuki Allah ve ahiret inancı olan, bitmez tükenmez dünyevî isteklere kendini kaptırmaz, bu dünyadakilerin kat kat güzel olanın ahirette kendine verileceğini⁵⁷⁸ hesaba katar ve muhtaç olanları da gözetir.⁵⁷⁹

6. Tahripçilik

Allah'ın insan için koyduğu düzenin dışına çıkan insanın varacağı sonuçlardan bir tanesi de “ tahribat”tır. Gücü varsa tahrip eder yoksa tahrip olur. İnsanın özellikleri dikkate alınmadan geliştirilen teknoloji sonunda insan için en büyük tehlike olmuştur. Bunun yanında tabiat ve diğer varlıklar da bundan nasibini almıştır. Prof. Dr. Şevki Saka'nın belirttiği gibi; şu an insanoğlu kendi eliyle icat etmiş olduğu silahların atış menzili içinde yaşamak zorunda kalmıştır.⁵⁸⁰

İnsanın tabiatı boyunduruk altına alınmasından sonra; her türden tabii kaynakların tükenişi, tabii güzelliklerin tahrip edilişi çevrenin makine ve ürünleri tarafından yaşanmaz hale gelişi, akıl hastalıklarındaki olağanüstü artış ve aşılması imkânsız binbir türlü zorluk baş göstermiştir. Bunun sebebi de insanın içindeki hayvanı büsbütün serbest bırakmasıdır.⁵⁸¹

Teknolojik ilerleme uğruna çevrenin tahrip edilmesi sonucu, dünyanın pek çok yerinde çevre kirliliği baş göstermiş, teknolojik gelişmeler uğruna insan ve çevrenin tahrip edilmesi hoş görülmüştür. Bol para kazanmak söz

⁵⁷⁸ Bkz. Bakara,2/25; Âl-i İmrân, 3/15; Mâide, 3/85; Enfal, 8/4; Tevbe, 9/72; Yunus, 10/9-10; Hicr,15/45-48; Nahl, 16/30-32; Kehf, 18/31; Enbiya, 21/101-103; Hacc, 22/24; Furkan, 25/ 15-16; Ankebut, 29/58; Rum, 30/15; Yasin, 36/55-58; Saffât, 37/40-49; Sa'd, 38/49-54; Zümer, 39/73-74; Fussilet, 41/31; Zuhruf, 43/69-73; Duhan, 44/54-57; Muhammed, 47/14-16; Kâf, 50/35;Rahman, 55/46-78; İnsan, 76/5-22; Nebe, 78/31-38; Mutaffifin, 83/23-27; Gâşiye, 88/16.

⁵⁷⁹ Bakara, 2/177, 261; Nisâ, 4/36, 114; Leyl, 92/17-21.

⁵⁸⁰ Saka, **Yabancılaşma Karşısında Kur'an**, s.18.

⁵⁸¹ Seyyid Hüseyin Nasr, **İnsan ve Tabiat**, çev. Nabi Avcı, İşaret Yay., 2. Bsk., İstanbul, 1988, s.15.

konusu olunca, adeta yapılmayacak şey, vazgeçilemeyecek değer kalmamıştır.

Her yerde, tabiatı ele geçirme tutkusunu görüyoruz. Ancak bu süreçte insanın değerini yitirdiğini, bunun paralelinde tabiatın yok oluşunu da görüyoruz.

Henderson'un da ifade ettiği gibi, "onlar bize pırl pırl parlayan tabaklar ve çamaşırlardan bahsederler, fakat pırl pırl nehir ve göllerin bir bir elden çıktığını unuturlar."⁵⁸²

Günümüz teknolojisiyle çocuk ishali, verem, tifo, v.s. hastalıklar ortadan kalkarken, ölüm de azalırken akıl hastalıklarının sayısı artmıştır. Bazı ülkelerde, akıl hastanelerinde enterne edilen akıl hastalarının sayısı, hastanelerdeki bütün öteki hastaların sayısını aşmış durumda olup, sinir dengesizliği de çoğalmıştır. Belki bu durum medeniyet için, tıbbın münhasıran meşgul olduğu mikroplu hastalıklardan daha tehlikelidir.⁵⁸³

Bütün bu dengesizliklerin, insanın Allah ile olan bağının bozulmasından, başka bir ifadeyle kişinin temiz fıtrattan sapmasından kaynaklandığı, inkâr edilemez bir gerçektir.

F. Yeniden Temiz Fıtrata Dönüş: Tövbe

Allah'ın masum kıldıklarının dışında herkes, zaman zaman dinî emir ve yasaklara karşı çıkmanın dışında kendi çapında ufak tefek günahlara girebilir. Aslında tertemiz olan insan fıtrata bu günahların birikmesiyle bozulmaya da müsaittir. İşte Allah, insanın günah öncesi haline dönmesi için "tövbe"

⁵⁸² Capra, **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, s.266.

⁵⁸³ Carrel, **İnsan Denen Meçhul**, s.39.

kapısını bir çıkış yolu olarak lütfetmiştir.⁵⁸⁴ Ve Allah, ciddi bir tövbede bulunup ilahî sınırları gözetenleri bizzat müjdelemiş,⁵⁸⁵ tövbe edenleri sevdiğini,⁵⁸⁶ onların affolunması için arşı taşıyan meleklerin dahi duada bulunacağını,⁵⁸⁷ hatta böylelerinin kötülüklerini örtüp⁵⁸⁸ günahlarını iyiliklere çevireceğini⁵⁸⁹ bildirmiştir.

“T.v.b.” kökünden gelen kelime geri dönmek, rücu’ etmek ve bir şeyden vazgeçmek⁵⁹⁰ anlamlarına gelmektedir.

Tövbe, günden ısrardan vazgeçip kalpten Allah’a dönmek ve O’nun hakkını gözetmektir.⁵⁹¹

Tövbe, günahları terk etmek, yaptıklarına pişman olmak, bir daha günahlara dönmeyeceğine dair karar vermek ve imkânlar ölçüsünde işlenen günahları tedarik etmektir.⁵⁹²

Gerçek tövbe, kendini her bakımdan ıslah edip günaha düşmeme çabasının izlediği tövbedir.⁵⁹³ İbn-i Abbas gerçek (nasûh) tövbeyi; “kalp ile pişmanlık, dil ile istiğfar, bedenen günden ayrılma ve bir daha günaha dönmemeye gayret etmek” şeklinde tarif etmiştir.⁵⁹⁴

Tövbe kavramı, hem Rab hem kul için kullanılan bir kavramdır. Kul, tövbe ile nitelendirildiğinde bunun manası: “Rabbine döndü” şeklinde

⁵⁸⁴ Bkz. Bakara, 2/160; Âl-i İmran, 3/135; Nisâ, 4/17, 26, 110; Mâide, 5/39; Tevbe, 9/104; Hud, 11/3; İsrâ, 17/25; Meryem, 19/60; Furkan, 25/ 70-71.

⁵⁸⁵ Tevbe, 9/112.

⁵⁸⁶ Bakara, 2/222

⁵⁸⁷ Mü’min, 40/7.

⁵⁸⁸ Tahrir, 66/8.

⁵⁸⁹ Furkan, 25/70.

⁵⁹⁰ el- İsfahanî, **el- Müfredât**, s.76; İbn Manzur, **Lisanu’l- Arabi’l- Muhit**, I/336; el- Cürcânî, **et- Tarifât**, s.48.

⁵⁹¹ el- Cürcânî, **et- Tarifât**, s.48.

⁵⁹² el- İsfahanî, **el- Müfredât**, s.76.

⁵⁹³ Bkz. Bakara,2/89,160; Nisâ, 4/146; Nahl, 16/119; Furkan, 25/71.

⁵⁹⁴ el- Cürcânî, **et- Tarifât**, s.48.

anlaşılır. Çünkü günah işleyen her fert, Rabbinden kaçan kimse durumundadır. Tövbe ettiğinde ise, bu kaçışından Rabbine dönmüş olur. Allah tövbe ile nitelendirildiğinde ise,⁵⁹⁵ bunun manası, “O’nun kuluna rahmeti ve lütfü ile dönmesi” olur.⁵⁹⁶

Allah, cehaleten günah işleyip de tevbe edenin bağışlanacağına teminat vermiştir:

“Allah’ın (kabalünü) üzerine aldığı tövbe, ancak cehalet nedeniyle kötülük yapanların, sonra hemencecik tövbe edenlerin(kidir). İşte Allah, böylelerinin tövbelerini kabul eder. Allah bilendir. Hüküm ve hikmet sahibidir.”⁵⁹⁷ Ayetin birinci ifadesiyle, Allah’ın kişiyi tövbeye muvaffak kılması; ikinci ifadesiyle de, yapılan tövbeyi kabul etmesi kastedilmiştir.⁵⁹⁸

“İnsanın günahına kefarete olarak, mevcudatın yaratıcısı olan Allah, yeryüzüne indi, çarmıha gerilerek eziyet çekti” şeklindeki yanlış nazariyelerin İslam’da yeri yoktur. Yüce Allah, tüm bunlardan münezzehe olup bu yollara başvurmadan kullarının günahlarını affedecek kudrettedir. İnsanın, günahını affettirmesi için, ne papaza ne de itiraf kürsüsüne ihtiyacı vardır.⁵⁹⁹ Allah’ın rahmet kapısı her an açıktır ve isteyen kişi, başkasından izin almadan bu kapıyı çalabilir. Hatta izinsiz bile girebilir.⁶⁰⁰

⁵⁹⁵ Tevbenin Allah ile nitelendirilmesine, Maide suresinin 71. ayetindeki “tâbe Allah’u aleykum”, “Allah, tevbelerini kabul etti.” İfadesini örnek verebiliriz.

⁵⁹⁶ Râzî, **Tefsiru’l- Kebir**, III/22.

⁵⁹⁷ Nisâ, 4/17.

⁵⁹⁸ Râzî, **Tefsiru’l- Kebir**, X/6.

⁵⁹⁹ Kutup, **İslam’ın Dünya Görüşü**, s.111.

⁶⁰⁰ Kutup, **İslam’ın Dünya Görüşü**, s.111.

İslam aynı şekilde, “insanoğlunun günahı, kınından çekilmiş bir kılıç gibi sürekli başının üzerindedir” telakisini de kabul etmez. O, günahın affedilmesi için akla-mantığa sığmaz garip kefarete usullerini şiddetle reddeder.⁶⁰¹

İnsan fıtrata, günah işlemeyip, münzevi bir hayat yaşamayı kabul etmez. Zaten İslam’a göre de önemli olan günah işlemek değildir. Önemli olan kişinin işlediği günahın farkına varıp bundan dolayı pişmanlık duyması ve samimi olarak tövbede bulunmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şu hadisi konuya ışık tutmaktadır:

“Nefsim elinde bulunan Allah’a yemin ederim ki, eğer siz günah işlememiş olsaydınız, Allah sizi yok eder. Yerinize günah işleyen ve günahlarından dolayı tövbe eden, kendisinin de günahlarını affedeceği bir kavim yaratırdı.”⁶⁰²

Allah, hiçbir zaman kullarını elem verici bir işkence ve vicdan azabı içerisinde terk etmez. Kendilerini günahkâr hissetmelerinin, sınırlarını yıpratmasına, onlara hayatı zehir etmesine müsaade etmez.⁶⁰³ O, kullarının en günahkâr olduğu durumda bile ümidini kesmemesini ister:

“Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Çünkü kâfirler guruhundan başkası Allah’ın rahmetinden ümidini kesmez.”⁶⁰⁴

Ebu Said el- Hudrî, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şöyle buyurduğunu söylemiştir: “

“Sizden öncekiler içinde doksan dokuz kişiyi öldüren bir adam vardı. Bu adam yeryüzündeki en akıllı insanının kim olduğunu sorunca, onu bir rahibe

⁶⁰¹ Kutup, **İslam’ın Dünya Görüşü**, s.113.

⁶⁰² Müslim, 49. Tevbe, 2, Hadis no:11, III/106.

⁶⁰³ Kutup, **İslam ve Materyalizme Göre İnsan**, s.119.

⁶⁰⁴ Yunus, 12/87.

yolladılar. Hemen rahibin yanına giden bu adam ona, doksan dokuz kişi öldürdüğünü, katil bir kimsenin tövbesinin olup olmadığını sordu. Rahip “hayır” deyince onu da öldürüp sayıyı yüze tamamladı.

Sonra yeryüzünün en bilgisinin kim olduğunu sorunca, onu âlim bir zata yolladılar. Âlim zata gelince, yüz kişi öldürdüğünü, bu durumda tövbe edip edemeyeceğini sordu. O da “evet, senin ile tövben arasına kim girebilir? Falanca yere git, orada Allah’a ibadet eden insanlar var. Sen de onlarla beraber Allah’a ibadet et ve sakın kendi yurduna dönme, çünkü senin memleketin kötülükler yurdudur.” Der.

Adam, bu söz üzerine oraya doğru yola çıktı. Yolu yarıladiğında kendisine ölüm erişti. Rahmet melekleri ile azap melekleri, onu hakkında çekişerek, rahmet melekleri: “o, tövbe etmiş ve kalbiyle Allah’a yönelmiş olarak geldi”; azap melekleri de “o, henüz hiçbir hayır işlemedi” dediler.

Derken onların yanına, insan şekline girmiş bir melek gelerek, aralarına katıldı ve onlara, “(geldiği ve gittiği) iki yer arasındaki uzaklığı ölçün. Adam hangi yere yakın ise oraya aittir.” Dedi. Bunun üzerine melekler mesafeleri ölçtüklerinde, adamı arzu ettiği beldeye bir karış daha yakın buldular ve onun ruhunu rahmet melekleri aldı.”⁶⁰⁵

Başka bir hadiste de –Ebu Hureyre’nin bildirdiğine göre- Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Bir kul günah işledi de, bunun üzerine “ya Rabbi! Ben bir günah işledim, beni bağışla” dedi. Bunun üzerine Cenab-ı Allah: “kulum, kendisini bağışlayan ve onu sorumlu tutan bir Rabbinin olduğunu ikrar etti” dedi ve onu bağışladı. Sonra Allah’ın dilediği bir süre geçtikten

⁶⁰⁵ Müslim, 49. Tevbe, 8, Hadis no: 46, III/2118.

sonra tekrar bir günah işledi. Bunun üzerine, “ ey Rabbim, ben başka bir günah işledim, beni bağışla!” dedi. Allah da, “kulum, kendisini bağışlayan ve onu sorumlu tutan bir Rabbinin olduğunu ikrar etti” dedi ve onu bağışladı. Yine, Allah’ın dilediği kadar bir zaman geçtikten sonra, tekrar bir günah işledi. Bunun üzerine, “ ya Rabbi, ben yine başka bir günah işledim” deyince Rabbi: “kulum, günahlarını bağışlayan ve onu sorumlu tutan bir Rabbinin bulunduğunu ikrar etti.” Dedi. Sonra da, Rabbi ona, “kulumu bağışladım, dilediğini yapsın!” dedi.⁶⁰⁶

Allah’ın, kişinin tevbesine çok sevindiğine dair şu hadisi de burada zikretmeden geçemeyeceğiz.

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Allah, kulunun tövbe etmesinden ötürü şu adamın sevinmesinden daha çok sevinir: bir adam düşününüz ki azığını, kırbasını devesine yükledi, yürüdü, çöl çorak bir yere geldi, uyku bastıracağı için hayvanından inerek bir ağacın altına uzandı. Uyku bastırıp gözleri yumulunca deve yavaşça salınıp gitti. Adam uyandığında (deveyi göremeyince) hemen bir tümseğe çıktı, çevreye baktı, bir şey göremedi. Oradan ikinci bir tümseğe çıktı, yine bir şey göremedi. Üçüncü bir tümseğe çıktı, yine bir şey göremedi. Bulunduğu yere geldi, uzandı. Orada (umutsuz, üzgün) otururken devesi çıkageldi. Yularını adamın eline koydu. İşte Allah, kulunun tövbesine, devesini bulan bu adamın sevinmesinden daha çok sevinir.⁶⁰⁷ Zikredilen bu hadislerden de anlaşılıyor ki, samimi bir tövbe, hem kişinin kendisini hem de Allah’ı sevindirir.

⁶⁰⁶ Müslim, 49. Tevbe, 5, Hadis no: 29, III/2112.

⁶⁰⁷ Müslim, 49. Tevbe, 1, Hadis no: 5, III/2013-2014.

Bu çerçevede diyebiliriz ki, tövbe; kalbî bir dönüştür, kulun başkalarından gizlediği günahları içten bir şekilde Allah'a itiraf etmesi ve O'na olan samimiyet bağlarını tazelemesidir. Bu durumda da iki taraf da büyük sevinç duyar. Aynı zamanda tövbe, kişinin fitratındaki sapmalarla içine düşmüş olduğu kötü düşünce ve davranışları terk edip Hakka ve temiz fitrata yönelmektir, diyebiliriz. Allah böylesi bir atılımı övmüş ve karşılık bırakmayacağını bildirmiştir.⁶⁰⁸

⁶⁰⁸ Bkz. Âl-i İmran, 3/136; Hûd, 11/3.

SONUÇ

Din, hayat avantürüne ve fizikötesi âleme istikamet gösteren, kişiyi iki cihanda da mutlu kılan ilahî hükümlerdir. Fıtrat ise, insanda var olan, zamana ve mekâna göre değişmeyen, Allah'ın kanunlarına yönelik potansiyel istek ve arzuyu içinde barındıran ilahî bir yaratılış modelidir.

İnsanda, Allah'ın varlığını-birliğini ve O'nun koymuş olduğu din hükümlerini rahatça tanıyacak, anlayacak, benimseyecek, onlara aşına olacak ve bunda sıkıntıya düşmeyecek bir yetenek, bir özgünlük vardır. Ayrıca fıtrat, insanın madden(bedenen) ve manen(ruh ve akıl olarak), üzerinde yaratıldığı haldir. Bu hal, hiçbir zaman mutlak iman ya da mutlak küfür olarak değil, din prensiplerini tereddütsüz kabul etme meyli olarak tezahür eder.

Fıtrat, kişinin üstlenmiş olduğu sorumluluk ile uyum halindedir. Şayet engeller aşıp var oluş gayesine uyum sağlayan görev yerine getirilirse, o zaman fıtrat, "İslam" anlamı kazanır.

İnsan, mutlak durumlarda Allah ve O'nun hükümleriyle zorlanmaksızın bağlantı kurabilecek yetenektedir. Çünkü Allah, tüm insanlarda din duygusunu bir ihtiyaç olarak yerleştirmiştir. Bu duygu, ilk insanla başlamış olup tarihin her sahnesinde kendini bir şekilde göstermiştir. İnsanlık, en ilkel devrinde de, en ileri döneminde de din mefhumuna büyük yer vermiştir. Allah'a inanmadıklarını söyleyenler dahi, zor durumda kaldıklarında, hemen el açıp bir Allah'a yalvarmışlardır.

Allah, insan fıtratını negatif ve pozitif potansiyellerle donatmıştır. İnsan fıtratı, sevgi ve aşk, doğruyu arama, güzellik ve yaratıcılık gibi olumlu özelliklere sahip olduğu gibi, cimrilik, kıskançlık, cahillik ve nankörlük vb. gibi olumsuz özelliklere de sahiptir. Ne var ki, İnsan fıtratının olumlu niteliklerinin geliştirilmesine veya olumsuz niteliklerinin iyileştirilmesine engel bir takım unsurlar vardır. Bunlar kişinin kendi nefsinin, ktlğ tercihinden kaynaklandığı gibi, şeytanın saptırması, toplumun yönlendirmesi ve dünya tutkunluğundan da kaynaklanabilmektedir.

İşte kişi, bu engelleri aşıp fıtratla mükemmeli uyumluluğu olan ilahî teklifleri yerine getirirse, kendini tezkiye eder, Allah ile sarsılmaz bir bağ kurar ve dünya ve ahiret mutluluğunu elde eder. şayet kişi, bu engellere takılıp olumsuz özellikleri en kötü şekilleriyle icra ederse, Allah'tan uzaklaşma ve fıtrattan sapma meydana gelir.

Fıtrattan sapma sonucu; Allah'la irtibat kopar. Kişi, amaçsız bir yaşam sürdürür, kalabalıklar içerisinde yapayalnız kalır. Dünyadaki nimetler herkese yetecek durumdayken, bir taraftan açlıktan kıvranan insanlar, diğer taraftan doyumsuz insanların olduğu bir dünya manzarası kaçınılmaz olur. Bu toplumlarda yardımlaşma, sevgi, acıma ve fedakârlık gibi iyi duygular, yerini çatışma, sömürü, düşmanlık ve tahripçilik alır.

İnsan, bozulan fıtratının hemen farkına varmalı, yeniden temiz fıtrata dönüş yolunda bir ilerlemenin ve gelişmenin yolunu aramalı, içine düşmüş olduğu bunalımlara fıtrî ve Kur'anî czmler bulmalıdır.

Netice itibariyle; fıtrat ve din, insanlığın faydalı erdemli ve meşru değer ve eylemlerinde referans kaynağıdır. Kısacası insanı, bütün yönleriyle

kuşatan, yaşamın her anında insanı etkileyen ve kendini insana hissettiren din kavramı, fıtrat ile tam bir uyum gösterir. Bu iki kavramın birlikte tezahürü dünya ve ahiret yaşamının huzur kaynağıdır.

KAYNAKÇA

ABDUH, Muhammed, **Tevhid Risalesi**, çev. Sabri Hizmetli, Fecr Yay., Ankara, 1986.

ABDULBAKÎ, Muhammed Fuad, **el- Mu'cemu'l- Müfehres Li Elfazi'l- Kur'an**, Daru'l- Ma'rife, 3. Baskı, Beyrut, 1991.

ibn ABDULLAH, Abdulaziz, **İslam'ın Getirdikleri**, çev. Veysel Uysal, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1988.

ADALAN, M., **Güzellik**, Emek Basımevi, Bursa, 1937.

ADLER, Alfred, **İnsan Tabiatını Tanıma**, çev. Ayda Yörükân, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1995.

AKSEKİ, A. Hamdî, **İslam Fıtrî Tabii ve Umumî Bir Dindir**, Diyanet işleri Reisliği Yayınları, İstanbul, 1943.

ÂLÛSÎ, Şihâbuddin es- Seyyid Mahmud, **Rûhu'l- Meânî Fî Tefsîri'l- Kur'ani'l- Azîm Ve's- Seb'il- Mesânî**, I-XVI, Dâru'l- Fikr, Beyrut, 1997.

ARDOĞAN, Recep, **Kur'an ve İnsan Psikoloji**, İlk Adım Yay., Ankara, 1988.

İbn ÂŞÛR, Muhammed et- Tahir, **İslam Hukuk Felsefesi**, Çev. Vecdî Akyüz, Mehmet Erdoğan, İklim Yay., İstanbul, 1988.

_____, **Tefsiru't- Tahrîr ve't- Tenvir**, I-XXX, Yersiz, Tarihsiz.

ATEŞ, Süleyman, **İslam'a İtirazlar ve Kur'an-ı Kerim'den Cevaplar**, Kılıç Yay., 3.Baskı, Ankara, 1976.

_____, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988.

ATTAS, S. Nakıb İslam, **Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi**, çev. Mahmut Erol Kılıç, 2. baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

AYDIN, Hayatî, **Kur'an'da İnsan Psikolojisi**, Timaş Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2003.

AYDIN, Mehmed Said, **Din Felsefesi**, Selçuk Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1992.

BAŞGİL, Ali Fuad, **Din ve Laiklik**, Yağmur yayınları, İstanbul, 1962.

el- BEGÂVÎ, Ebu Muhammad el- Huseyn b. Mesud, **Mealimu't- Tenzil**, I-IV, Yersiz, H:1269.

BERGSON, **Ahlak ile Dinin İki Kaynağı**, Çev. Mehmet Karasan, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1949.

el- BEYDÂVÎ, Nasîruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer, **Envâru't- Tenzil**, I-VI, Matbaatu'l- Amire, Yersiz, H:1320.

BİLMEN, Ömer Nasuhî, **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri**, I-VIII, Bilmen Yayınları, İstanbul, 1985.

_____, **Muvazzah İlm-i Kelâm**, 3.baskı, Ergin Kitabevi, İstanbul, 1959.

BOVET, Pierre, **Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi**, çev. Selâhattin Odabaş, Türk Tarih kurumu Basımevi, Ankara, 1958.

BUCENNUN, Mesud, **İslam ve Batı**, çev. Cemal Aydın, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1990.

BUHARÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, **el- Câmîu's-Sahih**, I-IV, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.

BUHL, F. R., **İslam Ansiklopedisi**, 5.Cilt, "Hanif" Maddesi, M.E.B. Yay., İstanbul, 1964.

BULAÇ, Ali, **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı**, Birim Yayınları, İstanbul, Tarihsiz.

BURSEVÎ, İsmail Hakkı, **Furuk-u Hakkı**, Dâru't- Tıbâati'l- Ma'mûra, Dâru'l- Hilâfet, H:1250.

CAPRA, Fritjof, **Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası**, Çev. Mustafa Armağan, İnsan Yay., İstanbul, 1989.

CARREL, Alexis, **İnsan Denen Meçhul**, çev. Refik Özdek, Yağmur Yay., İstanbul, 1973.

CEMİLE, Meryem, **Batı Uygarlığı ve İnsan**, Trc. İbrahim Edhem Bilgin, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul, 1986.

CERRAHOĞLU, İsmail, **Kur'an-ı Kerim ve Hanifler**, A.Ü.İ.F. Dergisi, XI, Ankara Üniversitesi. Basımevi, Ankara.

el- CEVHERÎ, İsmail b. Hammad, **Tâcu'l- Luğa ve's- Sihahî'l- Arabiyye**, I-VI, Tahkik: Ahmed Abdulgafur Atar, Daru'l- Kitabi'l- Arabî, Mısır, Tarihsiz.

İbnu'l- CEVZÎ, Ebu'l- Ferec Abdurrahman b. Ali, **Zâdu'l- Mesir Fî İlmî't- Tefsir**, I-IX, Mektebetü'l- İslamî, Dımeşk, 1968.

CURR, Halil, **el- Mu'cemu'l- Arabiyyi'l- Hâdis**, Hazırlayan: Muhammed Şayib, Mektebetü Ârûs, Paris, 1973.

el- CÛRCÂNÎ, es- Seyyid eş- Şerif Ali b. Muhammed, **et- Tarifât**, Esad Efendi Matbaası, Kostantiniyye, h.1300.

ÇALIŞKAN, İsmail, **Kur'an'da Din Kavramı**, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002.

DEMİREL, Kemal, **Tanrı'nın Onuru İnsan**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1997.

DERVEZE, Muhammed İzzet, **Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, Trc. Mehmet Yolcu, Ekin Yay., 3.Baskı, İstanbul, 1998.

_____, **Tefsiru'l- Hadis**, I-XII, Daru'l- İhyai'l- Kütübi'l- Arabiyye, Yersiz, 1964.

DİHLEVÎ, Şah Veliyullah, **Hüccetullahi'l- Bâliğâ**, I-II, çev. Ali Genceli, Ramazan Nazlı, Hilâl Yay., Ankara, 1972.

DOĞRU, Adil, **Sosyal Değişme ve Bunalım**, Timaş Yay., İstanbul, 1987.

DOĞRUL, Ömer Rıza, **Tanrı Buyruğu**, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 4. basım, İstanbul, 1980.

DRAZ, M. Abdullah, **Din Ve Allah İnancı**, Trc. Bekir Karlığa, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1453.

_____, **İslam'ın İnsana Verdiği Değer**, Trc. Nurettin Demir, Kayıhan Yay., İstanbul, 1983.

İbn DÜREYD, Ebu Bekr Muhammed Hasan el- Ezdî el- Basrî, **Cemheretü'l- Luğa**, I-III, Matbaatu Meclisi Daireti'l- Maarifi'l- Osmaniye, Beyrut, Tarihsiz.

DÜZGÜN, Şaban Ali, **Sosyal Teoloji: İnsanın Yeryüzü Serüveni**, Akçağ Yay., Ankara, 1999.

EMİROĞLU, H. Tahsin, **Esbâbu'n- Nüzûl**, Ülkü Basımevi, Konya, 1976.

ERESTEH, A.Rıza, **Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş**, çev. İbrahim Özdemir, Bekir Demirkol, Kitabiyat Yay., Ankara, 2000.

FAZLURRAHMAN, **Ana Konularıyla Kuran**, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000.

ibn FARİS, İbn Zekeriya Ebu'l- Hüseyin Ahmed, **Mu'cemu Mekayisi'l- Luğa**, I-VI, Tahkik: Harun Abdusselam Muhammed, Daru'l- İhyai'l- Kütübi'l- Arabiyye, Kahire, H:1366.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Mevduddin Muhammed ibn Yâkup, **el- Kamûsu'l- Muhit**, I-IV, Matbaatu's- Saadet, Mısır, 1913.

FROMM, Erich, **Erdem ve Mutluluk**, çev. Ayda Yörükân, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 5. Baskı, Ankara, 1999.

_____, **Sevme Sanatı**, cev. Gündüz Işıtan, Say Yay., İstanbul, 1995.

GAZALÎ, Zeynuddin, **İhya-ı Ulûmu'd-Din**, I-IV, Trc. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul, 1974.

GÖKBERK, Macit, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, 5. basım, İstanbul, 1985.

GÖLCÜK, Şerafettin, **Kur'an'da İnsanın Değeri**, Pınar Yay., İstanbul, 1983.

GUNÉUN, René, **Modern Dünyanın Çıkmazı**, çev. Mahmut Kanık, Verka Yay., Bursa, 1999.

GÜLER, İlhami- ÖZSOY, Ömer, **Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)**, Feer Yayınevi, Ankara, 1997.

GÜLER, İlhami, **Sabit Din Dinamik Şeriat**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.

HALİM PAŞA, Said, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, 3. baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

HAMİD, Abdulvahid, **İslam Fitrî Yol**, Trc. Murat Çiftkaya, Kitabevi Yay., İstanbul, 1997.

Ebu HANİFE, **el- Fıkhu'l- Ekber**, Trc. Yunus Vehbî Yavuz, Çağrı Yay., İstanbul, 1979.

el- HAZİN, Alauddin Ali b. Muhammad b. İbrahim, **Lübâbu't- Te'vil Fî Meani't- Tenzil**, I-IV, Yersiz, H:1317.

HİCAZÎ, Muhammed Mahmud, **et- Tefsiru'l- Vadih**, I-XXX, 4. baskı, Matbaatu'l- İstiklâli'l- Kübra, Kahire, 1969.

HÖKELEKLİ, **Hayatî Din Psikolojisi**, T.D.V. Yay., Ankara, 1996.

_____, **İslam Ansiklopedisi**, 13. Cilt, "Fıtrat" Maddesi, T.D.V. Yay., İstanbul, 1998.

IZUTSU, Toshihiko, **Kur'an'da Allah Ve İnsan**, çev. Süleyman Ateş, A.Ü.İ.F. Yay., 1975.

İKBAL, Muhammed, **İslam'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü**, çev. Sofî Huri, 3. baskı, Kırıkambar Kitaplığı, İstanbul, 2002.

el- İSFEHANÎ, Ebu'l- Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıp, **el- Müfredât**, Daru'l- Ma'rifet, Beyrut, Tarihsiz.

_____, **İnsan: İki Hayat İki Saadet**, Tahkik: Abdulmecit Neccar, Trc. Mevlüt İslamoğlu, Pınar Yay., İstanbul, 1996.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı, **Yeni İlm-i Kelam**, Hazırlayan: Sabri Hizmetli, Umran Yay., Ankara, 1981.

KARAGÖZ, İsmail, **İnsanın Dine Olan İhtiyacı ve İslam**, Kar Yayıncılık, Ankara, 2001.

ibn KESİR, İmamuddin Ebu'l- Fidâ İsmail b. Ömer, **Tefsîru'l- Kur'ani'l- Azîm**, I-IV, Daru'l- Marifet, Beyrut, 1987.

KILIÇ, Sadık, **Fıtratın Dirilişi**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991.

_____, **İslam'da Sembolik Dil**, İnsan Yay., İstanbul, 1995.

KOMİSYON, **Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meali**, T.D.V. Yay., Ankara, 1998.

KÖKSAL, M. Asım, **İslam Tarihi: Hz. Muhammed (a.s.) ve İslamiyet**, I-XI, Şamil Yay., Ankara, 1990.

ibn-i KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, **Tefsîru'l- Garîbi'l- Kur'an**, Tahkik: Es- Seyyid Ahmed Sakar, Dâru'l- İhyâi'l- Kütübi'l- Arabiyye, Yersiz, 1958.

el- KURTUBÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, **el- Camiu'l- Ahkâmi'l- Kur'an**, XX, Daru'l- İhyai't- Tûrasi'l-Arabî, Beyrut, 1967.

KUTUP, Muhammed, **İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler**, Çev. Bekir Karlığa, İşaret Yay., 4. basım, İstanbul, Tarihsiz.

_____, **İslam'da Eğitim Metodu**, Trc. Durmuş Ali Kayapınar, Elif Yay., Ankara, Tarihsiz.

KUTUP, Seyyid, **Fî Zilâli'l- Kur'an**, I-X, Çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, Dünya Yay., İstanbul, 1991.

_____, **İslam'ın Dünya Görüşü**, çev. Ali Arslan, Arslan Yay., İstanbul, 1990.

_____, **İslam ve Materyalizme Göre İnsan**, Trc. Kemal Sandıkçı, M. Akif Aydın, Şamil Yay., İstanbul, Tarihsiz.

_____, **İslam'ın Etrafındaki Şüpheler**, Çev. Ali Özek, 3. Baskı, Çağaloğlu Yay., İstanbul, 1973.

KÜÇÜK, Raşit, **Sevgi Medeniyeti**, Rehber Yay., Ankara, 1991.

MACDONALD, D.B., **İslam Ansiklopedisi**, 4. Cilt, "Fıtrat" Maddesi, M.E.B. Yay., İstanbul, 1964.

ibn MANZUR, Cemaleddin Ebu'l- Fazl, **Lisanu'l- Arabi'l- Muhit**, I-III, Daru'l- Lisani'l- Arab, Beyrut, 1970.

MAY, Rollo, **Kendini Arayan İnsan**, çev. Ayşen Karput, Kuraldışı Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1998.

MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa, **Tefsîru'l- Merâğî**, I-XXX, Matbaat-u Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1946.

MEVDUDÎ, Ebu'l- Â'la, **Kur'an'a Göre Dört Terim**, çev. Osman Cilacı, 13.baskı, Beyan Yayınları, İstanbul, 1989.

_____, **Tefhimu'l- Kur'an**, I-VII, Terc. Muhammed Han Kayani, Editör: Ali Bulaç, İnsan Yay., İstanbul, 1986-1988.

MÎR, Mustansır, **Kur'an-ı Kerim ve Kavramlar Sözlüğü**, çev. Murat Çiftkaya, İnkılab Yayınları, İstanbul, 1996.

MUSLİHUDDİN, Muhammed, **İslam ve Sosyoloji**, çev. Sami Şener, Akâbe Yay., İstanbul, 1987.

MUTAHHARÎ, Murtazâ, **Fıtrat**, Hazırlayan: B. Akyol, çev. Cafer Kırım, İslamî Kültür ve İlişkiler Merkezi, İstanbul, 1992.

_____, **İnsan Gerçeği**, çev. Celâleddin Yılmaz, Fıtrat Yay., İstanbul, 1987.

_____, **Kur'an'da insan**, çev. Abdullah Rezevî, Kadioğlu Matbaası, Ankara, 1984.

MÜSLİM, Ebu'l- Hüseyin ibn Haccac el- Kuşeyrî, **el- Câmiu's- Sahih**, I-VIII, Tahkik: Muhammed Fuad Abdalbaki, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.

NASR, Seyyid Hüseyin, **İslam ve Modern İnsanın Çıkmazı**, çev. Ali Ünal-Sara büyükdu, İnsan Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2001.

- _____ , **İnsan ve Tabiat**, çev. Nabi Avcı, İşaret Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1988.
- NEBÎ, Mâlik bin, **Kur'an-ı Kerim Mûcizesi**, Trc. Ergun Göze, Yağmur Yay., İstanbul, 1969.
- NECATÎ, Osman, **Kur'an ve Psikoloji**, Fecr Yay., Ankara, 1998.
- ÖCAL, Mustafa, **Din Eğitim ve Öğretiminde Metodlar**, T.D.V. Yay. 2. Baskı, Ankara, 1991.
- ÖZDENÖREN, Alaettin, **Batılılaşma Üzerine**, Beyan Yay., İstanbul, 1983.
- _____ , **İnsan ve İslam**, Beyan Yay., İstanbul, 1984.
- ÖZDENÖREN, Rasim, **Müslüman'ca Düşünme Üzerine Denemeler**, İz Yay., 11. Baskı, İstanbul, 2002.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, **Bir Fıtrat Dini Olarak İslam'ın Karakteristikleri**, M.Ü.İ.F. Dergisi, III, İstanbul, 1985, s. 267.
- _____ , **Din ve Fıtrat**, 2. baskı, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1992.
- PARLATI, İsmail ve arkadaşları, **Türkçe Sözlük**, I-II, T.D.K. Yay., 8. Baskı, Ankara, 1988.
- er-RAZÎ, Fahrüddin, **Tefsîru'l- Kebîr**, I-XXXII, Daru'l- Kütübi'l-İlmiye, 2. Baskı, Tahran, Tarihsiz.
- SABÛNÎ, Muhammed Ali, **Safvetu't- Tefâsir**, I-III, Mektebet-ü Cidde, Beyrut, 1986.
- SAİD, Cevdet, **Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları**, Trc. İlhan Kutluer, İnsan Yay., 4. basım, İstanbul, 1998.
- İbn SAİD, Ebu Muhammed Ali b.Ahmed, **Güvercin Gerdanlığı**, çev. Mahmut Kanık, İnsan Yay., İstanbul, 1985.
- SAKA, Şevki, **Yabancılaşma Karşısında Kur'an**, İrşad Kiraplığı, Ankara, 1997.
- SEZEN, Yumnî, **Sosyoloji Açısından Din**, M.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul, 1988.
- ŞELTUT, Mahmud, **Akaid ve Şeriat**, Terc. Muharrem Tan, Yöneliş Yay., İstanbul, 1991.
- ŞERİATÎ, Ali, **İslam ve İnsan**, Trc.Orhan Oğuzcan, Seyran Yay., Sivas, 1986.

_____, **Marksizm ve Diğer Batı Düşünceleri**, çev. Ali Erçetin, Bileşik Yay., 2.basım, İstanbul, 1999.

_____, **Medeniyet Tarihi**, I-II, Çev. İbrahim Keskin, Fecr Yay., 2. Baskı, Ankara, 1998.

eş- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Fethu'l- Kadir**, I-V, Matbaa Mustafa el- Bâbî el- Hâle, Mısır, H:1349.

SONGAR, Ayhan, **İnsan ve Din**, D.İ.B. Yay., Ankara, 1996.

et- TABERÎ, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, **Câmiu'l- Beyân an Te'vîli Âyi'l- Kur'an**, I-XXX, Mektebetü Mustafa el- Bâbî, Yersiz, 1954.

et- TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali el- Farukî, **Keşşafu'l- Istilahati'l- Fünûn**, I-III, Mektebetü'n- Nahdati'l- Mısriyye, Kahire, 1972.

TOLSTOY, Leo Nikolayeviç, **Din Nedir?**, çev. Murat Çiftkaya, 4. basım, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1998.

TOYNBEE, Arnaold, **Medeniyet Yargılanıyor**, çev. Ufuk Uyan, İşaret Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1988.

TOYNBEE, Arnold ve İKEDA, Daisaku, **Yaşamı Seçin**, çev. Umut Tarık, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1992.

İbn TUFEYL, **Ruhun Yapısı Ya da Hayy İbn Yakzan'ın Olağanüstü Serüveni**, Hazırlayan: N. Ahmet Özalp, İnsan Yay., İstanbul, 1995.

TURAN, Osman, **Tarihî Akışı İçinde Din ve Medeniyet**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

et- TÛSÎ, Ebu Cafer Muhammed b. el- Hasan, **et- Tıbyan Fî Tefsîri'l- Kur'an**, I-X, Daru'l- İhyai't- Tûrâsi'l- Arabî, Beyrut, Tarihsiz.

TÜMER, Günay, **İslam Ansiklopedisi**, 9. Cilt, "Din" Maddesi, T.D.V. Yay., İstanbul, 1998.

ebu UBEYDE, Muammer b. el- Müsenna, **Mecâzu'l- Kur'an**, I-II, Tahkik: Fuat Sezgin, Mektebetü'l- Hancî, Mısır, 1962.

ÜNAL, Ali, **Kur'an'da Temel Kavramlar**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1986.

VEHBÎ, Mehmed, **Hulâsatü'l- Beyân fî Tefsîri'l- Kur'ân**, I-XV, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966-1969.

WATT, Montgomery, **H. Muhammed Mekke'de**, Çev. Azmi Yüksel, Rami Ayas, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1986.

YAVUZ, Kerim, **Günümüzde Din Eğitimi**, Ç.Ü.İ.F. Yay., Adana, 1998.

YAVUZ, Şevkî Yusuf, **İslam Ansiklopedisi**, 6. Cilt, “Bezm-i Elest” Maddesi, T.D.V. Yay., İstanbul, 1998.

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dini Kur’an Dili**, I-X, Sadeleştiren: Komisyon, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992.

YILDIRIM, Suat, **Kuran’da Uluhiyet**, Kayıhan Yay., İstanbul, 1987.

ZEBÎDÎ, Muhibuddin Ebu Feyz Muhammed, **Tacu’l- Ârûs min Cevahiri’l-Kamus**, XX, Tahkik: Ali Siri, Daru’l- Fikr, Beyrut, 1994.

ZEMAŞERÎ, Ebu’l- Kâsım Mahmud b. Ömer, **Esâsu’l- Belağa**, I-II, Matbaatü’l- Dâri’l- Kütübi’l- Mısriyye, Kahire, 1923.

_____, **el- Keşşâf an Hakâiki’t- Tenzîl**, Mısır, H:1319.

ÖZET

İZCİ, Ahmet, “Kur’an Perspektifinden Din ve fitrat Uyumu”, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Şevki Saka, V, 149 s.

Bu çalışmada Kur’an-ı Kerim perspektifinden insan fitratı ile dinin uyumu ele alınmaktadır.

Tez, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Tezin giriş kısmında; araştırmanın konusu, amacı ve metodu hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca, “din” ve “fitrat” kavramlarının lugavî ve ıstilahî anlamları, Kur’an’da kullanımları hakkında bilgi verilmiştir.

I. Bölümde; İnsan fitratının olumlu- olumsuz özellikleri hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

II. Bölümde; Kur’an ve Sünnet çerçevesinde, İslam alimlerinin ve çağdaş yazarların da görüşlerinden yararlanılarak, din ve fitrat uyumu konusuna değinilmiştir. Bu bağlamda, Allah’ın yaratmış olduğu insan fitratı ile yine Allah’ın göndermiş olduğu din arasında tam bir uyum vardır.

Tezin sonuç kısmında ise, genel bir değerlendirme yapılmıştır.

SUMMARY

İZCİ, Ahmet, “The harmony between religion and human nature from the point of view of Quranic perspective”, High License’s Thesis. Supervisor: Prof. Dr. Şevki SAKA, V, 149p.

In this study, the harmony between religion and human nature from the point of view of Quranic perspective has been dealt with.

This thesis is comprised of two sections and a conclusion. In the introductory part of the thesis, the subject of the study, the objective and methodology have been dwelt upon. Moreover, the dictionary and technical meanings of “religion” and “human nature” have been clarified with their usage in the Quran, too.

In the first chapter, the negative and positive(evil and good) features of human nature have been focused on in detail.

In the second chapter, within the framework of Quran and practices of Mohammad, religion and human nature have been touched upon with references from Islamic scholars and contemporary authors as well. Within this context, there is a full harmony between the nature of man created by God and the religion sent by God.

In the conclusion, an overall evaluation has been made.

